Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
Lyrasis Members and Sloan Foundation

http://www.archive.org/details/phrartchaha00chul

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทาน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ในเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป

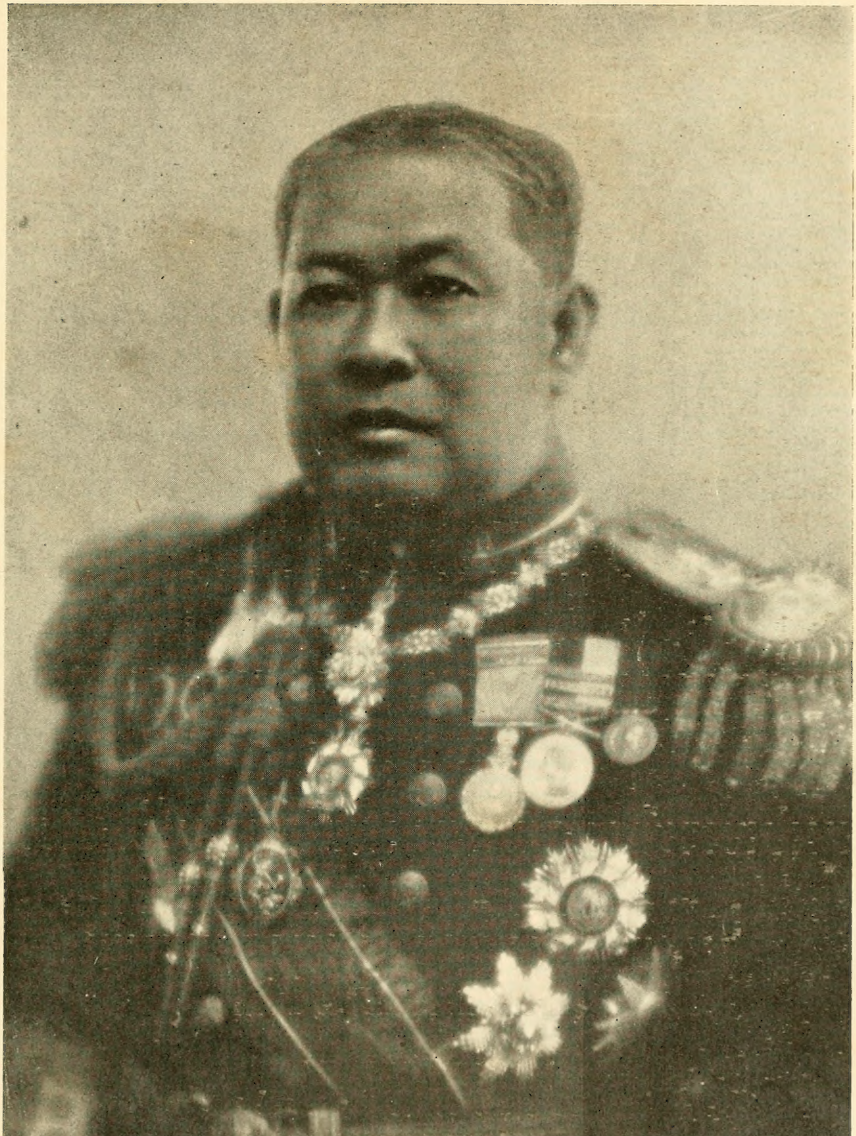
ครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๕๐

ตีพิมพ์ในงานพระเมรุ

พระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

ณ วัดเทพศิรินทราวาส

พ.ศ. ๒๔๙๑

พลเรือเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

๒๔๒๖ – ๒๔๘๐

คำนำ

หม่อมเจ้าอุทัยเฉลิมลาภ วุฒิชัย และหม่อมเจ้าหญิงสุวภาพเพราพรรณ สวัสดิวัตน์ พระโอรสธิดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร มีพระประสงค์จะพิมพ์หนังสือที่มีเรื่องของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นทูลกระหม่อมปู่ และเรื่องของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงเป็นสมเด็จตา แจกในงานพระเมรุพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร ผู้พระบิดา กรมศิลปากรจึงจัดลายพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีพระราชทานมายังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพในเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ถวายดังพระประสงค์

ลายพระราชหัตถเลขานี้ มีอยู่ในหอสมุดดำรงราชานุภาพ และยังมิได้เคยตีพิมพ์เป็นเล่มสมุดเลย จึงหวังว่าจะเป็นที่พอใจแก่ผู้อ่านทั้งปวง กรมศิลปากรขอถวายอนุโมทนากุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งพระโอรสธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร ได้ทรงบำเพ็ญเป็นปัตติทานมัย ขออำนาจบุญกุศลนี้ จงสำเร็จสุขสมบัติตามฐานะนิยมทุกประการเทอญ

กรมศิลปากร

น้อยกับภาพ

ขออุทิศกุศลทั้งหมดที่ได้ทำนี้

ถวายเด็จพ่อ

ด้วยความรักและอาลัยอย่างยิ่ง

พลเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

๒๔๒๖ – ๒๔๘๐

พระประวัติ

พลเรือเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ ประสูติที่ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ ทรงเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมมารดาทับทิม (สกุลโรจนดิศ) ป.จ. รัตนาภรณ์ ม.ป.ร. ชั้น ๕ จ.ป.ร. ชั้น ๒ ว.ป.ร. ชั้น ๒ พระสนมเอก เป็นพระมารดา ทรงมีพระเชษฐาร่วมอุทร ๒ พระองค์ คือ จอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงประเวศวรสมัย ซึ่งสิ้นพระชนม์ไปก่อนแล้วทั้ง ๒ พระองค์ เนื่องแต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ได้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกระลาโหมมาตลอดพระชนม์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร ได้ทรงมีตำแหน่งอยู่ในกระทรวงทหารเรือมาแต่เดิม และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงประเวศวรสมัย ได้ประทับอยู่ที่วังกับพระเชษฐาและพระอนุชามาช้านาน ทั้ง ๓ พระองค์จึงได้ทรงคุ้นเคยกับข้าราชการรุ่นเก่า

ทั้งในกระทรวงทหารบกทหารเรือเป็นอันมาก ที่วังของพระองค์ท่านจึงได้เป็นเหมือนสโมสรสถานอันหนึ่งในสมัยนั้น

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร ทรงพระอักษรภาษาไทยและภาษาอังกฤษที่โรงเรียนราชกุมาร ในพระบรมมหาราชวัง ถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๙ โปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีโสกันต์ตามขัตติยราชประเพณี ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท รุ่งขึ้นอีกปีหนึ่งในพ.ศ. ๒๔๔๐ ก็ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินสมเด็จพระบรมชนกนาถไปทรงเล่าเรียนการทหารเรือยังเมืองอังกฤษ ได้ทรงศึกษากับ Captain Little Johns แล้วทรงเป็นนักเรียนนายเรืออยู่ในเรือ Britania (เรือใบ) ต่อมาได้ทรงเป็น Midshipman อยู่ในเรือ Implacable ซึ่งมีท่าน Adm. Prince Louis Battenberg บิดา Lord Louis Mountbatten เป็นผู้บังคับการ ด้วยเหตุนี้จึงได้ทรงคุ้นเคยกับตระกูลวงศ์ของ Mountbatten อย่างสนิทสนม และ Lord Louis Mountbatten จึงได้ไปเฝ้าเยี่ยมเป็นส่วนตัวทั้ง ๒ ครั้งที่ได้เข้ามาเมืองไทยในเวลาภายหลังมหาสงครามครั้งที่ ๒ นี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เคยทรงเล่าว่าในสมัยที่ทรงเป็นนายทหารเรืออยู่ในเมืองอังกฤษนั้น ครั้งหนึ่งมีการเยี่ยมเรือรบโต้ตอบกันในเวลามีหมอกจัด พระองค์ท่านได้เสด็จลงเรือเล็กไปกับนายทหารด้วยกันเต็มลำ แต่ขากลับเกิดเรือชนกันล่มลงเพราะแลไม่เห็นทาง เรือรบต้องช่วยกันฉายไฟกวาดค้นเก็บนายทหารในทะเล พระองค์ท่านกำลังจมอยู่แล้ว เพราะ

เครื่องแต่งพระองค์เต็มยศดูดน้ำดึงลงไป พวกทหารแลเห็นแต่น้ำเดือดเปี่นปุด ๆ อยู่ ก็เอามือลงไปกวาดดู จึงได้พระเศียรหิ้วขึ้นมาเมื่อสลบแล้ว แก้ไขกันอยู่นานจึงได้ฟื้นตรัสเล่าว่าอาการจมน้ำตายเปี่นอย่างไรได้รู้จักแล้ว สมเด็จพระบรมชนกนาถได้พระราชทานลายพระราชหัตถเลขาไปดังนี้

สวนดุสิต วันที่ ๑๓ มิ.ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๓

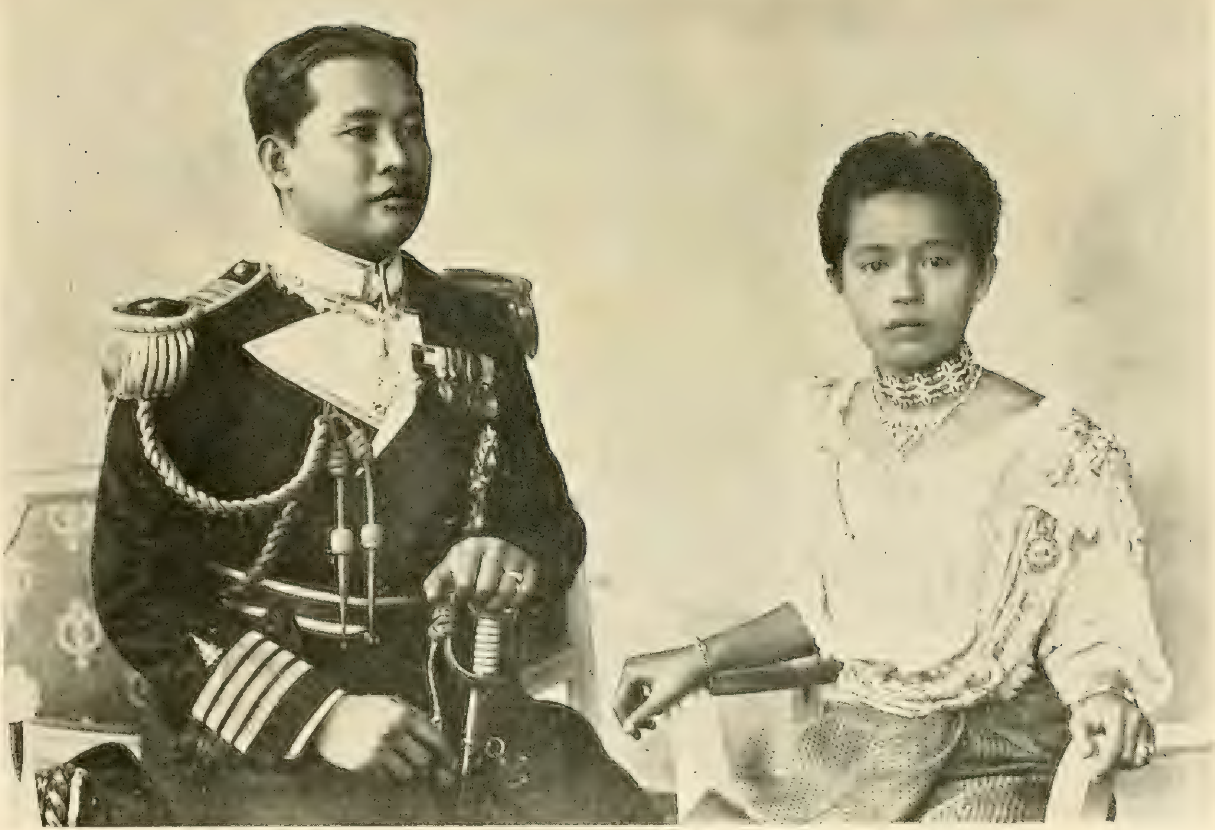
ถึง วุฒิไชย ด้วยได้รับหนังสือวันที่ ๑๐ พฤศภาคม แลพี่ชายเขาก็บอกมาด้วยพร้อมกัน พ่อมีความตกใจเปนอันมากที่ได้ข่าวว่าตกน้ำ เดชะบุญที่ไม่เปนอันตราย ขอให้พรให้สิ้นเคราะห์อย่ามีเหตุอันตรายอไรต่อไป ของที่จะให้ผู้ที่เขาช่วยขึ้นจากน้ำแลช่วยเอื้อเฟื้อนั้น จะจัดส่งออกไปให้โดยเร็ว แต่ในรหว่างนี้ ขอให้บอกขอบคุณเขาที่พ่อได้มีความรู้สึกในใจเปนอันมาก

สยามินทร์

ในเวลาที่ทรงเปี่นนายทหารเรือแล้ว ได้เสด็จไปในงานพระราชพิธีต่าง ๆ ในกรุงลอนดอนด้วย ได้ทรงคุ้นเคยกับพระราชวงศ์ในสมัยนั้นหลายพระองค์ มีสมเด็จพระเจ้าเอ็ดวาร์ดที่ ๗ และควีนออฟสเปน ฯลฯ เปี่นต้น

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร ได้เสด็จกลับมาเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ และได้เสด็จเข้าทรงงานในกระทรวงทหารเรือมาแต่นั้น ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนาพระอิสสริยยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมดังมีในประกาศดังนี้

อนึ่งทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ ได้เสด็จออกไปศึกษาวิชาการณประเทศอังกฤษ ทรงศึกษาในทางทหารเรือจนจบแล้ว ได้เข้าประจำการในกองทัพเรืออังกฤษพอมีความชำนิชำนาญพอสมควรแล้ว เมื่อเดือนธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔ เสด็จกลับจากการทรงศึกษาประเทศยุโรป ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าสำรองราชการในกรมบัญชาการกระทรวงทหารเรือ ครั้นเดือนเมษายน ร.ศ. ๑๒๕ ได้ย้ายไปเป็นผู้บังคับการเรือมกุฎราชกุมาร เดือนมีนาคม ร.ศ. ๑๒๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้บัญชาการกรมทหารชายทะเล เดือนเมษายน ร.ศ. ๑๓๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รั้งตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษากระ-ทรวงทหารเรือ และยังคงเป็นผู้บัญชาการกรมทหารชายทะเลด้วยจนบัดนี้ ก็นับว่าได้ทรงรับราชการในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ โดยเรียบร้อยดี ประกอบด้วยพระอุตสาหวิริยภาพมิได้ลดหย่อนนับว่ามีความชอบในราชการอยู่ ทั้งบัดนี้ก็ทรงพระเจริญพระชน-มายุ และประกอบด้วยวุฒิปรีชาสามารถสมควรที่จะเลื่อนพระ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร
ทรงฉายพร้อมกับหม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ พระชายา
ใน พ.ศ. ๒๔๕๑

เกียรติยศ ดำรงตำแหน่งพระองค์เจ้าต่างกรมรับราชการฉลองพระเดชพระคุณ ในตำแหน่งอันไว้วางพระราชหฤทัยได้พระองค์ ๑

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร อัชนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรม ในพระบรมมหาราชวัง จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาน คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล วิบุลยศุภผลมโหฬารทุกประการ

ให้ทรงตั้ง เจ้ากรม เป็นหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร ถือศักดินา ๖๐๐

ให้ทรงตั้ง ปลัดกรม เป็นหมื่นพรหมไผทพัฒนกร ถือศักดินา ๕๐๐

ให้ทรงตั้ง สมุห์บัญชี เป็นหมื่นอินทรนครคณานุบาล ถือศักดินา ๓๐๐

ถึง พ.ศ. ๒๔๖๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เลื่อนพระยศขึ้นเป็นกรมขุน ดังมีในประกาศดังนี้

อนึ่งทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร ทรงพระปรีชาสามารถในกิจราชการฝ่ายทหารเรือ ได้ทรงรับราชการตำแหน่งต่าง ๆ ในกระทรวงทหารเรือเป็นที่เรียบร้อยเป็นอันมาก ข้อความมีแจ้งอยู่ในประกาศตั้งกรมครั้งก่อนนั้นแล้ว ต่อมาเมื่อปีพระพุทธศักราช ๒๔๕๘ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นเสนาธิการทหารเรือ และคงเป็นเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารเรือด้วย ครั้นปีพระพุทธศักราช ๒๔๖๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นจเรทหารเรือ ได้ทรงกระทำราชการในหน้าที่ให้ดำเนิรเจริญขึ้นตลอดมาโดยลำดับ เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรืออยู่นั้น ประจวบสมัยประเทศสยามได้ประกาศสงครามแก่ประเทศเยอรมนี ออสเตรียฮังการี พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร ได้เป็นผู้ทรงกำหนดระเบียบการเรื่องจับคร่าเรือกลไฟใหญ่น้อยของราชศัตรูมาเป็นราชพัทยา การอันนั้นได้เป็นผลสำเร็จอย่างดียิ่ง เป็นความดีความชอบของพระองค์ปรากฏอยู่แล้ว และทรงตระหนักพระราชหฤทัยโดยแน่ชัดว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร มีความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโดยซื่อสัตย์สุจริต ตั้งพระทัยรับราชกิจสนองพระเดชพระคุณด้วยพระพิริยภาพมิได้ย่อหย่อน สมควรเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยและสมควรจะทรงยกย่องไว้ในตำแหน่งพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่พระองค์ ๑ ได้

ทรงฉายพร้อมกับพระชายา และพระโอรสธิดา

พ.ศ. ๒๔๖๑

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เลื่อน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสิงหวิกรมเกรียงไกร ขึ้นเป็นกรมขุน มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร อัชนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนด อย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาน คุณสาร สมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล วิบุลยศุภผลสกลเกียรติยศมโหฬารทุกประการ

ให้ทรงเลื่อนเจ้ากรม เป็นขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร ถือศักดินา ๖๐๐

ปลัดกรม คงเป็นหมื่นพรหมไผทพัฒนกร ถือศักดินา ๕๐๐

สมุห์บัญชี คงเป็นหมื่นอินทรนครคณานุบาล ถือศักดินา ๓๐๐

ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ เนื่องแต่เศรษฐกิจตกต่ำ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รวมทหารบกทหารเรือเป็นกระทรวงเดียวกัน และโปรด ฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกรทรงเป็นเสนาบดี แล้วได้รับพระราชทานเลื่อนพระยศขึ้นเป็นกรมหลวงในปีนั้น

รวมตำแหน่งราชการที่ได้ทรงทำงานมา ๒๗ ปี ดังนี้

๑. สำรองราชการกรมบัญชาการกลาง	พ.ศ. ๒๔๔๘
๒. ผู้บังคับการเรือมกุฎราชกุมาร	พ.ศ. ๒๔๔๙
๓. ผู้บัญชาการทหารเรือชายทะเล	พ.ศ. ๒๔๔๙
๔. รั้งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารเรือ	พ.ศ. ๒๔๕๔
๕. เจ้ากรมยุทธศึกษาทหารเรือ	พ.ศ. ๒๔๕๖
๖. รั้งเสนาธิการทหารเรือ	พ.ศ. ๒๔๕๖
๗. เสนาธิการทหารเรือ	พ.ศ. ๒๔๕๘
๘. จเรทหารเรือ	พ.ศ. ๒๔๖๐
๙. เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ	พ.ศ. ๒๔๖๗
๑๐. เสนาบดีกระทรวงกระลาโหม	พ.ศ. ๒๔๗๔

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงห-วิกรมเกรียงไกร ได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานทำการเศกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ พระธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้เป็นพระญาติทางฝ่ายพระมารดาอีกสายหนึ่งด้วย พระบาทสมเด็จพระ-จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถ โปรดเกล้า ฯ พระ-ราชทานลายพระราชหัตถเลขามายังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอผู้พระบิดาเจ้าสาว ดังต่อไปนี้

ทรงฉายพร้อมกับพระโอรสธิดา และนัดดา

พ.ศ. ๒๔๘๖

สวนดุสิต วันที่ ๑ มิน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

กรมหลวงดำรง ฉันได้รับหนังสือบอกให้หญิงพร้อมแก่วุฒิไชยนั้น ด้วยความยินดีอย่างยิ่ง ขอให้เธอวางใจว่าฉันจะมีความรักใคร่หญิงพร้อมอย่างลูกสะใภ้ ไม่ให้น้อยน่าคนในชั้นเดียวกัน

สยามินทร์

ได้ทรงเศกสมรสใน พ.ศ. ๒๔๕๐ และทรงมีพระโอรสธิดากับหม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ พระชายา ๖ พระองค์ คือ

๑. หม่อมเจ้าทรงวุฒิไชย สิ้นชีพิตักษัยแล้ว
๒. หม่อมเจ้าอุทัยเฉลิมลาภ
๓. หม่อมเจ้าหญิงสุวภาพเพราพรรณ
๔. หม่อมเจ้าหญิง
๕. หม่อมเจ้าชาย
๖. หม่อมเจ้าชาย ๓ องค์นี้สิ้นชีพแต่ยังไม่มีพระนาม

เมื่อพระชายาสิ้นชีพิตักษัยแล้ว ทรงมีพระโอรสธิดากับหม่อมประพันธ์อีก ๔ องค์ คือ

๑. หม่อมเจ้าไกรสิงห์
๒. หม่อมเจ้าหญิงวุฒิสวาท
๓. หม่อมเจ้าหญิงวุฒิเฉลิม
๔. หม่อมเจ้าหญิงวุฒิวิฑูร์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร ประชวรโรคพระวักกะพิการมาช้านานแล้ว พระอาการมีแต่ทรงกับทรุดเรื่อย ๆ มา ได้เสด็จแปรสถานไปในที่ต่าง ๆ เพื่อรักษาพระองค์ แต่ไม่ปรากฏผลดีเท่าใดนัก ในที่สุดก็ประชวรเป็นโรคอัมพาธเพิ่มเติมพระโรคนิ่วขึ้นอีกใน พ.ศ. ๒๔๘๒ เป็นเหตุให้ทรงทุพพลภาพ และพระกำลังก็อ่อนลงเป็นลำดับ จนถึงวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ก็ประชวรเป็นโรคน้ำในพระปัปผาสะ และสิ้นพระชนม์ในวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ เวลา ~~๒๓.๓๐~~ ๑๑.๓๐ นาฬิกา ที่วังถนนกรุงเกษม พระนคร มีพระชนมายุได้ ๖๔ ปี ได้รับพระราชทานพระโกศทองน้อยทรงพระศพเป็นพิเศษ

พระโกศทองน้อย ทรงพระศพ

สวนดุสิต วันที่ ๔ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ถึงกรมดำรง

ฉันมีความวิตกอยู่ในการที่จะไปยุโรปคราวนี้เรื่องหนึ่งด้วยเรื่องไข้เจ็บ หมอฝรั่งในเมืองไทยไม่ใช่จะไม่มีดี เช่นหมอไรเตอร์[๑] แกมีความรู้จริงๆ แต่เหมือนเปทัดเก่ามักจะตายด้านถ้าคนไม่สลักสำคัญแกก็กูโปโลโปเล ให้กินยาตามเคยซึ่งไม่มีคุณอะไร ไม่มีโทษอะไร โรคภัยใครเปนอย่างไรก็เปนอยู่อย่างนั้นโดยธรรมดา ถ้าฉันอยู่ได้ต่อล้อต่อเถียงกันได้ แต่ลำพังคนไข้ฤๅเจ้าไข้ ซึ่งมีอำนาจน้อยแลไม่เข้าใจโต้เถียง ชี้แจงอาการ เหนื่อยหน่ายใจก็หันลงไปหาหมอไทยๆ ที่จะมีความรู้แลมียาที่ดีก็น้อยนักหนาฤๅไม่มี เวลาที่จะไปกินาน ที่โทรมอยู่แล้วก็จะโทรมหนักไป ครั้นฉันจะหาหมอบัวซ์[๒] ซึ่งลือฤๅกันว่าดีนัก ฉันก็ไม่ชอบที่จะหาเอง เพราะกลัวฝรั่งเศษจะมาผูกขาด ให้หมอหลวงต้องเปนหมอฝรั่งเศษ ครั้นเปลี่ยนไปก็เปนที่หมองหมางทางพระราชไมตรี ข้อขัดข้องอันนี้ก็มีเฉภาะตัวกัน ซึ่งเปนตัวแมลงปอลิติกไม่เกี่ยวข้องด้วยครอบครัว

ในเวลานี้มีผู้ที่เปนกำมลอ คือ เจ้าสาย[๓] หญิงกลาง[๔] หญิงเล็ก[๕] นางเอื้อน[๖] นางสดับ[๗] อีกคนหนึ่งไม่สู้กำมลอ

---

๑. พระยาประเสริฐศาสตร์ธำรง (ดอกเตอร์เรห์เตอร์)

๒. พระยาอัศวินอำนวยเวช (ดอกเตอร์บัวซ์)

๓. พระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ

๔. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา

๕. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนสวรรคโลกลักษณวดี

๖. เจ้าจอมเอื้อน ในรัชชกาลที่ ๕

๗. เจ้าจอม ม.ร.ว. สดับ ในรัชชกาลที่ ๕

แต่ท่าทางจะมีโรค ฉันกำลังให้ตาอ้วน๘รักษาอยู่ แต่ตาอ้วนแกจะไปกับฉันเสีย จะกินยาหมอซึ่งไม่ได้อยู่ ถ้าอาการเปลี่ยนแปลกไป ก็ไม่มีท่าทางที่จะแก้ไข

อยากจะขอฝาก ๕ คนนี้โดยถานมิตรเฉภาะตัว ให้เธอเปนน่าที่ที่จะพาหมอบัวซ์มาดูอาการให้รู้ไว้ ถ้าควรจะต้องกินยาให้ตั้งยาเปนเรื่องไปทีเดียว ส่วนเงินทองที่จะต้องใช้ค่ามาตรวจค่ายาอะไร อย่าให้เกี่ยวข้องกับกระทรวงวัง ให้เธอส่งบิลเข้ามาเอาเงินจากเจ้าสายตรงทีเดียว เปนเหมือนธุระของเธอเอง ถ้ามีการเจ็บไข้อันใดที่หมอบัวซ์จะมา ขอให้เธอเปนผู้จัดการเรียกหาให้ตลอด ได้สั่งไว้ว่าถ้ามีเจ็บไข้ที่จะต้องใช้หมอฝรั่งให้ไปบอกเธอ กรมวังเปนแต่กำกับเข้ามาอย่างผู้ชายเข้าวัง

ขอให้เปนที่ไว้วางใจได้สิ้นห่วงในเรื่องนี้ เชื่อว่าเธอคงจะยินดีรับธุระ

สยามินทร์

สวนดุสิต วันที่ ๖ มินาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ถึงกรมดำรง

ได้รับจดหมายตอบเรื่องหมอบัวซ์รับจะเปนธุระนั้น ฉันมีความยินดีขอบใจเปนอันมาก ผู้ซึ่งได้ออกชื่อทั้ง ๕ คนนั้นไม่ใช่คนดีเลย เจ็บมากบ้างน้อยบ้างทุกคน กล่าวคือเจ้าสายตั้งแต่เปนสุกใสครั้งนี้ เปนฝีเดินไม่ได้ตลอดมา เลยซูบผอมทรุด

๘. ดอกเตอร์โบเมอร์

โทรม กินไม่ใคร่จะได้นอนไม่ใคร่หลับ หญิงกลางนั้นเปนผี่รุมะตุ้ม ตัวร้อนรุมแลให้บวมในที่ต่างๆ หญิงน้อย[๑]เปนทั้งหัดทั้งสุกใสโทรมผอม แต่นางเอื้อนอยู่ข้างจะมากกว่าเพื่อน เปนโรคโลหิตเปนเจ้าเรือน แล้วเนิฟชักในตาปวดจะตาบอด ได้รักษาประทะประทังกันมาหลายเดือนแล้ว หมอว่าอยู่ข้างจะกำมะลอมาก ถ้าจะรักษาหายก็นานทีเดียว นางสดับนั้นเริ่มเปนปรอนไคติสแลเปนบิดประจำปีมา ๒ ปีแล้ว แต่ฉันไม่ได้เรียกหมอไรเตอร์มารักษาทั้ง ๕ คน เมื่อต้นปีได้เรียกหมอดีไก-เซอร์มารักษานางเอื้อนกับนางสดับ ไม่ได้มีผลอะไรแต่สักนิดเดียว ฉันจึงเห็นว่าเลิกเสียดีกว่า จนตาหมออ้วนมารักษาฉันได้สัก ๒ เดือน ๓ เดือนแล้ว จึงได้ลงมือรักษาก็เห็นคุณอยู่ แต่เปนเวลานี้จะขาดตอน อยู่ในหยุดเสียไม่รักษาดีกว่า ส่วนเจ้าสายนั้น ได้ไปตามหมอไฮเอ็ดมาดูผี่ ๆ หายแล้วก็เลิกไปด้วยแกเห็นว่าไม่เปนอะไร เพราะเหตุฉนี้ ตัวคนไข้ด้วยฉันด้วยเกิดความศรัทธาหมอบีวซ์ขึ้น ด้วยเห็นรักษานางดารา[๒]พื้นขึ้นกว่าที่ได้เคยรักษามาในกาลปางก่อน เกิดเลื่อมใสศรัทธา แต่ในการรักษาไข้ทั้ง ๕ นี้ ไม่ต้องเกรงใจหมอไรเตอร์อย่างเช่นแม่เล็ก[๓]รักษาเยี่ยวหวาน ก็ต้องไปเอาหมอบีวซ์มาเหมือนกัน ให้หมอบีวซ์เปนผู้มาช่วยหมอไรเตอร์ เพราะแกเกรงใจ

---

๑. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี

๒. เจ้าดารารัศมี พระราชชายา

๓. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

กัน หมอไรเตอร์แก่จ้ามจิบเต็มทีเสียแล้ว เหมือนกับพระยาอมรสาตร อยากคุยเล่นมากกว่าจะรักษา จำโรคไม่ได้ว่าใครเปนอะไร ต้องทำคำให้การกันใหม่ทุกวันๆ จึงเปนที่รอิดรอาไม่ใคร่มีใครรักษา หาหมอใดไม่ได้ก็ทนไปเปนพื้น เปนมานานๆแล้วทั้งนั้น เจ้าสายมีความประสงค์นัก ที่จะได้ให้มาตรวจอาการเสียโดยเร็วที่สุดซึ่งจะมาได้ ขอให้เธอพาเข้ามาเมื่อไรๆก็ได้

มีข้อขัดข้องซึ่งฉันไม่ได้พูดวันนี้ เพราะยังไม่เห็นมา คือเรื่องตาหมออ้วน แกมีคู่อิจฉากันอยู่กับหมอไปยาร์คนหนึ่ง ซึ่งเดิมชิงกันเปนหมอเรือเมล์ครั้งหนึ่ง ผเอิญภายหลังมาชิงกันเปนหมอทหารเรืออีก ได้ก่อเหตุกันมาแต่ต้น เมื่อทหารเรือจะจ้างตาอ้วน ได้ตรวจเซอติฟิเก็ตแลปาสปอตเห็นเปนที่เรียบร้อยดี ได้ให้มิสเตอร์เวสเตนกาดสอบถามราชทูตเยอรมันก็ว่าไม่มีเหตุอันใดที่จะพึงรังเกียจ ขุ่นกันมาช้านานเธอก็รู้แล้ว บัดนี้ทูตเยอรมันมาบอกชายบริพัตร[๔]ว่าตานี่เปนผู้ที่ถูกที่ประชุมหมอแห่งหนึ่งประณาม เหตุด้วยไปรับจ้างร้านขายเครื่องไฟฟ้าที่ขายราคาแพงเกินประโยชน์ อีกเรื่องหนึ่งไปรับจะแก้หีบเพลงทำลายหีบนั้นแล้วไม่ทำให้เขา ทิ้งเข้ามาเสีย เรื่องนี้ว่าทูตเยอรมันได้แจ้งความให้เธอทราบแล้ว เรื่องความเดิมมันเปนอันเสร็จสิ้นกันแล้ว ชั่วแต่เปนคนมีตำหนิ มีคำท้าทายว่าถ้าตานี่

๔. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

ตามเสด็จไป จะมีผู้โพนทนาเรื่องเก่านี้ขึ้น จะเสียพระเกียรติยศอะไรต่าง ๆ ข้อนั้นก็เปนความจริงในการที่จะไปไม่ควรจะให้มีอะไรเปนข้อที่จะยกขึ้นพูดเปนปัณหาเกี่ยวข้องถึง ตัวแกจะเปนอย่างไรนั้นยกไว้ แต่ตัวฉันตกอยู่ในที่ยาก ซึ่งจำจะต้องตัดสินใจให้ตกลงว่าจะทำอย่างไร

ตัวฉันเองฉันรู้ว่าได้ลงมือไม่สบายจริง ๆ มาสัก ๕ ปีแล้ว แต่ที่ไม่สบายจนน่ากลัว รู้ว่าเปนโรคลึกนั้นใน ๓ ปีมานี้ สังเกตดูว่าทวีขึ้นทุกปี ในปีนี้เปนมากดังเช่นเห็นอยู่แล้ว เพราะไม่มีหมอในเวลานั้น เปนเวลาตาอ้วนอยู่ที่บางปอินจึงได้เอามาดู ผเอิญตาอ้วนก็วางยาถูก จนอาการคลายขึ้นเปนลำดับ ในเวลานี้ฉันรู้สึกตัวฉันว่า สบายกว่า ๓ ปีที่ล่วงมาแล้ว เสมอชั้น ๔ ปี ๕ ปีก่อนนั้น

ในเมื่อกลับมาจากบางปอิน หมอไรเตอร์มาถึงได้เอามาตรวจว่าไม่ได้เจ็บอะไร นอกจากใจเหนื่อยหน่ายในการซ้ำ ๆ ก็ให้นึกไปว่าเจ็บ เนิฟก็เปนไปตาม อาการที่เสมหะมากขึ้นนั้นก็เปนด้วยหืดธรรมดา การที่เมื่อยปวดนอนไม่หลับนั้นเปนด้วยเนิฟกำเริบ นวดมัสซาชเสียก็หาย ข้อความที่ว่านี้ก็ทำนองเดียวกับหมอดีไกเซอร์ซึ่งไม่ได้ตรวจอะไร มีแต่มาว่าด้วยเรื่องให้หาตำแหน่งให้ทำการต่อไป เหนื่อยเข้าก็ขี้เกียจพบเอง หมอไรเตอร์ว่าเช่นนี้ฉันได้ยอมให้ทำทุกอย่าง ตัวก็ยิ่งร้อนทวีขึ้นไปจาก ๙๙-๑๐๐ ทวีขึ้นไป ๑๐๑ ถึง ๑๐๒ จนต้องงด หมอตรุมปี

มาจึงได้เอาหมอตรุมปี่มาตรวจถึง ๒ ครั้ง มีความเห็นพ้องต้องกัน จนกระทั่งยาก็ได้ปฤกษากันต่อหน้าฉันว่าควรจะใช้ยาอะไรเปนเข้ามือกันรักษา ๒ คน จนเธอก็ได้เห็นตาตรุมปี่เซ็นชื่อด้วยกันกับตาเบอร์มา๕ ต่อเห็นอาการคลายแล้ว ฉันจึงไม่ได้เรียกหมอตรุมปี่มา ที่แท้ก็ไม่ต้องจะพบหมอ เพราะไม่ต้องเปลี่ยนยา แต่ตาอ้วนแกพยายามมาเอง ที่หลังนี้ก็ลงเปนแต่ถูเนื้อมัสซาชให้เลือดเดินตามร่างกายสดวก ฉันก็เห็นว่ามันหายเมื่อยของแกจริง ๆ จึ่งได้ให้ทำอยู่ทุกวัน อาการเดี๋ยวนี้ยังมีแต่ท้องผูก แลเสมหะถึงว่าออกง่ายขึ้นเปนอันมาก แต่ไม่น้อยลงไปเหตุด้วยเปนปัจจัยกัน ตาหมอนี้บอกตามตรงว่าเหลือกำลังที่แกจะรักษาในบางกอกให้หายได้โดยเร็ว เว้นแต่จะต้องตั้งปีไป แต่ถ้าไปนอกให้โปรเฟสเซอร์ที่เข้าใจชัดเจนตรวจแลบางทีจะมีความคิดที่จะใช้ยาอย่างไรให้ดีกว่าความรู้ของแกจึงจะหายเร็วขึ้น

ฉันไม่ได้มีความคิดว่าจะเอาตาอ้วนนี้ไว้ประจำเปนหมอหลวง เพราะได้คิดแน่นอนแล้วว่าจะหาหมอใหม่ ตาอ้วนเองเปนผู้ออกความเห็นว่าควรจะเอาแอสซิสตันของหมอพิเศษคนหนึ่งได้มาอยู่ประจำ ตานี่เปนแต่เคยรักษาก็จะประจำไปตลอดทาง แลไปชี้แจงอาการที่เปนให้โปรเฟสเซอร์นั้นฟังตามแต่เขาจะสั่งอย่างไร น่าที่ของตาอ้วนมีอยู่เพียงเท่านี้

---

๕. ดอกเตอร์โบเมอร์

บัดนี้มาเกิดเอะอะกันขึ้นเสียเช่นนี้ ถ้าขืนเอาตาอ้วนไป ก็คงจะเกิดความร้อนใจให้เปล่าแตรเอะอะไปเปล่า ๆ ถ้าจะเอาหมอไรเตอร์ไป การรักษาคงต้องกลับน่ามือเปนหลังมือหมด เพราะความเห็นตรงกันข้าม กรมหมื่นมหิศร[๖]ที่มีความเห็นอย่างเดียวกันกับหมอไรเตอร์ อาการก็โทรมลงไปเปนหนักเปนหนา ไม่น่าจะเชื่อถือได้ ถ้าไปถูกเปลี่ยนผลัดทรุดโทรมลงไปอีกก็น่าเสียดายชีวิตรเปนอย่างยิ่ง

จึงเห็นมีทางอยู่ทางเดียวที่จะเอาหมอตรุมบ์ไป แต่ก็ได้ทราบความว่า หมอตรุมบ์ได้กลับความเห็นไปใหม่เมื่อนั้นขึ้นไปกรุงเก่านี้เอง จนถึงว่าที่ลงชื่อไว้แต่ก่อนเปนการหลงไป เพราะเห็นฉันสบายขึ้นมาได้เร็วเห็นจะไม่ได้เจ็บอะไร จริงเช่นหมอไรเตอร์ว่า แต่ในระหว่างที่ฉันยังไม่รู้เรื่องนี้ ได้หาฤๅจิระ[๗]เรื่องหมอตรุมบ์ จิระไปตามมาถาม หมอตรุมบ์แบ่งไปว่า รู้ความประพฤติของตาเบอร์มาเช่นนี้ ก็จำต้องไม่เห็นร่วมด้วย แต่จิระเข้าใจว่าไม่ได้คัดค้านในวิชาหมอ ความจริงนั้นก็จะเปนด้วยมุนีธรรม คือตาตรุมบ์แกรู้ แต่บางปากว่าถึงได้ออกปากว่าถ้าเขาค้านหมอเบอร์มาไม่ได้ตามเสด็จแล้ว ถ้าไม่เอาหมอไรเตอร์ก็ไม่มีคนอื่น มีแต่ตัวแกขอตรวจขยิกเข้ามาทีเดียว ความจริงฉันนับถือหมอตรุมบ์มากกว่า ตาอ้วนในชั้นเดิมมาได้บ่นถึง แต่หากไม่ควรเปลี่ยน เพราะเขาทำค้างอยู่แล้ว แล

๖. กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

๗. กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

ยังเชื่อด้วยว่าถ้าตาตรุมบ์ทำไม่ยักเปลี่ยนอะไรมาก คงรักษาอย่างตาอ้วนนี่เอง เพราะแกปฤกษายากันต่อหน้าฉัน บางทีตาอ้วนเอ่ยตาตรุมบ์เห็นด้วย ตาตรุมบ์เอ่ยตาอ้วนเห็นด้วย แต่เดี๋ยวนี้บาดหมางที่ข้อแกลบชื่อแกเองได้ว่าเปนเพราะหลง เอาเปนว่าแกหลงจริง ถ้าแกหลงได้ทีหนึ่งแล้วทำไมแกจะไม่หลงอีก จะไว้เนื้อเชื่อใจอะไรกันได้ เพราะชื่อที่แกเขียนลงไปไม่เปนสำคัญอันใดเสียแล้ว นี่แหละจึงได้ไม่มีหมอ

ฉันคเนใจฉันเปนแน่ ว่าถ้าฉันไปแต่ลำพังไม่มีหมอ เอาแต่ยาที่เคยกินไปกิน คงจะไม่มีอันตรายอันใด ถ้าหากว่าจะเปนอะไรแปลกมา หมอในเรือมีเขาก็รักษาเอง รยะทางก็ไม่กี่วันนักหนา แต่เพ็ญ[๘]เจ็บมากกว่าฉันเขายังไปได้แต่ลำพัง ดีกว่าที่จะมีหมอไปบังคับให้ทิ้งยาที่เคยใช้สบายมาแล้วนั้นเปลี่ยนใหม่ให้หมด ซึ่งไม่รู้ว่าจะเปนอย่างไร กรมหลวงเทววงษ์[๙]ก็เห็นว่าไปได้ แต่จะไปมีข้อขัดข้อง ด้วยหมอวิเศษที่เขาจะมาตรวจนั้น เขาต้องถามอาการหมอประจำ ถ้าจะเอาหมอประจำที่เปนอาติพีเชียล คือไม่ได้รักษาจริง ๆ ไปบอกอาการก็คงจะบอกตามความเห็นของตัวว่าเปนอย่างไร ซึ่งฉันรู้อยู่ว่าไม่ตรงกับอาการที่ฉันเปน ไม่แต่ไม่มีคุณอะไรเปนอันไปเปล่าหาประโยชน์มิได้ด้วย เกิดโทษด้วย จึงเปนการขัดข้องที่จะฦๅ

๘. กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม

๙. สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

ด้วยข้อนี้ ส่วนอาการที่ฉันเปนอย่างไรนั้น รังสิต[๑๐]ก็รู้ จรูญ[๑๑]ก็รู้ รังสิตได้สืบหาหมออยู่แล้ว ฉันก็ได้จดหมายออกไปให้พระยาวิสูตร[๑๒]หลวงพินิจ พร้อมกับรังสิตแลจรูญ เลือกหาเตรียมไว้ว่าควรจะเรียกโปรเฟสเซอร์คนใดสัก ๓ คน รพี[๑๓]ออกไปถึงก่อนก็ให้รพีเข้าในที่ปฤกษานั้นด้วย แต่หมอประจำนั้นยังไม่ได้สั่งให้หา เพราะนึกว่าจะต้องเลือกให้มากสักหน่อยด้วยจะอยู่ด้วยกันจนตาย ถ้าพลาดพลั้งไม่ถูกใจจะเปลี่ยนยาก แต่บัดนี้มาเกิดขลุกขลักกันเช่นนี้ก็ได้ให้กรมหลวง[๔]ทำโทรเลขไปเลือกหาหมอประจำให้พร้อมไว้พอไปถึงได้เข้าทำการ จ้างเปนชั่วคราวก่อนคงจะได้เห็นกัน ๓ เดือน ๔ เดือน ก่อนที่จะกลับมาว่าจะใช้ได้ฤๅไม่ ปัณหาขัดข้องเดี๋ยวนี้มีเวลาอยู่เพียงวันที่ ๒๗ เดือนมินาคม ไปหาวันที่ ๒๗ เดือนเมษายนเท่านั้น ขอให้ช่วยคิดสักทีจะเอาอย่างไรดี

สยามินทร์

สวนดุสิต วันที่ ๒๒ มินาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ถึงกรมดำรง

การที่คิดนั้นเปนที่พอใจทุกอย่างแล้ว เรื่องโค๊ดซ๊อนี้เดิมได้คิดว่าจะนัดไว้กับลูกหญิงน้อย แต่ก็ยังไม่ได้นัด เมื่อได้คิด

---

๑๐. กรมขุนไชยนาทนเรนทร

๑๑. พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤษดากร

๑๒. พระยาวิสูตรโกษา (ฟัก สาณะเสน)

๑๓. กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ขึ้นดังนี้ดีแล้ว บางทีมีธุระอย่างอื่นจะได้วานให้บอกต่อได้ด้วย หาไม่ฉันมีทางที่จะคอมมิวนิเคชั่นอยู่แต่ทางออฟฟิศเชียลทางเดียว กรมหลวงนริศ[๑]แกก็อ่านไม่ได้ จะไปประเจิดประเจ้อต้องแปลถึงกระทรวงต่างประเทศแลออฟฟิศราชเลขานุการ นำเพ็ดทูลสนำเสนอก่อนจึงจะส่งเข้ามาได้ การมันประเจิดประเจ้อนัก จะนัดกับชายยุคล[๒]ก็เปนคนไม่ใช่อยู่บ้าน ได้นึกไว้ว่าจะพูดนัดหมายจะให้เธอเปนทางคอมมิวนิเคชั่นโดยโทรเลข ก็พอได้รับหนังสือนี้ ขอให้เปนธุระด้วย บางทีค่าโทรเลขจะมาก ขอให้ตั้งไว้ในไปรเวตแอคเคานต์ของฉัน

สยามินทร์

เรือมหาจักรกรี ในแดนอังกฤษ

วันที่ ๓๐ มินาคม ร.ศ. ๑๒๕ (๓๙)

ดำรง ฉันคิดถึงเตมที่ รู้สึกรศชาติเปนมาเมืองสิงคโปรกลิ่นอายก็โปๆ แต่เสียใจที่ทำไมน่าเธอมาปรากฎพร้อมกับแฟรงสวิตเตนฮัมเสมอ รพี่มาแวบๆ อยู่ด้วยอีกคนหนึ่ง ได้นัดหมายกับเวศเตนกาด[๑] ว่าถ้าเซอยอน[๒]ลงมือพูดถึงการเมือง

---

๑. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

๒. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

๑. พระยากัลยาณไมตรี (เวสเตนกาด)

๒. เซอร์ยอนแอนเดอซัน เจ้าเมืองสิงคโปร์

ภูเก็จ จะส่งเวศเตนกาดไปให้ชำระว่าเราคิดจะทำอย่างไร เพราะเขาเปนกรรมการคนหนึ่ง แต่เวศเตนกาดเหนเชอยอนมีอัทธยาไศรยอยู่

ในเวลามานี้ความศุขทุกในส่วนตัวว่าโดยย่อวันแรกดีมาก ต่อมาดูลงรูปกับเมื่ออยู่บางกอกในเวลาสบาย ได้ความเดือดร้อนแต่เวลานอน ตาสัมพาหะแกหัดอ้ายลบ[๓] ให้นวดงอก่อเหมือนแก ดูอาการราวกับจะยกเขาพระสุเมรุ เหน็จเหนื่อยนี่กะไร แต่เราวางมือไม่ได้ ต้องเปนครูหมอนวด หลับช้าทุกวัน ๆ นี้ออกจะเปนปตฆาฏ คิดถึงนางเอี่ยม[๔]กับนางเหม[๕]เตมที เรี่ยวแรงถ้าจะเทียบเท่าผู้ชายชนิดนี้ ๘ คน เท่าแรงหมอนวดแท้ ๑๖ คน การมันปรลาดเช่นนี้ จะเชื่อว่าผู้หญิงแรงกว่าผู้ชายฤๅไม่ก็ตามแต่จะเหน

เมื่อจะมาฉันได้บอกคนที่พระที่นั่งอัมพรทุกคน ว่าถ้ามีธุระที่จะโทรเลขถึงฉันให้บอกเธอมีมา ถ้าจะมีหนังสือก็ให้ส่งที่เธอ ถ้าฉันมีไปฉันจะส่งที่เธอเหมือนกัน แต่ยังขาดที่ฉันจะขอให้สงเคราะอีกอย่างหนึ่ง ให้เธอช่วยบอกกำหนดเรือเมลออกล่วงน่าให้เจ้าสายทราบทุกคราว หาไม่จะไม่รู้ว่าเมื่อใดจะมีหนังสือมาได้ การที่มาวานเธอดังนี้ ไม่ใช่ไม่ไว้ใจกรมหลวงนริศร แต่แกหูสั้นอยู่หน่อย กับทั้งจะเปนออฟีเชียลที่จำจะ

---

๓. พระยาพิพิธไอสูรย์ (ม.ร.ว. ลบ อรุณวงศ์)

๔. เจ้าจอมเอี่ยม ในรัชชกาลที่ ๕

๕. เจ้าจอมมารดาเหม ในรัชชกาลที่ ๕

ต้องส่งทางศาลา บางทีจะเปนเครื่องก่อเกิดความรำคาญในอันใช่เหตุ บางทีจึงจะส่งไปทางนั้นบ้างตามธรรมเนียม เจ้าของถ้าฉันส่งไปบ้างขอให้ช่วยรับ แลช่วยส่งทางอันออฟีเชียลด้วย

พวกเราที่มาไม่มีใครเจ็บไข้ ผู้ที่ถูกล้อมากนั้นคอเวอนเมนต[๖] ฉันได้แต่งโคลงนิราศ ๕ บทได้มาทุกบท อีกคนก็วุฒิ[๗] ลเมอนัก จดหมายฉบับนี้ล่วงน่า กลัวไปถึงสิงคโปรจะวุ่น

สยามินทร์

เรือมหาจักรกรี น่าสิงคโปร

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง เธอคงจะรู้แล้ว ว่ามาสิงคโปร์ควรจะไปเที่ยวแห่งใด ขอบอกรายงานแต่ว่าสวนนั้น เดี๋ยวนี้เท่ากับเกาะสีชังเมื่อเวลาร้าง แต่กระนั้นตาครูเจ้าของสวน พบกันกลางทางเมื่อไปยโฮ ขอเอาซึ่ง ๆ หน้าว่าจะโปรดอย่างไร ฉันขี้เกียจยอ บอกว่าดูต้นไม้ไม่แปลกขึ้น แกทำหน้าตื่นอย่างไม่พอใจเขาว่าแกนั่งมองแต่ใบไม้อยู่ในห้องไม่ออกไปดูสวน ริเซอวัวรอาการยังเสมออยู่ เมื่อไปแล้วนึกถึงใครเธอก็คงเข้าใจ

เซอยอนแอนเดอซันนี้ หน้าตาเปนสัปปุรุษ ใคร ๆ เหนร้องว่าหน้าเหมือนฝรั่งพระอภัยด้วยกันโดยมาก สมใส่เสื้อ

---

๖. กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

๗. กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

หางแซงแซวแดงหมวกก๊อกแฮต ฉเพาะเจาะจงที่จะถามถึงเธอว่าทำไมจึงไม่มา ถามถึงสโตรเบล[๑]แลแปยิต[๒]

การที่โปรเกรมแปลกคราวนี้ คือไปยโฮเกิดอินเตอเรสตขึ้นด้วยรถไฟ สุลต่านบอกฉันเองว่าอีกสองปีจะแล้ว ฉันนัดไว้ว่าจะลงมาดู ไปคราวนี้มิใช่พระราชา ไม่ได้นัดสุลต่านแต่ตาพระที่ที่ฝังศพอาบูบะกา ทักว่าสุลต่านปาซาสขาม แรกไปถึงเที่ยวตามโรงจำนำ แล้วผ่านน่าบ่อนน่าตลาดไปที่ที่ฝังศพที่เมืองไทรของเราพอสู้ได้ ออกจากนั้นไปมัสยิด แขกหลงเปนฝรั่ง ๆ หลงเปนเจ๊กไม่ได้การ เลยไม่ได้เข้า เวลามากเลยไปเดินที่อิสตานา แล้วไปโฮเตล โดยแต่เปนพระราชาไม่เคยขึ้นรถจ้าง หัวโดนประตูรถถึงสามครั้ง นี่หากว่ามีหมวก

คราวนี้ความรั่วรู้ไปถึงสุลต่าน[๓] ขึ้นรถมอเตอคาร์มาที่โฮเตล เปนรถมาเซเดไม่มีเก๋ง อย่างทรงหฌุมาน ๔๕ แรงม้า ฉันก็จับตัวแกพาเที่ยวไปที่กล่าวมาแล้วซ้ำอีกทุกแห่ง แปลกแต่ไปที่ริเซอว้วร มีความขายหน้า ที่แกก็มีอันหนึ่งเหมือนสิงคโปร์ งามพอใช้แต่เราไม่มี คราวนี้ต่อไปจากนั้น ถึงที่ปลูกปารารับเบอ มีตึกเล็กซึ่งตัวแกออกไปอยู่ดูทำการ สุลต่านยโฮเดี๋ยวนี้เปลี่ยนเปนคนละคน ไม่เปนองค์วิบุล[๔] ไม่

๑. มิสเตอร์สโตรเบล อเมริกัน ที่ปรึกษาราชการอยู่ในกรุงเทพฯ

๒. เซอร์ ราล์ฟ แพเจ็ต

๓. สุลต่านอิบราฮิม เมืองยะโฮร์

๔. พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิบูลยพรรณรังษี

ข้าคุณเดาว เหมือนศรีใส[๕]ไม่มีผิดเลย อ้วนโตผึ่งผายขึ้น พูดอังกฤษคล่อง แลพูดจ้อไม่หยุดปากทีเดียว สับเยกตที่พูดนั้นมีสามเรื่อง ไม่มีม้าอยู่ในนั้นเลย อย่าทายล่วงหน้า เรื่องที่หนึ่งนั้นปารารับเบอ กำลังคลั่งใหญ่เรื่องจะมั่งมี ชักอดีตนิทานใครต่อใครเปนกองที่มั่งมีมาแล้ว ว่ามิสเตอเออไรคนหนึ่งปลูกไม่ช้าเท่าไรได้ถึงวันละพันปอนด์ เดี๋ยวนี้กลับออกไปคิดอ่านจะเอาให้ได้สองพันครึ่ง ฉันออกจะจับ ๆ ลูกคาง[๖] มาปฤกษากับเวสเตนกาดแลแอนเดอซัน สั่นหัวกันอยู่เปนนานแอนเดอซันจึ่งเดาออกมาว่าเหนจะเปนน้ำหนักรับเบอไม่ใช่เงิน ค่อยโล่งไป ในปีนี้จะปลูกให้ได้พันเอเกอ

เรื่องที่สองนั้นวอลันเตีย เหนจะได้ชมเมื่อครั้งดุกออฟคอนอตมา เช้า ๆ ออกหัดเองแลไปหัดยิงเป้าที่ริเซอวัวร์ เสียใจที่นัมเบอนั้นร้อยห้าสิบเท่านั้น

เรื่องที่ ๓ ก็มอเตอคาร์เปนธรรมดา ว่าได้ไปเอกแซมิเนชั่นที่ปารีส ชอบถอดเครื่องคุมเครื่องเล่น เคยขับรถร้อยยี่สิบแรงม้า ขับรถแข่ง แลลงใจความนั้น รถอไร ๆ ไม่ดีหมด นอกจากมาเซเด กถามรรคเหมือนกับนักเลงมอเตอคาร์เราพูด ๆ ทุกประการ รวบรวมใจความฉันเหนว่าแกดีขึ้น แต่คำที่ใคร ๆ พูดถึงว่ากลับไม่ดีลง ระคายที่เขาเล่ากันวันนี้ ว่าแก

---

๕. ม.จ. ศรีใสเฉลิมศักดิ์ หัสดินทร

๖. ระอา, เบื่อ

พาผู้หญิงมาด้วย เวลาจะมาหาฉันเอาขึ้นไปซ่อนไว้ชั้นบนโฮเตล ให้ดาโต๊ะมหมัดซึ่งเหมือนพระยาบำเรอภักดิ์อยู่เฝ้าหัวกระได

ค่ำวันนี้เลี้ยงโต๊ะปี่ใหม่ในเรือ เดิมพูดล้อกันเล่นตามเคยว่าจะให้ดุ๊ก[๗]สปี่สภาษาอังกฤษ ดุ๊กแกก็เจ้ากรรมไปเกี่ยงให้เวสเตนกาดสปี่สภาษาไทย เวสเตนกาดก็ออกตัวต่าง ๆ ไม่รู้ภาษาพอ คราวนี้ถึงเวลาจริงเข้า กรมประจักษ[๘]สปี่สเปนลิลิตล้อตาโหรตลอด ยันตรา[๙]รู้สึกตัวว่าควรจะแทนเจ้าพระยาภาณุวงษ์[๑๐]ฤๅเจ้าพระยาภาส[๑๑] คราวนี้พอสองคนนั้นเสรจ เวส-เตนกาดแกก็ลุกขึ้นว่าภาษาไทยเรื่อยทีเดียว ได้เคาะได้โขกกันก้องทั้งโต๊ะ ดุ๊กหน้าซีดทีเดียว จะตีกินเสียให้ได้ คราวนี้ท่านสมมต[๑๒]ต้องลุกขึ้นขัดตาทัพ สปี่สภาษามคธคล่องกว่าพระถังกามาก ถึงดุ๊กเข้าจะไม่ลุกเสียให้ได้ ลุกขึ้นบ่นไม่เปนภาษาคนสักห้าหกคำ หมดต้องบอกว่าแล้ว ไม่มีใครรู้ ได้ดื่ม คนที่นั่งใกล้สักสองคนเท่านั้น ถ้าเปนคนอื่นได้เข้าใต้โต๊ะ นี่หาว่าเปนดุ๊ก หัวเราะกันจะตาย จบเรื่องวันนี้เท่านั้น ออก

๗. กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ

๘. กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

๙. เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค)

๑๐. เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)

๑๑. เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

๑๒. กรมพระสมมตอมรพันธุ์

จะไม่ใคร่จะสนุกมาคราวนี้ เพราะฉันนอนไม่หลับเต็มที่ การประฎิบัติไม่ถึงใจ กล่าวคือนวดไม่ได้เลย แลขี้เกียจนอนกันเปนกำลัง .... มหาดเล็กพูดอไรก็ไม่เข้าใจ เรียกเอาอไรไม่ได้ จนลงเสียงทายเมื่อคืนนี้ ว่าถ้านอนไม่หลับจะต้องทนเสียเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือโทรเลขเข้าไปให้ส่งนางเอี่ยมออกมา ให้เขาฤๅว่าเปนบ้ากาม ฤๅเสดจกลับเข้าไปบางกอก ให้เขาฤๅว่าจวนตายแล้ว ดีกว่าไปตายจริงๆ เดือดร้อนเต็มที ไม่มีความศุขเลย ถ้ากลับมามีแหม่มเข้ามาด้วยอย่าได้เข้าใจว่าไปเกิดคิดเคลิ้มคลั่งขึ้นทั้งแก่ ขอให้เข้าใจว่าเปนเนิสอย่างมิสเตอสโตรเบล

ขอให้พรปีใหม่ แลขอบอกว่าคิดถึงเหลือที่จะคิดถึงแล้ว ขอให้บอกสโตรเบลเรื่องเวสเตนกาดสปี่สภาษาไทยด้วย แลหวังใจว่าการที่แกมาส่งฉันจะไม่ทำให้แกเจ็บมากไป ในการที่ได้เวสเตนกาดมานั้น ถึงไม่มีข้อขับขันในราชการที่จะต้องใช้ก็เชื่อว่าจะเปนเพื่อนเที่ยวได้คนหนึ่งที่พึงใจกัน

สยามินทร์

บ้านพระยารัษฎา[๑] เมืองปีนัง

วันที่ ๕ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๖

กรมดำรง ความรู้สึกมาปีนังนี้เหมือนไปรนอง ไม่ต้องเล่าอไร

๑. พระยารัษฎานุประดิษฐ (คอซิมบี ณระนอง)

นอกจากพบบุคลต้นคือพบจันดิมา[๒]สึกแล้ว แต่อย่างไรๆก็อิน[๓] พบเข้าคุกเข่าชูดอกไม้ แลพูดไมลอด กรมสมมตก็ออกปากว่าแท้ แต่ไปได้ปรกาศนิยบัตรเปนหมอที่กัลกัตตา เช่นเตลิเก ช่างน่าสงไสยเสียจริงๆว่าทำไมมันเร็วนัก รัษฎาหยอด จะจ้างไปไว้เปนหมอที่รนอง ที่จะเกี่ยงเงินกันอยู่สักนิด รัษฎาให้ ๘๐

ตาเรสิเดนต์เคานซิลเลอที่นี่อยู่ข้างต้น[๔] ถ้าจะเขลาด้วยก็ควร แต่เรียบร้อย รัษฎาชอบ บรรดาพวกหัวเมืองที่จะมาเธอคงเดาได้หมด เจ้าพระยาไทร[๕] ถึงดีอย่างไรฉันเหนเปนคนแก่ ดอกเตอฮุปน่าตาคมคายนัก อยากจะฟังคารม แต่ไม่รู้ว่าเขาจะมาเวลาไร พระยายุทธการ[๖]มา ดูไม่สู้แก่ควรแก่อายุ ได้พบพวกผู้หญิงตลอดจนของพระยามนตรี[๗] จะเล่าอไรมากก็จอแจ ได้ฝากจดหมายระยะทางซองใหญ่ซองหนึ่งกับหีบเครื่องทองหีบหนึ่ง ให้พระยารัษฎาช่วยส่งมาที่เธอ ขอให้เธอส่งไปให้หญิงน้อยด้วย

ถ้าหากว่าจะว่าด้วยความสบาย ฉันมีความสบายหมด

๒. มหาจันทิมา เป็นลูกจีนเรียนรู้ภาษาอังกฤษ บวชเป็นพระภิกษุที่เมืองพะม่า เข้ามาถวายตัวโปรดให้อยู่วัดเบ็ญจมบพิตรหลายพรรษา ทรงตั้งเป็นเปรียญยก แล้วจึงทูลลากลับไป

๓. แก่วัด

๔. อยู่ข้างเลว

๕. เจ้าพระยาฤทธิสงคราม (ฮามิด)

๖. พระยายุทธการโกศล (ไออุดิน) อาพระยาไทร

๗. พระยามนตรีสุริยวงส์ (ชื่น บุนนาค)

ทุกอย่าง เว้นไว้แต่มีเครื่องที่หักเสียครึ่งหนึ่งบ้าง ค่อนบ้าง ด้วยเรื่องเมื่อย เหตุด้วยแอบโซลูตลิ โน นวตเตขลแมน นวด กันทีหนึ่งเสียกำลังมากกว่าหัดทหารอย่างโบราณ ที่ตาครูอไร แกหัด รัตตะโบดเพศ หยุดไม่ได้จนถึง ๕ เซกันด์ต้องพูดบอก ทหาร แต่แขนที่ยกมือเขาวางจนกลับเมื่อยแขน ออกจะเสียๆ เสียซีกหนึ่งข้างซ้าย ถ้าจะแต่งอนาคตวงษ์ของเมืองไทยแล้ว วิชาหมอจะสูญก่อนทั้งหมอนวดหมอยา เดียวนี้ก็ผ้าเหลือง ห้อยหูแล้วทั้งสองอย่าง จะเต็มไปด้วยเสมียนจนต้องกิน กระดาษแทนเข้า ถ้ารัฐบาลไม่อุดหนุนเรื่องหมอนี้แล้ว ใน ๑๐ ปีคำที่เรียกว่าหมอไทยนี้เปนไม่มีเปนอันขาด กะอายุพระ สิทธิสารแลพระยาอมรสาตรเปนหลัก

คิดถึงจริงๆ ออกปากมากกว่าที่เขียนหนังสือมาก ความ รู้สึกอันนี้คงจะได้มีแก่ตัวเธอเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งจะเข้าใจ คำฉันบ่นนี้ได้ง่ายกว่าจะเขียนลง

สยามินทร์

DAMPFER "SACHSEN"

NORDDEUTSCHER LLOYD
BREMEN.

ที่ ๖ เมษายน รศ ๑๒๖ (๕๐)

ดำรง กัปตันโวลเตมาส์คนนี้ เปนคนอย่างเรียบร้อยเหลือเกิน พวกดอกเตอฮารมันสตานิวุด เปนคนเคยถูกชักไปลงเรือเมล

ลำใดที่เอมเปรอจะเสด็จทดลอง เปนคนโปรดของปรินซเฮนรี[๑]ด้วย เอื้ออย่างผู้ใหญ่ไม่ใช่สนุกอย่างคัมมิง[๒] ฉันโปรดแล้ว

แกมีความปราถนาที่จะได้พระพุทธรูป สั่งเข้าไปให้หาที่บางกอก บริพัตรยุให้ขอฉันก็ไม่อาจขอ ฉันตกลงรับจะให้ ด้วยจะบอกมาที่เธอ ขอให้ช่วยเลือกพระเล็กส่งให้แกสักองค์หนึ่ง ถ้าปล่อยให้ซื้อแม่ลูกอินจะสิ้นสรัทธาเสีย แกเลื่อมไศรว่าสบายงาม พระอไรใหม่ ๆ ก็ได้ให้ท่าสบาย ๆ เปนใช้ได้ ชื่อแก C. Woltemas ขากลับบางทีฉันจะมาเรือกัมปนีอื่น ส่งถึงตัวแกอ้างรับสั่งฉันก็ได้

ได้ลงมือกะเวลาแลตำบลเที่ยว ผันถึงอเมริกาอยู่บ้างว่าถ้าหากสบายขึ้น เหตุไฉนจึงไม่ไป รยะทางในทเลทั้งไปทั้งมาเตมช้า ๑๒ วัน มีเวลาถึง ๑๘ วันในอเมริกา ให้เดือนหนึ่งยังมีทุนพอ แต่เปนการปรารภยังไม่แน่

สยามินทร์

DAMPFER "SACHSEN"

NORDDEUTSCHER LLOYD
BREMEN.

จะถึงโกลัมโบ
วันที่ ๙ เมษายน รศ ๑๒๖ (๔๐)

ดำรงเอ๋ย

มาคราวนี้มันช่างเรวแลสบายเสียจริง ๆ มาเรือเราไม่

---

๑. พระอนุชาเยอรมันเอมเปอเรอ เคยเข้ามากรุงเทพ ฯ
๒. กัปตันคัมมิง เคยบังคับเรือมหาจักรี คราวเสด็จยุโรปครั้งแรก

เทียบเทียมได้เลย ไม่ใช่แต่จะมีกินยิ่งกว่าบริบูรณเมื่ออยู่บ้าน รู้สึกว่าตัวเปนอิศรในเรือเหมือนเรือของเรา แต่ บรรดานายเรือตลอดจนบ่าวที่ใช้มันเอาใจใส่แลมันเกรงใจ แลมันนึกจะให้เราสบายจริงๆ เสียยิ่งกว่าคน ของเราเองจะทำได้ฤๅได้ตั้งใจทำในเรือเรา ฤๅเวลามาในเรือเขาก็ยังเลวกว่าเขา

คำที่ว่านี้ไม่ได้แกล้งยกย่องเขาด้วยหมายจะข่มคนเราเลย น่าเสียใจว่ากิเลศเอ๋ยกิเลศ มันช่างหยาบช้ากว่ากันเสียกะไรเลย ทั้งนี้ทั้งนั้นเพราะขาดความรู้ไม่ได้รับคำเสี้ยมสอนว่าเปนมนุษจำจะต้องประพฤติอย่างไร ....

ได้ส่งรูปบางอย่างมาให้ เกาวมัน[๑]ทำอไรไม่รู้กล้องตรีเนตรตั้งชักไม่ได้ แกเอาไปรักกำไม่ปล่อย ไปไหนก็ไม่ได้ถ่ายรูปเลย แกถ่ายเองก็แมวทั้งนั้น เหนสันทัดแต่บลอกโน๊ต

ขอให้ทายว่า เอ๊าล ฤๅ อ๊าวล แปลว่ากระไร เปนคำตุ๊ก[๒]พูดภาษาอังกฤษ เรียกชื่อทเลเบงกอลดังนี้

ขอบใจมากที่สังเกตในโทรเลข ว่าเธอเอื้อเฟื้อต่อคนที่ฉันมอบหมาย

ฝากหนังสือขอให้ช่วยส่งเข้าไปให้ด้วย

ฝากความรักแลคิดถึง

สยามินทร์

---

๑. กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

๒. กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ

DAMPFER "SACHSEN"

NORDDEUTSCHER LLOYD
BREMEN.

วันที่ ๙ เมษายน ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง เชื่อว่าเธอคงจะอยากรู้ยิ่งกว่าข่าวที่ส่งไปยังที่ประชุม ว่าได้จัดการอย่างไรในการหลบหลีกลื้นต่าง ๆ เรือมาถึงเวลาบ่าย ๔ โมง มันออกจะนัว ๆ กันอย่างไร ไม่เหนชัดเจนเหมือนกับมาเรือเราเอง เข้าเล่นงานท่านสมมตกลมทีเดียว ตามที่ฉันรู้เดี๋ยวนี้ก่อนได้ถามกรมสมมตทั้งใช้ให้เขียนหนังสืออยู่เดี๋ยวนี้ เปนที่แรกนั้นได้เหนก๊าดดอกเตอออยสเตอซึ่งให้ชายอุรุพงษ์[๑] ฉันก็เลยหลบเสีย ได้พบแต่สิเกรตารีคอเวอเนอแลกงซุลเยอรมัน จัดการกันโมเมประเดี๋ยวก็ขึ้นบก ไม่ยักมีใครเห็น หมายจะคอมปลิเมนต์กรมสมมต จะเอาขึ้นไปด้วย เผื่อจะไปเจอท่านพวกลังกาลังไก่จะได้เปนล่าม ใคร ๆ ตามตัวได้หมด เว้นแต่กรมสมมตเอาตัวไม่ได้ คอยอยู่เปนนมเปนนานบอกว่าถูกพวกลังกาล้อมไว้เสียแล้ว นายสิทธิ[๒]ไปได้ชื่อเสียงพระด้วย เรือเจ้าเมืองลำนี้สวยขึ้นมาก ไม่ใช่สำปั้นนี่ เปนเรือโบตขนาดใหญ่ตีกันเชียงแต่มีเก๋ง ของแกเข้าที่ที่ท่ามีพระมายืนประมาณสัก ๑๑ ๑๒ องค์ เข้าแถวเรียบร้อย พอขึ้นไปถึงก็สวดมหาการุณิโก ฉันยืนฟังจนจบแล้วก็ไปขึ้นรถไม่ได้พูดอไร เซอแฮริเบลก[๓]แลท่านผู้หญิง (เสียใจอยู่นิด

---

๑. พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช

๒. พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. สิทธิ สุทัศน์)

๓. เจ้าเมืองลังกาในสมัยนั้น

ที่มีหนวด) ต้อนรับดีจริงๆ ตรงกันข้ามกับที่สิงคโปร์ นั่นเลวจริงๆ ที่จริงแกอยู่นิวาราลย สู้อุสาห์ลงมารับ จัดห้องหับไว้ให้พักพร้อมบริบูรณ พูดถึงปฤษฎางค์[๔]ชมว่าดี ถึงได้นิมนต์ขึ้นไปไว้นิวาราลยะ ปลูกกุฎิให้อยู่ในบ้าน ให้อาหารกิน บอกว่าเขาอยากจะเฝ้า แต่แกว่าเพราะเปนไทยให้เฝ้าเอง แกไม่เร่งรัดอไรกันก็เฉยอยู่ ว่าทางสัก ๒๐ มินิตจะไปตามตัวได้ พากันไปเที่ยวก็ผเอินถูกฝน กล่าวกันพิลึกกึกกือว่าเปนแซนดสตอม ใช่ฝนสามัญ แต่ตกมากจริงๆ หมายว่าจะไปดูมิว-เซียมเพื่อจะเลือกพระ ไปไม่ถึง เซอแฮริรับจะเปนผู้ชี้ แลจะให้ปฤษฎางค์ช่วยเลือกแลช่วยทำปลาสเตอด้วย เพราะพระหล่อไม่มี มีศิลาทั้งนั้น มีก็เลวทรามเต็มที บอกไว้หลายแห่งที่ว่าดี จะพรรณาก็จะยาวแลเคลื่อนคลาศ ขอบอกว่าเรื่องที่จะไปอนุราธนั้นเปนสำเร็จบริบูรณ เซอแฮริแลท่านผู้หญิงจะโดยกันไปด้วยทั้งหมด แกว่าค้างสองคืนเท่านั้นพอวันเดียวดูทั่ว ยังอวดต่อไปว่าเมื่อครั้งดุกออฟคอนอต[๕]มา หมอรายงานว่ามลาเรียชุมนัก ห้ามไม่ให้เสดจ แต่ดุ๊กจะไปแกก็พาไปได้ ไม่ได้ค้าง กลับลงมานอนเสียที่แห่งใดในกลางทาง ให้สมุดไกด แลสมุดเรื่องอนุราธเย็บงามเล่มหนึ่ง พระสุหร่ายลังกาอีกอันหนึ่ง เก่งมากทีเดียว เอาไว้แล้วถึงค่อยดูว่ากันด้วยกิมตึ๋ง[๖]เสียกัณฑ์โต อินมากทั้งผัวทั้งเมีย คุยกับกรม

๔. พระองค์เจ้าปฤษฎางค์

๕. พระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ

๖. บรรดาเครื่องถ้วยของจีน

วชิรญาณ๗ก็โปรด เล่าถึง...... ....ทำน้ำมากอยู่ เวลาขึ้นไปที่กวีนสเฮาส ขอตั้งเครื่องนมัสการพระพุทธบาท ในกลางสนาม มีออลเตอที่จะเปนโต๊ะทองเครื่องบูชาแล้วได้ทำ วิลิเยียสเซอริมอนี มีลครขึ้นไปรำในทางพระสาสนาสิบสอง คน บ่ายหน้าต่อทิศแห่งพระพุทธบาทแล้วสวดมนต์ไหว้พระ ทั้งตัวแกแลทั้งลคร แล้วจึ่งได้รำ รำนั้นโดยความเคร่งครัด อย่างเมืองอไรที่เคยทำฟ้อนรำในสาสนา แปลว่าอ้ายลครหน้า มันบื้ออย่างลครไทย ตาสองคนนี้สำคัญว่าเคร่งครัดเขากำลัง ภาวนา เหนลายมือเขียนไว้ในสมุดเขียนชื่อ................. เซนอย่างปวรสต่านมงหง่ลอไรเต็มที่ สมุดใหญ่เขียนถึง บรรทัดครึ่ง โย้อย่างที่เขาเขียนบื้น ๆ โย้ ๆ คร่ำหวอดเตมที่ ตาเจ๊กอีกออกหน้าเอนดู ท่านเจ้าเมืองก็หยอดตาเจ๊ก แต่ฉัน เชื่อว่าเราดีกว่าทั้งสองคน ท่านผู้หญิงอาจจะเหนเราโซ้ด๘เกิน ประมาณได้ เพราะแกชอบอไร ๆ เก่าสารพัดทุกอย่าง แต่ ในเชิงคุยแล้ว คุยกับเราสนุกกว่าตาเหล่านั้นแน่ เพราะพูดกัน ได้เองถึงใจ

ข้อซึ่งว่ามาเที่ยวไปรเวตแท้ จะอิโหลกโขลกเขลกได้ ตามสบายใจนั้น นอกจากไปถึงยุโรปแล้วเหนจะไม่ได้ คง จะถูกจับเช่นนี้

มีความยินดีที่จะบอกว่า พลายกบที่เคยจับได้ที่ลังกานั้น รูปร่างเหมือนกันกับเก่าแต่ผมือออกจะดีขึ้น จบที่ดีกแล้ว ยัง

๗. สมเด็จ ฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๘. ฝรั่งจัดแท้

มีอื่นอีก ขอให้เล่าในที่ควรจะเล่า ถวายกรมหลวงวชิรญาณ จะจดหมายถวายด้วยความคิดถึงก็ไม่มีเวลา ถึงอยู่นี่หลายชั่วโมง แต่ไปอยู่ในฐานที่รับรอง พูดกับแขกเสียทั้งนั้น ไม่มีเวลาเปนส่วนของตัว จนกระทั่งเที่ยงคืน จึ่งต้องตลีตลานทุกอย่าง

สยามินทร์

เรือซักเซน

วันที่ ๑๖ เมษายน ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันได้ส่งสิ่งของบรรจุหีบเขียนหลังให้ส่งที่พระอรรคชายา[๑] มีช้อนแลถุงเงินในนั้น จากเอเดนหีบหนึ่ง ขอให้เธอรับแลส่งถึงผู้ที่จะรับนั้นด้วย

สยามินทร์

DAMPFER "SACHSEN"

NORDDEUTSCHER LLOYD
BREMEN.

เอเดน

เมษายนที่ ๑๖ รศ ๑๒๖

ดำรง ฉันส่งของซื้อที่เอเดนหีบหนึ่ง ในชื่อเธอ ให้ส่งเจ้าสายเปนขนนกทั้งนั้น ขอให้เธอส่งให้ถึงด้วย

สยามินทร์

---

๑. พระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ

DAMPFER "SACHSEN"

NORDDEUTSCHER LLOYD
BREMEN.

วันที่ ๒๑ เมษายน ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันได้ส่งของหีบหนึ่งในชื่อของเธอ ได้เขียนลงไว้ว่าของซื้อที่ปอตเซด รายบัญชีสิ่งของได้จดส่งมาที่เจ้าสาย ขอให้เธอช่วยนำส่งให้ถึงที่ด้วย จะมีความขอบใจมาก

สยามินทร์

DAMPFER "SACHSEN"

NORDDEUTSCHER LLOYD
BREMEN.

เมืองเนเปอล

วันที่ ๒๕ เมษายน ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันได้ส่งของหีบหนึ่ง เปนเครื่องคอรัลแลกระมีบาญชีแจ้งอยู่ที่เจ้าสายแล้ว เปนของมีราคาอยู่ จึ่งได้ให้ทำอินชูรันศ์ คิดจะไปส่งที่เยนัว เพราะฉนั้น หนังสือฉบับนี้ถึงจะช้าไปหน่อยหนึ่ง ก็ควรจะหักวันลงได้ ด้วยรีบเขียนเสีย เพราะกลัวว่าจะลืม การซื้อของที่นี่ มาคราวก่อนงมงายเต็มที ครั้งนี้ได้เอเยนต์ของบริษัทนี้นำไปให้ซื้อร้านเดียวเท่านั้น ได้ของดีกว่าคราวก่อนมาก ดูก็ที่จะสนุกอยู่ ออกต้น ๆ ผิดกับมาในเรือของเราเอง ซึ่งทำให้คนทิ้งมาก ถ้าหากว่าชาวบางกอกตั้งใจจะคอยฟังว่ารับรองแห่งใดดีในทางเกียรติยศแล้ว คงจะ

ต้องเสียใจ เพราะตั้งแต่มายังไม่ได้แต่งฟรอกโก้ตขึ้นบกเลย เหนว่าถ้าทำถ่อม ๆ ไว้เสียดีไม่เก้อ แลจะได้เหนอไรที่ไม่เคยเหนเมื่อครั้งก่อน วันนี้ได้ไปกินอาหารต้นที่เรสตอรองต์ ปล่อยให้ผู้อื่นกินที่โฮเตล มันอร่อยดีจริง ๆ จนคิดถึง แต่กรมประจักษ์แอกต์เปนพระราชาเตมที่ ยุ่มย่ามต่าง ๆ มาก มันเข้ารุมเชื่อเอาว่าดุ๊กเปนพระราชา เพราะท่าทางแกมันผึ่งผาย จะจดหมายเล่าเรื่องราวอไรก็ไม่ทัน เพราะกลับลงมาดึกเสียแล้ว ขอจบไว้เท่านี้

สยามินทร์

EDEN PALACE HOTEL
CI–DEVANT PARC HOTEL
GÊNES

โฮเตล อีเดนแปเลศ เมืองเยนัว
วันที่ ๒๗ เมษายน ร. ศ๔๐ก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันได้ส่งสิ่งของ ที่ซื้อจากเมืองเยนัวเข้ามา เปนเครื่องทองแลเครื่องเงินลายแทง เครื่องแก้วสาแหรกลายแทงบ้าง มีรายสิ่งของแจ้งอยู่ในบาญชีที่เจ้าสายนั้นแล้ว ขอให้เธอช่วยรับสิ่งของนั้นส่งให้เจ้าสาย จะมีความขอบใจเปนอันมาก

สยามินทร์

VILLA NOBEL
SAN REMO

วันที่ ๔ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันได้ส่งเครื่องมาโยลิกาเข้ามาหีบหนึ่ง ขอให้เธอส่งเจ้าสายด้วย

สยามินทร์

วิลลาโนเบล ซันเรโม

วันที่ ๕ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันไม่รู้ว่าเธอจะนึกเดาใจฉันถูกฤๅไม่ ว่าฉันรู้สึกความขอบใจฤๅคิดถึงบุญคุณเธอสักเพียงใด ในข้อที่ได้อาไศรยเธอเปนเจ้ากรมในครั้งนี้ ยังไม่ได้รู้ข่าวจากบางกอกสักฉบับเดียว ว่าเธอได้เอื้อเฟื้ออย่างไรต่อครอบครัวฉัน แต่ฉันรู้สึกในใจทั่วถึงแล้ว เหลือที่จะยับยั้งไม่บอกขอบใจในชั้นต้นนี้

การที่มาครั้งนี้ เปนความคิดถูก ไม่มีข้อระแวงเลย เชื่อว่ากลับไป คงจะได้กำไรส่วนความศุขกายไปบ้านเปนอันมาก ในเรื่องยศศักดิ์ฉันไม่ขวนขวาย เพราะคิดเหนเสียว่า เมืองเรามันเลวในในตาฝรั่งอยู่มากนัก เพราะความยังไม่บริบูรณมั่นคงจริง จะทำสิงห์ทำโตไป มันไม่ช่วยให้เมืองเรามั่นคงอย่างไรได้ ความมั่นคงสมบูรณ เปนเกียรติยศจริงแท้ของเมืองเรา การที่สักแต่ว่าฝรั่งเขารับดี มันดีชั่วคราวไม่ถาวรไปถึงไหน

ที่ว่านี้เปนว่าถึงชั้นต้น ที่เรากระทำในใจไว้ดังนี้ ใช่ว่าจะคิดหลบลี้ขี้ตหนี้ตัวอย่างหนึ่งอย่างใดนั้นก็หาไม่ อย่าตกใจว่าฉันจะครึมครำเกินไป

จะเล่าถึงเวลานี้ การที่อยู่นี่สารพัดจะมีความศุขสบาย การเที่ยวเตร่ ถึงว่าท้องที่ควรจู๊ ก็เปนแต่ผู้ซึ่งปราถนาจะเที่ยวเปนยศเปนศักดิ์ ฤๅจะเที่ยวสืบเสาะหาวิชาการความรู้ ฤๅชอบ หรูใน การโซเชียล แลแอมยูสเมนต์ ถ้ามีความปราถนาเช่นนั้น อย่าได้มาที่นี่ในเวลานี้เลย จู๊เต็มที มีถนนสายเดียว ไม่ได้เหนสถานที่ฤๅผู้คนอันเปนที่เจริญตาอ่าโถงแห่งหนึ่งแห่งใด จะหาของอไรซื้อหาเล่นก็ไม่มีนอกจากโปสต๊าดเลวกว่าไปตั้งเฮดควอเตออยู่ที่เยนิวา ฤๅเมดเดนเฮด ครั้งก่อนนั้นอีก

แต่ส่วนฉันเปนที่ถูกอารมณ์ นับว่าสนุกเพลิดเพลิน เพลิดเพลินด้วยอไร คือ ได้เที่ยวต้น การเที่ยวต้นที่นี่ มันตัดกังวลได้หลายอย่าง คือพาหนะเราก็มีรถมอเตอคาไปมาได้ทันใจ จะไปแห่งใดไม่ต้องเอาอาหารไปกินทุกเวลา คงหาได้ ไม่เหนจเหนื่อยเมื่อยล้า ด้วยอากาศมันไม่ร้อนรน ได้เหนอไรแปลกๆ ถึงไม่สนุกไม่งาม ก็เปนที่พึงใจแก่ฉัน เพราะเปนอาหารของความสังเกตที่ได้ใช้อยู่เปนนิจ ผู้ที่ถูกคิดถึงนอกจากลูกเมียแล้ว เธอเหนจะถูกมากกว่าคน ถ้าเปนหญิงมานก็ตกแท่นทุกวัน เพราะไม่ได้เว้นออกชื่อ มันไม่ใช่อไรเลย

เที่ยวต้นจริงๆ บริบูรณไปด้วยองค์ของต้น กล่าวคือไม่มีเซเร-มอนี ไม่มีโปรแกรม ซน ตามที่จะซนได้ แต่ถ้าช้าหนักไปที่จะออกหมดๆที่เที่ยว ก็พอเหมาะดี ที่หมอเขาแนะนำให้ไปรักษาตัวที่บาเดนบาเดนอันเปนสูญกลางที่เที่ยวอีกแห่งหนึ่ง เมื่อรวมความทั้งหมดในการมายุโรปคราวนี้ ออกจะเปนธุดงค์ ตรงกันข้ามกับคราวก่อน เปนถูกงานพระราชพิธี ครั้งนี้คงจะเปนที่ไปจมอยู่ที่นี่แห่งหนึ่ง บาเดนบาเดนแห่งหนึ่ง นอรเวย์แห่งหนึ่ง นับว่าครึ่งเวลาที่อยู่ในยุโรป อีกครึ่งหนึ่งนั้นจะเปนเวลาที่ไปฉันเปรี้ยวฉันหวานในพระนคร ของฝากครั้งนี้ที่ใครจะหวังว่าจะได้อไร เก็แลดี น่าจะยาก เพราะที่มาอยู่ม้นไม่เก็เสียเลย สงไสยว่าจะไม่ได้เหนที่ซึ่งเปนแฟชันเนเบอลจนตลอดเวลากลับ

ส่วนอาการของฉันนั้นเข้าที่นัก ฉันบูชาท่านโปรเฟสเซอไฟลเนอเสียมากแล้ว ขอผัดอีกหน่อยหนึ่ง พอแน่ใจจะคุยให้ฟัง เวลานี้มันยังไม่เชิงว่าอิมปรูฟแท้ ทั้งที่ดีขึ้นเปนอันมากเรื่องท้องแลเรื่องนอนมันยังไม่สนิท ที่จริงความหน่วงรั้งที่ให้เกิดรำคาญมากเรื่องมหาดเล็กเช่นที่บอกแต่ก่อน แล้วอ้ายแชมป์๑มันทำเสียยับเยินด้วย เสื้อหนาใส่ไม่ได้สักสำรับเดียว ต้องยืมดุ๊ก ฉเพาะกางเกงมีตัวหนึ่ง เสื้อกั๊กตัวหนึ่ง ชั้นนอกตัวหนึ่ง ไม่ได้เปลี่ยนเลย ตั้งแต่ปอตเซดมาจนกระทั่งวันนี้ ฉันก็ไม่เดือดร้อน ด้วยนึกเสียว่าถือเตจีวริก แต่มันแสบที่

๑. ห้างแชมสันแอนซัน รับตัดเสื้อ

อ้ายมหาดเล็กได้บ่าวฝรั่งไม่ทำอไรหมด ผ้านุ่งห่มทั้งของฉันของตัวไปส่งให้ฝรั่งไปปัดแปรงปนกัน แล้วกลับมาก็ไม่เลือกว่าของใคร ใครนึกจะใส่อไรก็หยิบใส่ ฉันถูกใส่กางเกงหลวงนายฤทธิ์[๒] ใส่เสื้อใครก็ไม่รู้ ทูมทามเท่าไรเขาก็ไม่แลเหน, ฉันเคยเกิดมาเปนสุขุมาลชาติ ไม่ได้เคยนุ่งห่มร่วมกับผู้ใดมาถูกแต่งร่วมกับใคร ๆ เช่นนี้ ขนลุกขนพองจะเปนขี้กลากเสื้อตัดใหม่ก็ไม่ได้ เอาอ้ายช่างเขบที่นี่มาตัดก็ใส่ไม่ได้ สกปรกเต็มที่ ต้องใส่เสื้อกั๊กทหารเรือมาเปนหลายวัน พึ่งจะมาได้เสื้อที่อิตาเลียนตัด ใช้ได้แต่กั๊กตัวเดียว อันได้ทำพินธุอธิษ-ฐานบริบูรณแล้วจึ่งได้ใช้ ทุกวันนี้แต่งตัวต่างกันทั้งสามอย่าง นุ่งสบงทหารเรือ อุตราสงค์อิตาเลียน สังฆาฏิของดุ๊ก ผ้าไม่เหมือนกันสักตัวเดียว ต้องเก็บเหมือนผ้าครอง............. จึ่งต้องให้พินทุอธิษฐานแลรักษาผ้าครอง เดี๋ยวนี้หมวกยังไขว่กันยุ่ง ไม่รู้ว่าของใครเปนของใคร อไรเหมือนกันแล้วเปนใช้ไม่ได้ ถ้าไม่มีอ้ายถ่วงเหล่านี้จะสบายขึ้นอีก แต่จะเอาบริบูรณนั้นไม่ได้ คิดถึงบ้านห้ามไม่หยุด มันไม่เพลิดเพลินเหมือนอย่างแต่ก่อนที่กำลังทึ่งมาก

เวสเตนกาดได้ไปอยู่ปารีสแล้ว แต่ไม่ได้ข่าวอไรจนบัดนี้ที่จะยังไม่ได้เริ่ม ฉันให้มีความกระสันอยากจะไปอเมริกาเพราะว่าถ้าไม่ไปรุสเซียแลไม่ไปเตอกี มีเวลาเหลือ .... สโตรเบลเจ้าของก็ไม่อุดหนุน จึ่งออกครั่นคร้าม กลัวจะได้

๒. พระยาราไชสวรรยาธิบดี (พ้อน ศิลีป)

ความร้อนใจ แต่เวสเตนกาดนั้นออกยิ้มมาอยากให้ไป ลอบ มีหนังสือหาฤๅสโตรเบลเข้าไปแต่เมื่อถึงโกลัมโบแล้ว เวลานี้ฉันยังไม่ได้กำหนดว่าจะไป กิงออฟสเปน[๓]ก็ตอบมาจะรับแล้ว พระยาชลยุทธ[๔]จะมาถึงนี่วันที่ ๑๐ จะได้กะโปรแกรมโนรเวย์ เรือแพเขาได้เช่าเสรจ เมื่อจะย้ายที่ไปแห่งใดจะโทรเลขบอกล่วงน่าให้รู้ตำบลซึ่งจะไป

รายงานครั้งนี้หม่อมนเรนทร์[๕]เขายักทางใหม่ให้ผิดกันกับพระยาศรี[๖] ก็ดีที่เปนคนละอย่าง ส่วนของฉัน ฉันทำจดหมายถึงลูกหญิงน้อย เปนเล่าเบตเลต ไม่พยายามที่จะทำให้ถ้วนถี่ มีดีๆ อยู่บ้าง ไม่ได้ตั้งใจว่าจะให้เปนหนังสือพิมพ์ เปนหนังสือถึงกันส่วนตัว แต่เมื่อทำๆ มามันก็น่าฟังอยู่บ้าง ถ้าตัดด่ามหาดเล็ก ตัดจับขี้ปดเกาวแมน ตัดบ่นถึงใครที่เปนฉเพาะบุคคลออกเสีย แก้ความซ้ำซาก ซึ่งฉันเขียนแล้วส่งไปไม่มีสำเนา อย่าให้มันรก ถ้าหากว่าไม่ขี้เกียจหยุดเสียกลางคันรวมเข้าเปนเล่ม เหนจะอ่านได้ ในชั้นพวกคนที่มีความรู้ฝรั่งๆ เปนอย่างลีฟฟรอมดีไดอรีของกวีนวิกตอเรีย แต่ต้องมีเอดิเตอที่จะหวังว่าฉันกลับไปแล้วจะไปทำให้สำเรจนั้นทำไม่ได้ พอไปถึง มือไรๆ มาก็ค้าง ผู้ซึ่งจะเปนเอดิเตอนั้น ไม่มีผู้ใดจะเหมาะแลสามารถเท่าเธอ ที่รู้อัชฌาไศรยแลเข้าใจสำนวนฉัน

---

๓. พระเจ้าอัลฟองโซที่ ๑๓ แห่งประเทศเสปญ

๔. พระยาชลยุทธโยธิน (เดอ ริชลิว)

๕. พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. สิทธิ สุทัศน์)

๖. พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เสง วิรยศิริ)

ฉันได้บอกไปที่ลูกแล้วว่าฉันไม่มีความรังเกียจเธอ ยอมให้เธออ่าน ถ้าหากว่าเธอคัดเอาแต่ที่ควรใช้ได้ให้แล้วไปเปนวันๆ มีท่าทางที่จะสำเรจ แต่ถ้าจะรอไว้ว่าให้ไปเสียให้มากก่อนจึ่งจะลงมือทำ ก็ที่จะไม่สำเรจเหมือนกัน เพราะเธอก็มีงานมาก ขอให้พิจารณาดู ถ้อยคำที่จะใช้ต้องระแวงข้างฝรั่ง บางทีจะฉวยเอาไปแปลได้ อย่าให้เปนที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศ ซึ่งนึกขึ้นดังนี้ ก็เพราะนึกเสียดายเวลาที่ได้เขียน โดยจะพิมพ์ไม่ได้ เอาไว้เปนฉบับเขียนอ่านกันเล่นก็สนุกดี ฉันถูกตาหมอกวดขันมาก ห้ามไม่ให้คิดไม่ให้พูดด้วยรั้วงานราชการอันใดเลย ห้ามไม่ให้โกรธ ไม่ให้เศร้าใจ ให้พยายามที่จะให้ใจสบายอยู่ให้เสมอ จนตลอดเวลากว่าเลือดจะบริบูรณ นั่งชำระน้ำใจว่าเปนอย่างไร ส่วนให้การว่าคิดถึงบ้านกลับไม่ว่าไร ว่าเปนของที่ควรจะเปน แลเปนการดีที่เปน แต่ให้ผ่อนไว้อย่าให้ถึงเศร้าโศก บุหรี่นั้นถูกบังคับให้สูบแต่วันละ ๓ ตัวเวลากินเข้าแล้ว ได้ขโมยล่วงลเมิดขึ้นไปอีก ๒ ตัวรวมเปน ๕ มันไม่รู้ว่าปากจะทำอไรดี ช่างมีไว้เปลืองเสียจริงๆ

วันนี้ได้เริ่มต้นเขียนรูป มองสิเออคาโรลัสดุรัน แกรนด์ครอสลิเยนออเนอเปนผู้เขียน พึ่งส้านเตมที่อย่างช่างเขียนเราออกต้องประจบแก แต่เหนจะดี ขอโทษที่นานๆเขียนหนังสือทีหนึ่ง เพราะออกจะพนอตัวตามคำหมอ นึกว่าได้รักษาทั้งที ปล่อยให้มันเต็มที่ ดูว่าจะเปนอย่างไร ถึงเรื่องเขียน

หนังสือถึงลูกตาหมอก็ชำระเสียเสรจแล้ว เมื่อรู้ว่าเขียนอย่างไรก็เปนที่พอใจ ว่าเปนกิจที่ควรทำ จำทำ เพราะข้อบังคับของแกนั้น เคยทำงานอยู่เท่าใดให้ทำอยู่เท่านั้น อย่าให้หยุดนอนนิ่ง อย่าให้น้อยกว่าที่เคยทำ แต่ให้เปลี่ยนสัปเยกต์ ให้เปนเรื่องเบาๆ ที่เขียนโดยความสำราญใจ ไม่มีขัดข้องซึ่งจะต้องวินิจฉัยในคำที่เขียนนั้น ฉันจึ่งได้เขียนมากขึ้นแลเหลวๆไหลๆไปตามอไรที่เหนปะตา ที่เขียนมานี้มากแล้ว ขอจบเท่านั้นที ยังไม่ได้ข่าวบางกอกอไรสักอย่างเดียว หนังสือยังไม่มาถึงจนกระทั่งวันนี้ รู้แต่ทางโทรเลข หวังใจว่าการซึ่งวางไว้อย่างไรคงเปนไปโดยเรียบร้อย จึ่งไม่มีข่าวคราวอันใดที่ผิดสังเกตมาเลย ก็นับว่าเปนเครื่องที่ทำให้สบายใจได้อย่างหนึ่ง

สยามินทร์

VILLA NOBEL
SAN REMO

วันที่ ๘ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

๔๐

ถึงกรมดำรง ความปลื้มใจที่ได้รับหนังสือของเธอลงวันที่ ๕ เดือนเมษายน ทำให้ต้องตอบโดยโทรเลขแลซ้ำเขียนโดยทันทีเช่นนี้

การซึ่งได้จัดตกลงกับพระยาศรีนั้นดีแล้ว ถึงหมอจะได้ห้ามไม่ให้พูดไม่ให้คิดราชการ ก็ได้ขโมยอยู่บ้างเหมือนอย่างบุหรี่ z

ซึ่งเธอได้เข้าไปเยี่ยมเยียนอาการไข้เจ็บในพระที่นั่งอัมพรนั้น มีความขอบใจเปนอันมาก ฉันมีใจเปนห่วงบ่วงใยอยู่มาก มีความเสียใจที่จะกล่าวว่า ฟังความเหนหมอปั้ว ในเรื่องรักษาจมูก มาปรากฏชัดเจนเสียแล้วว่าไม่ถูก ถ้าไม่เปนมากไปก็จะดีอยู่ ส่วนตัวฉันเอง หมอไรเตอก็ดี หมอปีอมาก็ดี รักษาผิดทั้งคู่ หมอไรเตอผิดตั้งแต่ดิแคลว่าเปนหืด แลรักษาทางหืด ดมยา ป้ายยา ล้างตมูก ท่านอาจาริย์ใหญ่ ๒ คน คือไฟลเนอแลแมนซั่น ดิแคลว่าได้ทำผิดแต่ต้นรากแลซ้ำให้เกิดอินเฟลเมชั่นหาที่สุดไม่ได้ หมอปีอมาซึ่งกล่าวว่าไม่ใช่หืดนั้นถูก แต่วางยากัดเสมหะล้างตมูกคงอยู่นั้นไม่ถูกความเหนถูกแต่รักษาไม่ถูก หมอไฟลเนอเปนผู้รับบัญชาในการรักษาตมูก ให้หมอพี่สเตอเปนผู้ทำ อาการก็เปลี่ยนดีขึ้นทุกวันเหนปรากฏ ตั้งแต่เริ่มรักษาคงล้างเช้า ๓ ครั้ง กลางคืน ๓ ครั้ง รุ่งขึ้นก็ล้างเช้า ๒ ครั้ง กลางคืน ๓ ครั้ง วันที่ ๓ ล้างเช้าครั้งหนึ่ง กลางคืน ๒ ครั้ง เดี๋ยวนี้คงกลางวันครั้งหนึ่งกลางคืนครั้งหนึ่ง ซึ่งยังต้องให้ล้างอยู่ เพราะเสมหเพื่องมาแต่เดิมมาก จะเลิกในเร็วๆนี้ ใช้น้ำมันยอนตมูก ทาตามลำหลอดทางหายใจ น้ำยากวาดในคอ ปลดเปลื้องความลำบากหายใจไม่ออก เสมหะจุกคอลงไปได้ จนไม่อยากล้างเองน้ำมันแลน้ำยา ก็เปนน้ำมันเฉยๆ น้ำยาเฉยๆ ไม่มีอไรเมามายเจือปนเลย ยังเช่นตมูกนางสดับ ฉันเคยสังเกตเข้าใจชัดเจนรับประกันได้ว่าสามวันเปนหาย ถ้ายังไม่สนิทก็เพียง ๗ วันเปน

อย่างยิ่ง หมอบ้านเรามันเขลาเท่านั้น มิใช่ไม่รู้ เหมือนตาบือ-มาก็พูดว่าได้นึกแล้ว แต่กลัวจะไม่ถูก เหตุด้วยไม่ชำนิชำนาญ เอกสปี่เรียนศไม่พอนั้นอย่างเดียว ท่านอาจาริย์เหล่านี้มาถึงแกบัญชาได้ผางๆ ไม่ต้องตรึกต้องตรองอันใด ร้องว่าง่ายนิดเดียว ยากอยู่แต่เรื่องเอเนเม่ีย ซึ่งต้องกินเวลาบำรุงร่างกายให้บริบูรณขึ้น จึงจะรักษาได้ ข้อบังคับต่างๆก็เรื่องนั้นทั้งนั้น เรื่องตมูกแกไม่แตะ ให้แต่ลูกศิษย์ทำ เปนที่น่าเลื่อมใสเสียจริงๆ กรมสมมตออกอุทานว่า แต่นั่งๆแอบฟังก็มีความเลื่อมใส ฉันจึ่งได้โทรเลขว่า ถ้าหากว่าไม่เปนมากไปรอไว้ให้หมอที่เข้าไปกับฉันรักษาจะหายได้เร็ว

รู้สึกเดือดร้อน ทั้งที่ห้ามหลายหนแล้วว่าไม่ควรจะเดือดร้อน โดยไม่ได้รับหนังสือพวกที่อยู่พระที่นั่งนี้เลย ได้แต่ ๒ ฉบับซึ่งตอบหนังสือปากน้ำ จึ่งประมาณใจว่าที่เขาจะส่งทางกระทรวงวังแล้วจะไปช้าโดยธรรมดา อย่างออฟฟีเชียลดอมแหละแลไม่เหนว่าจะส่งอย่างไร น่าที่หนังสือจะไปคั่งอยู่ในชั้นต้น เธอจะพึ่งเปนผู้รับส่งต่อภายหลัง นี่ก็ออกจะเปนเพ้อไม่มีมูล ลางทีหนังสือจะยังไม่มาถึงเอง

การที่จับผู้ร้ายทิ้งไฟได้ แลได้ผู้ร้ายตัวเก่งในแถบสามเสนนั้นดีนัก เชื่อว่าเธอคงจะกระตุ้นให้สำเรจตลอดไปได้

โปสตก๊าดที่ส่งมา ได้รับก่อนหนังสืออื่นๆหมด มีความยินดีมาก จะส่งตอบบ้างก็เต็มที่ เกาวแมนเล่นกล้องตรีเนตรเสียป่น ไม่รู้ว่ามันเคลื่อนคลาดอย่างไร ฉันถ่ายก็ไม่ชัด แก

ถ่ายเองก็ไม่ชัด ได้เล่นแต่กล้องนี้เดีย ถ่ายไว้ได้บ้าง กำลังให้วันไดกไปพิมพ์ ครั้นจะให้เกาวแมนพิมพ์ กลัวจะต้องเถียงกันมากนัก จึ่งปล่อยให้พิมพ์ที่แกถ่ายเอง ส่วนที่ฉันถ่าย จะดีร้ายอย่างไรไม่ได้เคยลองล้าง ให้วันไดกไปล้างแลพิมพ์มาให้เสรจ แลให้สอดอาลบั้มมาด้วยทีเดียว ได้ตั้งใจว่าจะส่งให้เธอเล่มหนึ่งเสมอไป เปนสุวเนียในการที่ได้เล่นถ่ายรูปด้วยกัน วันนี้ได้ซื้อโกแด๊กอย่างโปสตก๊าดอันหนึ่ง ลองถ่ายเดาดู แล้ววานเกาวแมนล้าง ผเอินได้ดีอย่างยิ่ง หวังใจว่ากล้องนั้นจะเปนราชการได้ตลอดเวลาอยู่ในยุโรป แต่ถึงบาง-กอกเข้าเหนจะไม่ได้การ แต่ที่นี่คือซันเรโม ฟิล์มมันยังออกหายากเสียแล้ว นึกว่ารับราชการ ๖ เดือนแล้วทิ้ง ก็เหนจะพอทนเอาได้

ไม่ใช่คิดถึงแต่ทางปราไส คิดถึงจริงๆ มันสนุกกว่าบ้านเราหลายเท่านัก ทั้งเปนเมืองจนๆเช่นนี้ อากาศมันดีแลชอบทางเรื่องต้นนั้นเปนที่สุดที่แล้ว

สยามินทร์

ป.ล.

พระดามสต๊าด ซึ่งรังสิตไปขอให้ตาโปรเฟสเซอผู้คิดถ่ายแบบมานั้น ทำดีงามมาก แต่ถ้าจะดูเปนพระใช้ไม่ได้ คือขาดผ้านุ่งห่มทั้งหมด เปนพระอย่างเยนะ แต่มีผ้าโพก เหนได้ว่าความคิดมาจากมหาญาณฤๅเยนะนิกาย ดุกออฟเฮสตคงได้อ่านหนังสือจำพวกนั้น ไม่ได้อ่านหนังสือพุทธสาสนาข้างใต้ นั่ง

สมาธิเพช ยกตีนร่อนทั้งสองข้าง อย่างคนสวมรองเท้าบูตฝรั่ง ดึกเหนจะสวมรองเท้าบู๊ตไปนั่งให้ปื้น มือทำอย่างพระพวกทิเบต ที่กอดบาตรเข้า คือเอาหลังนิ้วชี้ต่อนิ้วชี้ยันกัน ปลายนิ้วแม่มือชนกัน ไม่ใช่สมาธิอย่างพระอินเดีย ไทยดูไม่รู้ว่าพระ เหนว่าแขกนั่งโพกหัว ถ้าบอกว่าพระเหนจะโกรธ กรมสมมตยังบอกว่าออกฉุน ๆ ถ้าดูเปนรูปภาพแล้วงาม ดูเปนของสมควรที่จะตั้งห้องบรอนซมากกว่าตั้งพระระเบียง ถ้าหากว่าโดยจะถ่ายอย่าง ท่านมา[๑]แลพระประสิทธิ์[๒]จะถ่ายได้แต่เท่าตัวอย่าง ที่จะขยายให้โตทำไม่ได้เลย เกินความรู้ รังสิตว่าถ้าหากว่าจะทำให้ใหญ่เท่าขนาดพระระเบียง จะรับไปว่าตาโปรเฟสเซอนั้นให้ทำให้ แต่ฉันเหนว่าจะไม่ได้การ จึ่งไม่ได้ให้ทำ ได้สั่งให้ต่อหีบบรรจุส่งเข้ามาที่เธอ ประดักประเดิดอยู่เพราะน้ำหนักมาก เจ้าพวกบ่าวฝรั่งครั่นคร้ามว่าหนักถึงครึ่งตัน ถ้าหากว่าไปถึงดูกันแล้วจะเก็บ ขอให้คิดกับพระยาสุขุม[๓] หาที่ตั้งบนห้องบรอนสทีเดียว

จปร

VILLA NOBEL
SAN REMO

ถึงกรมดำรง ได้ส่งของโดยห่อหนังสือหีบหนึ่ง เปนสายสร้อยคอลูกแดง ขอให้เธอรับส่งเจ้าสายด้วย

สยามินทร์

๑. พระมงคลทิพมุนี (มา) วัดจักรวรรดิราชาวาส
๒. พระประสิทปฏิมา (ม.ร.ว. หมอก ดวงจักร)
๓. เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)

VILLA NOBEL
SAN REMO

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖ [๕๐]

ถึงกรมดำรง ในการวันเกิดลูกเอียด[๑]ปีนี้ นับว่าเปนอัศจรรย์กว่าวัดไผ่ล้อมสองประการ ประการหนึ่งไม่ได้นึกเลยว่าลูกเอียดจะได้มานั่งโต๊ะวันเกิดนี้ ในเร็ว ๆ นี้กว่ายังนาน กว่าเจ้าตัวจะได้ไปนั่ง ก็ได้มานั่งในวันนี้ อีกอย่างหนึ่งนั้น ไม่นึกเลยว่าพระยาชลยุทธจะได้มานั่งโต๊ะอีก ไม่ได้นัดได้หมายแกก็มาเหมาะเข้าเอง ฉันได้ไปซื้อของที่นีศเพื่อจะมาทำฉลากแต่ไปไม่ได้แต่เช้าเพราะติดเขียนรูป ตกบ่ายไปกลับด้วยมอเตอคาร์ก็ไม่ได้ ต้องมาทางรถไฟ ยามหนึ่งจึ่งได้ถึงที่นี่ มีเวลาที่ได้ซื้อของไม่ถึงชั่วโมง เต็มหา จะเอาของฝรั่งเศสไม่สำเร็จมันเลยหลุดเข้าไปร้านอังกฤษ แมปปินแอนด์เวบ ฉเพาะของมันเจ้ากรรมน่าใช้ เลยเปนแก้วไปหมด กะว่าจะซื้อ ๖๐ สิ่งก็ไม่สำเรจ มันได้น้อยไป ตลีตลานกลัวจะขึ้นรถไฟไม่ทันเด็ก ๆ อยากให้คลาศรถไฟเต็มที่ จะได้นอนอยู่นีศ เพราะมันสนุกกว่าที่นี่ ที่แท้จำนวนที่กะของว่าจะซื้อ ๖๐ นั้น ก็ยังคลาศเคลื่อน ไม่คเนว่าคนที่นี่จะมาก ครั้นจะแจกเท่าที่เคยเลี้ยงบางกอก ของก็ไม่พอ แลดุกโปรเต๊สต์ในการที่จะส่งไม้ท้าวว่าส่งยากด้วย จึ่งได้กะสิ่งของเท่าจำนวนผู้ซึ่งได้ไปยวาจริง ๆ มีส่วนของหญิงกลางหญิงน้อย เพราะแกเคยได้ทุกปี

๑. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา

ตั้งแต่เด็กมา จึ่งรวมเปนของ ๑๘ สิ่ง สำหรับรายตัวตามบาญชี่ต่อไปนี้

๑ กรมหลวงดำรง[๒]

๒ กรมขุนพิทย์[๓]

๓ กรมหมื่นจันทบุรี[๔]

๔ กรมหมื่นชุมพร[๕]

๕ เจ้าฟ้ามาลินี[๖]

๖ เจ้าฟ้านิภานภดล[๗]

๗ กรมหมื่นนครไชยศรี[๘]

๘ พระยารัษฎา

๙ พระยาดำรงสุจริต[๙]

๑๐ พระยาสุรสีห[๑๐]

๑๑ พระยาอนุรักษ[๑๑]

๒. สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๓. กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

๔. กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

๕. กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์

๖. สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา

๗. สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี

๘. กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

๙. พระยาดำรงสุจริต (คอซิมก๊อง ณระนอง)

๑๐. เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร)

๑๑. เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว. บุ้ม มาลากุล)

๑๒ ชายเสรษฐวงษ์[๑๒]

๑๓ นายจ่าง

๑๔ นายเสนอ

๑๕ พระยาอนุชิต

๑๖ เจ้าหมื่นไวย

๑๗ เจ้าหมื่นสรรพเพธ

๑๘ หลวงสุนทร

มีฉลากเข้ามา ขอให้ลอดไฮโปรเกรมเมกเกอ[๒]เปนผู้จำหน่ายฉลาก ซึ่งไม่ได้แต่งแฟนซีเพราะน้อยคนด้วยกัน แลพวกชาวเมืองเขามาช่วย มีแตรมีดอกไม้เพลิง มีเรือจุดไฟสว่างอย่างลอยกระทงในทเล อยู่ข้างจะเปนการครึกครื้นเกรียวกราวมาก ตาเจ้าของบ้านชื่อปะโรดี ใจคอดีกว่าพระภาษี[๑๓] เก่งเทียบเท่าหลวงญาณพ่อตาหลวงวารี ฉันอยู่ข้างจะโปรดปรานมาก จะเอาอไรเปนได้ ถ้าจะถลกหนังหัวแก แกคงบอกว่า ส่าย แต่ต้องไม่ถือกัน จับมือคราวไรแกก็จูบมือทุกคราว ประเดี๋ยวแกก็ตบไหล่เล่นได้ ตบด้วยเจตนาอันดีไม่ใช่หมิ่นประมาท ฉันก็ยอมให้แกมุติ อยู่นานเข้าหน่อยมีคนรู้จักมักจี่เข้าก็ออกสนุกดีอยู่ ขัดข้องอยู่อย่างเดียวแต่เรื่องภาษา ถ้าหาไม่จะกว้างดีกว่านี้

สยามินทร์

---

๑๒. กรมหมื่นอนุพงศ์จักรพรรดิ

๑๓. พระยาพิศลยสมบัติ (ยิ้ม พิศลยบุตร)

VILLA NOBEL
SAN REMO

๔๐

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันมีความละอายใจ ที่ไม่ได้ส่งโปสตก๊าดที่ซึ่งมาเที่ยวนี้ตอบไปได้บ้างเลย เพราะเหตุที่อ้ายวันไดก็แลเจ้าพระยาสุรวงษ์[๑]เข้าใจยากยุ่งเหยิงกันอไรต่าง ๆ แล้ว เกี่ยวกับมวยขึ้นกับดุ๊กด้วย ฉันสั่งมันทีหนึ่ง เจ้าพระยาสุรวงษ์สั่งมันทีหนึ่ง ดุ๊กสั่งมันทีหนึ่ง เลยอ้ายนั่นก็ทเลือกเทือกบ้องเข้าใจยาก อยากแต่จะทำให้มาก แต่ไม่สำเร็จ รูปถ่ายตั้งแต่วันแรกมาถึง คือ ๒๗ เมษายน จนกระทั่งถึงวันที่ ๑๓ พฤษภาคมเลยไม่ได้อไร ส่งแต่สมุดรูปแลอไรนุงตุ้งถุง จนฉันออกจะครั่นคร้าม ถ้าส่งไปอีกก็ที่จะยุ่งอีก จึ่งได้แปรสถาน เอาไปวานสกอตโตช่างที่นี่พิมพ์ พึ่งส่งวันนี้ แต่ผเอินถูกรูปที่ฉันถ่ายโดยความไม่ไว้ใจ ลองเอกซโปเชอต่าง ๆ จึ่งเปนอย่างละหลายรูปส่งไปให้เขาพิมพ์อย่างละรูป ได้ส่งเนกกาตีฟเข้ามา ๒ อย่าง คืออย่างหนึ่งตาปะโรดี เศรษฐีเจ้าของบ้านนี้ ซึ่งว่าเหมือนหลวงญาณ กับต้นกุหลาบที่อยู่ตรงน่าเรือน ฉันลงไปนั่งเล่นเวลาย่ำค่ำแล้วได้ลองถ่าย นึกจะส่งไปให้ลูกดู ก็จะไม่มีประโยชน์อไร คงจะไม่มีกระดาษพิมพ์ เธอมีกระดาษพิมพ์อยู่ จึงส่งเนกกาตีฟมาให้ ขอให้พิมพ์ส่งไปให้ เพราะเปนรูปสัป-ปอตจดหมายรายวัน ให้เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้น กับช่างถ่ายรูปอีก

๑. เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค)

นายหนึ่งชื่อกอฟแมน ส่งรูปต่าง ๆ ที่เขาถ่ายซันเรโมมาให้ดู ฝีมือแกเก่งน่าดู กับรูปฉัน เมื่อไปหยุดรถที่บ้านมากอตติจะไปเขียนรูปอันหนึ่ง ลงกระไดกลับอันหนึ่ง ขโมยถ่ายแล้วเอนลาช ถ้าดูแล้วขอให้ส่งไปไว้ที่เจ้าสายให้เก็บไว้ให้ฉันด้วย เหตุที่จะพาสิ่งของเหล่านี้วิ่งไปด้วยตามทางเปนความลำบาก อไรที่พอจะส่งได้ ก็ส่งหย่อยเสียให้เบาภาระไป

อนึ่งรูปเขียนเรือนหลังนี้ ตาปโรดีเจ้าของให้ ฉันนึกจะส่งเข้ามาเปนทางร่ำอาการ ได้ให้ดุ๊กแบ๊ก แกเลยเหนฉันส่งอไร ๆ ถึงเธอก็เลยเขียนส่งถึงเธอเสียด้วย จึ่งขอให้เธอช่วยรับรูปนั้นมอบให้พระยาสุขุมเปิดออกดูกัน แล้วให้มอบไว้ที่เจ้าสายฤๅแห่งใดแห่งหนึ่งในพระที่นั่งอัมพร เมื่อฉันกลับไปจึ่งจะได้หาที่แขวน รูปนั้นเขียนไม่สู้ดี เปนแต่พอได้ไอเดียว่าเรือนเปนอย่างไร

หวังใจว่าจะไม่มีความเบื่อหน่ายในการที่ถูกกวนเหลือเกินนอกน่าที่ดังนี้

จุฬาลงกรณ์ ปร.

VILLA NOBEL
SAN REMO

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม รศ ๑๒๖ ๔๐

ดำรง ฉันส่งของอีกห่อหนึ่ง เปนเข็มกลัดเงินม๊าก ๖ เข็ม กับสร้อยไข่มุกการเวกหนึ่งสาย กับห่อรูปขอให้ช่วยรับส่งที่เจ้าสายด้วย

คอยหนังสือจนอ่อนใจ วันนี้ที่ ๔๗ ตั้งแต่มาจากบางกอก ยัง ๑๘๙ วัน ยังไม่ได้รับหนังสือจากในเรือนแต่สักฉบับเดียว จนลงปลงได้ทีละน้อยว่าซึ่งไม่ได้รับนี้ดี จะทำให้คิดถึงน้อยลง ถึงจะมีหนังสือไปมาก็ไม่หายคิดถึง มีแต่จะมากขึ้น ถ้าเลิกไม่รู้จักกันเสียสักทีเช่นนี้ดูก็ดีอยู่ นึกจะนิ่งเสียบ้างละ

จุฬาลงกรณ์ ปร.

VILLA NOBEL
SAN REMO

ถึงกรมดำรง ฉันได้ส่งของที่รลึกมอนติกาโล คือเหรียญร้อยแฟรงก์ที่เขาสำหรับเล่นเบี้ยกัน ๓ เหรียญ หม้อมูตรลงยา ๔ หม้อ ตุ้มหูไข่นกการเวก ๑ คู่ มาโดยบุกโปสต ขอให้ส่งให้เจ้าสาย

ได้เรียนตำราเล่นเบี้ยอย่างฝรั่งเข้าใจแล้ว ข้อซึ่งเข้าใจกันว่าเล่นไม่น่าสนุกนั้นไม่จริงเลย สนุกยิ่งกว่าอะไร ๆ หมด ถ้าชาวบางกอกรู้ได้ไปเล่นแล้ว ฉิบหายกันไม่เหลือ ถ้าหากว่าไปถึงเมืองเราเข้าเมื่อไร จะรอช้าแต่สักวันเดียวก็ไม่ควร ต้องห้ามทันที ถ้ารู้ถึงผู้ดีเล่นเบี้ยของเรา น่ากลัวอย่างยิ่ง จะดื่มไม่เงย แต่ฉันเปนคนไม่เล่นเบี้ยเลย ยังนึกรู้สึกสนุก ได้จดหมายเรื่องราวมาที่หญิงน้อย เมื่ออยากทราบก็ให้ขอดูเถิด

สยามินทร์

LE GRAND HÔTEL
VENISE

วันที่ ๑๘ พฤศภาคม ร.ศ. ๑๒๖

ถึง กรมหลวงดำรง

ฉันได้มีความกำเริบกล้าหาญ ซื้อเลสส่งเข้ามา เป็นพัด และเครื่องแต่งเสื้อคราวนี้ห่อหนึ่ง ได้สั่งให้ทำเสื้อไว้อีก ๖ ตัว จะส่งภายหลังในชื่อเธอ รวมด้วยกันทั้งหมด เป็นเงินถึง ๙๐๐ ปอนด์ ขอได้ช่วยรับส่งที่เจ้าสายด้วย ที่แขงใจซื้อเช่นนี้ ด้วยความรัก นึกว่าให้ได้เป็นคนมั่งมีสักชาติหนึ่ง

สยามินทร์

LE GRAND HÔTEL
VENISE

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันได้ส่งของเครื่องทองเปนของฝีมือเมือง เวนิศโดยบุกโปสต์หีบหนึ่ง มีรายแจ้งอยู่ในบาญชีที่เจ้าสาย แล้ว กับพระสารสาตร[๑]ได้ทำงบประมาณเรื่องจะจัดซื้อต้น กุหลาบ ซึ่งฉันได้ส่งเข้ามาที่เจ้าสาย ต้นหนังสือเปนไทย แต่ บาญชีเปนฝรั่ง เจ้าสายคงจะให้เธอดู ขอให้เธอช่วยรับส่ง ด้วย ตามที่ได้นัดหมายกันไว้กับพระสารสาตร

จุฬาลงกรณ์ ปร.

---

๑. พระสารสาสน์พลขันธ์ (เยรินี)

SAVOY HOTEL
FLORENCE

วันที่ ๒๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันได้รับหนังสือลงวันที่ ๑๑ เมษายนแลลงวันที่ ๑๕ แต่วันที่ ๑๖ เดือนนี้ พร้อมกันกับหนังสือข้างในเขียนลงวันที่ ๑ เมษายน แลวันที่ ๑๓ เมษายน เปนการที่ฉันคิดคาดไม่ผิด ว่าออฟฟิศหลวงคงจะเปนเช่นนั้น จึ่งได้มอบธุระให้ เพราะในออฟฟิศมีแต่ผู้ซึ่งควรจะได้รับแซละรีอย่างสูงเช่นกำกับถือน้ำได้วันละสองชั่งทั้งนั้น หวังว่าต่อไปคงจะได้รับหนังสือเสมอดีขึ้น

น่ารำคานใจด้วยเรื่องเจ้านครลำปางเกิดเหตุถูกลักเมียร่ำไป การที่คิดจะออกมารับสิงคโปร์นั้นเปนความปราถนาดี ด้วยความจงรัก แต่ฉันเหม็นเบื่อสิงคโปรเต็มที นึกอยากจะกะเวลาให้มาเหมาะ อยู่สิงคโปร์สักสามชั่วโมงฤๅอย่างไร จะกันเวลาไว้ใช้ในยุโรปให้มาก เพราะฉันมีความสบายในประเทศยุโรปตามทางนั้นขมขึ้นเตมที อนุราธบุระก็คิดจะเลิก เหตุด้วยเจ้าเมืองคนเก่าเลื่อนที่ไปเสียแล้ว คนใหม่ไม่รู้ว่าอย่างไร จะไปจัดการขึ้นใหม่เมื่อเวลาถึง จะป่วยการเวลา ถ้าไปถูกฝนเจ็บไข้ก็ขาดทุนเปล่าๆ อยากจะไปทำเฉลิมพระชนมพรรษาที่สวิตเซอ-แลนด์ แล้วลงมาเที่ยวอิตาลี ตลอดเปอลารโม แล้วกลับไปแวะอิยิปต์สักสามวัน ตรงเข้าไปกรุงเทพฯ ไม่อยากจะขึ้นแห่งใดอีกต่อไป แลไม่อยากจะไปจอดนอนรอน้ำที่เกาะสีชัง

ฤๅปากน้ำ ให้เปนต่าง ๆ อยากจะไปถึงก็ให้ขึ้นไปบางกอกทีเดียว จะสำเร็จฤๅมิสำเร็จได้ ก็อาไศรยน้ำมันไม่เชิงอยู่ในบังคับเรา

เรื่องอาการเจ้าสายนั้น ฉันให้วิตกกลัวจะตาบอดอย่างกรมภูมินทร์[๑] ขอให้ระวังให้จงมาก

มิสเตอสโตรเบลนั้นฉันมีความวิตกมาก เรื่องไอเปนเลือดจับใครเข้าแล้วไม่เหนมันหาย กลัวจะไม่ได้ใช้แกนานเท่าไร ทราบข่าวว่าสัญญาฝรั่งเศสจะได้รติไฟในวีกนี้ ได้มีโทรเลขเข้าไปถึงมกุฎราชกุมาร[๒] ทราบต่อไปว่าสโตรเบลจะได้แกรนด์ออฟฟิศเซอลิยองดอเนอด้วย

กิงเอดเวอด[๓]สั่งให้เชิญฉันไปอยู่วินด์เซอคาเซอล ตั้งแต่วันที่ ๒๒ เดือนยูนไป สามวันฤๅ ๔ วัน อย่าตื่นว่าหรูอไร เปนการที่เขาเคยรับแขกในปลายวีกเหมือนใคร ๆ ธรรมดา กลับกินวันที่ปารีสเข้าไปวันหนึ่ง หั่นบาเดนมาใช้ ตาหมอแกจะว่ากะไรก็ไม่รู้

นึก ๆ ไปมันก็ขัน อ้ายเราก็เกิดเมืองร้อน อยู่เมืองร้อนมาจนแก่ ทำไมจึงมาเกิดชอบเมืองหนาวขึ้น การรักษาพาใจมันก็ไม่อไรนักหนา กินยาเมื่ออยู่บางกอกวันละสี่ห้าขนาน มานี่กินขนานเดียว วันละสองหนเท่านั้น กับเอาสีผึ้งสีปากบ้ายจมูก

---

๑. กรมหมื่นภูมินทรภักดี

๒. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. พระเจ้าเอ็ดวาร์ดที่ ๗ แห่งประเทศอังกฤษ

กันขี้มูกกัด เอายาน้ำ ๆ กวาดคออีกวันละสองหนเท่านั้น สบายขึ้นได้เปนนักเปนหนา เลือดที่ซีดอยู่แต่ก่อนกลับแดงขึ้น ตัวก็อ้วนขึ้น เหนว่ามิใช่อไร เปนด้วยอากาศแท้ ๆ สังเกตดูได้ถ่ายรูปก็รู้ได้ ว่าเมืองเราต้องใช้เอกสโปเชอช้า สตอปอ่อนกว่าที่นี่ ที่นี่ไม่สว่างแจ๋เหมือนอย่างบ้านเรา แต่ใช้สตอปเล็กกว่า เอกสโปเชอเร็วขึ้น ถ้าใช้เท่าบางกอกเปนโอเวอ ใคร ๆ ว่าหนักแล้วว่าที่บางกอกต้องเร็วขึ้น เพราะสว่างมากเกินไป ความข้อนี้อย่าได้เชื่อใคร เขาเคยถ่ายรูปแต่ที่นี่ ไม่เคยถ่ายที่บางกอก ฤๅถ่ายที่บางกอกไม่เคยถ่ายที่นี่ จึงเพ้อไป

โมเตอคาร์นั้นเปนของหาค่ามิได้ ในการที่จะไปมาแห่งใดในประเทศยุโรป การแก้หนาวเขาแก้ได้ด้วยเครื่องหุ้มห่อ ถ้าฝนตก อาจจะไม่ให้เปียกเลยได้ทั้งที่นั่งไปกลางแจ้ง แลซ้ำร้อนด้วย แต่ฝรั่งมันขับเร็วเต็มที่ ฉันไม่หาญที่จะขึ้นเลย กลัวเปนตาโอ[๔] อย่างไร ๆ เราขับกันเองได้นั้นดี

เวลาเดินทางเช่นนี้ไม่ใคร่มีเวลาเขียนหนังสือ เพราะฉนั้นจึงไม่ใคร่ได้เล่าปกิณณกะต่าง ๆ ให้ฟัง ถ้าว่างเมื่อใดในเวลาหยุด ฤๅเวลาเดินเรือ เช่นไปนอร์เว คงจะมีเวลาที่จะเล่าอไรให้ฟัง ได้ซื้อรูปซื้อตุ๊กกะตาหลายอย่าง ฉันเกณฑ์ให้ท่านสุขุม[๕]เปนผู้รับ ส่วนเธอนั้นเอาไว้เปนสำหรับของข้างใน ขอบใจที่ได้เกื้อหนุนเปนอันมาก

จุฬาลงกรณ์ ปร.

---

๔. โอลารอฟสกี ราชทูตรุสเซียอยู่ในกรุงเทพฯ ไปรถยนต์โลนกับรถรางเท้าขาด
๕. เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)

GRAND HÔTEL

MILANO
(TELEFONO 1009)

I. SPATZ

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันได้ส่งตุ๊กกะตาศิลาขนาดเล็กแลตุ๊กกะตาบรอนซ์เข้ามาทางหีบของ ถ้ามาถึงแล้วขอให้เธอรับมอบให้เจ้าสายด้วย

สยามินทร์

LE GRAND HÔTEL

& HÔTEL DES ALPES

๒๔ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ได้รับหนังสือลงวันที่ ๑๔ แลที่ ๑๙ เดือนเมษายน เปนที่น่าเสียใจจริง ๆ ด้วยเรื่องเจ้านครลำปาง ขอให้คิดอ่านช่วยให้สำเรจให้ตลอด

เรื่องกรมมหิศรนั้น ฉันลงปลงตกเสียแล้ว ว่ากรมมหิศรฤๅฉัน ก็เหมือนกันนั้นเอง ถ้าขึ้นเชื่อหมอ ฤๅถึงกาละให้หลงเชื่อตัวเองขึ้นมาเมื่อไรก็คงล่ม

มีความเสียใจที่ได้ทราบว่าเปนตาแดง เรื่องหลวงพิศาลซึ่งเธอให้สติกรมนเรศร[๑]ไว้นั้นดีแล้ว การอ่านหนังสือเก่าซึ่งจะคิดสอน ดูก็ยากอยู่ กลัวจะเหนไม่เปนประโยชน์อะไรอยู่นั้นเอง เพราะผู้อ่านไม่มีความปราถนาที่จะรู้ ถ้าปราถนาที่จะรู้แล้ว ไม่ต้องเรียนก็อ่านได้ เมื่อได้สังเกตข้อความเดาเสียสามสี่ใบก็อ่านได้คล่อง ฉันเข้าใจว่านักเรียนทุกวันนี้ ไม่ได้สังเกตข้อความ หลงดูแต่อักขรวิธีที่เคยถูกครูเอ็ดว่าผิดนั้นอย่างเดียว

วันนี้ได้นึกตงุดตงิดขึ้นมาในใจ เพราะการที่เขียนจดหมายรายวัน ต้องใช้เวลาลำบากกายเปนอันมาก แต่ไม่ได้รับหนังสือหญิงน้อยตอบรับหนังสือที่ส่งไป ประกอบกับที่ฉันได้นึกอยู่แล้ว ว่ารายงานที่หม่อมนเรนทร์เรียงนั้น จะเปนอันเรียงเหนื่อยเปล่าไม่มีใครอ่าน จึงได้ออกเนือย ๆ ไม่ใคร่จะอยากส่งนักส่วนที่ฉันเขียน ได้รับตอบฉบับหนึ่ง จึงมีความอุสาหะที่จะเรียบเรียง ครั้นมาไม่ได้ตอบก็นึกไปว่าที่จะขี้เกียจอ่านกันขึ้นมาเสียแล้ว เหตุด้วยความจริงมันก็มีอยู่ ว่าคนที่ไม่รู้เบาะแสร่องรอย ไม่เคยอ่านหนังสือฝรั่งมาก ยากที่จะเข้าใจข้อความที่ฉันเรียง เพราะเปนความแปลก ๆ กันไปมาก ไม่นึกได้เปนชุด ๆ ถ้าไปถึงไหน คงจะมีคำที่ตามเคยเช่นสะลูดยี่สิบเอ็ดนัดทำนองเดียวกันกับตั้งโต๊ะเสพสุรา สามเพลงตกม้าตาย ซึ่ง

๑. กรมพระนเรศวรฤทธิ์

ประหลาดซึ่งเธอไม่เคยเห็น อาหารไทยหาเวลากินยาก ถ้าเวลาอยู่กับที่ค่อยยังชั่ว ถ้าเดินทางขนประดักประเดิด ลงอุทิศตัวเสียว่ากูเปนฝรั่ง กินฝรั่งเรื่อยไปมันก็สบายดีอยู่ ขออ้อนวอนอย่าให้หยุดส่งโปสตก๊าด ผู้ที่มาไกลเช่นนี้ ย่อมกระหายข่าวบ้านแลอยากเห็นบ้านเปนที่สุด แต่เพียงได้เห็นโปสตก๊าดก็เปนที่ชื่นใจ คิดถึงจริง ๆ จะทำสัตย์ปฏิญาณได้ ได้บ่นถึงอยู่เสมอ ในเมื่อสนุกฤๅสบาย

จุฬาลงกรณ์ ปร.

HOTEL SCHWEIZERHOF
CHUTE DU RHIN
NEUHAUSEN

วันที่ ๒๘ พฤษภาคม ร. ศก ๑๒๖ (๕๐)

ถึงกรมดำรง ตั้งแต่คิดถึงเพื่อนต้นมายังไม่เหมือนวันนี้เลย ไปซุริกมันช่างสนุกจริง ๆ ซื้อแพรมาฝากสำหรับตัดเสื้อสองอย่าง หมดเท่านี้ไม่มีอีก แบ่งไว้ครึ่งหนึ่ง ส่งไปครึ่งหนึ่งขาดอยู่คนเดียวแต่กรมมหิศร ซึ่งตั้งใจไว้ว่าจะหาของ ส่งเข้าไปให้ทันทำบุญร้อยวัน แพรที่ส่งเข้าไปนั้นให้แจกตัดเสื้อกันคนละ ๒ ตัว คือ

กรมหลวงดำรง

กรมหลวงนริศร

อาภากร[๑]

วุฒิไชย[๒]

เสรษฐวงษ์

ชายยุคล

พระยาสุขุม

พระยาเวียงใน

พระยาโบราณ[๓]

ขอให้ลอดไฮโปรเกรมเมเกอนัดประชุมกันที่ห้างวัดตัวตัด ถ้าฉีกแจกกันแล้ว ที่จะไม่พอ ข้างฝ่ายนี้เขาก็จะเล่นเช่นนั้นเหมือนกัน ขอให้บอกกล่าวกันให้ทั่วในพวกที่เคยเที่ยวต้นที่มีชื่อนี้ ว่าคิดถึง

อนึ่งได้ส่งของ ที่ซื้อจากซุริกเข้ามา ขอให้เธอรับส่งที่เจ้าสาย บาญชีของมีแจ้งอยู่ในหนังสือถึงเจ้าสายนั้นแล้ว

จุฬาลงกรณ์ ปร.

วิลลาสตูรดซา เมืองบาเดนบาเดน

วันที่ ๒ มิถุนายน ร. ศก ๑๒๖ ๔๐

ถึงกรมดำรง ฉันได้ส่งสิ่งของต่าง ๆ เปนของกระจุกกระจิกโดยทางเมล์ ขอให้รับส่งให้เจ้าสายด้วย

สยามินทร์

---

๑. กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์

๒. กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

๓. พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)

เมืองบาเดนบาเดน

วันที่ ๒ มิถุนายน ร. ศก ๑๒๖ [๕๐]

ถึงกรมดำรง ฉันได้ส่งของตามทางปาเซลโปสต์สองหีบ เปนของมีราคามาก ขอให้เธอได้ระวังช่วยรับของนั้นส่งที่เจ้าสายด้วย

สยามินทร์

วิลลาสตูร์ดซา บาเดนบาเดน

วันที่ ๙ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๖ [๕๐]

ถึงกรมดำรง ฉันได้รับหนังสือลงวันที่ ๒๙ เมษายนฉบับหนึ่ง วันที่ ๗ พฤษภาคมฉบับหนึ่งนั้นแล้ว มีความเสียใจที่ได้ทราบข่าวมิสเตอแมกฟาเลน แลพระยานครราชเสนีตาย เรื่องมิสเตอแมกฟาเลนนั้น ฉันรู้ก่อนไปไฮเดลเบิรค ได้เล่ากันขึ้นที่โต๊ะกินเข้าเจ้าชาลสไวมาร์ เปนที่พิศวงงงงวยกันอย่างยิ่งไม่มีผู้ใดเคยได้ยินเลย แต่มีความเสียใจที่เรื่อง................ อีผู้หญิงไปกลายเปนสับเยกต์ขึ้น แค้นเหลือที่จะแค้น ขอให้ระวังเรื่อง.............. เงินแกก็มากคนแกก็มาก จะถูกอ้ายกระสือเข้าไปล้วงไส้ชนิดนี้อีก ไม่เปนที่พึ่งพำนักอะไรเขาได้ น่าอัประยศยิ่งนักๆ หนังสือองค์สร้อย[๑]ฉันยังไม่ได้ลงมือเขียน แต่จะเขียนต่อหนังสือฉบับนี้ไป ของก็ได้รับแล้ว มี

๑. พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์

ความเสียใจที่น้ำอบพึ่งมาถึงเมื่อทาไม่ได้ เพราะมันหนาวเธอรู้อยู่แล้ว แต่แม้งนั้นได้ใช้บ้าง รู้สึกชื่นใจ แลขอบใจองค์สร้อยเปนอันมากฯ มีความยินดีที่ได้ทราบว่าเจ้าสายค่อยอ้วนขึ้น เปนข่าวดีซึ่งฉันเปนที่พอใจมาก พงษาวดารที่คัดมาในหนังสือวันที่ ๒๙ เก่งมากที่มีเรื่องต่อออกไปอีก พูดาเปนเพิ่นเปนไฟลุกโพลง เพราะให้แล้วยังเอากลับคืน เล่ม ๒๗ ที่คัดมาจะได้หาเวลาอ่านต่อไป เชิงก็จะสนุกเสียอีกฯ ข่าวที่จะพึงบอกได้ทางนี้ ที่ลงในรายวันแล้ว ฉันไม่เล่าซ้ำ เพราะหวังใจว่าเธอจะได้เหนทุกฉบับ ส่วนการรับรองต่อไปจากบาเดนบาเดนเริ่มวันที่ ๑๘ จะได้ไปปารีส วันนั้นเปนวันว่าง มีแต่เจ้าพนักงานโปร์ตุโคล แลทหารประจำตัวเปรสิเดนต์มารับ วันที่ ๑๙ เวลาบ่าย ๓ โมงแล ๔ โมง เยี่ยมแลเยี่ยมตอบ วันที่ ๒๐ ดินเนออิลิเซ ที่ ๒๑ ลันชันฟอเรนออฟฟิศ การแลกเปลี่ยนสัญญาฉันได้เซนรติไฟที่นี่ ถ้าจะยังไม่ได้เปลี่ยนกันก็เพราะกิงเดนมากเสดจปารีส แต่เขาว่าจะได้เปลี่ยนก่อนฉันไปถึง จะต้องให้ตราจักรกรีเปรสิเดนต์ตามเคยฯ แต่แรกฉันหมายว่าจะไปอิงค์ลันด์ต่อวันที่ ๒๒ แต่กิงเอดเวอดคยั้นคยอให้ไปถึงแต่วันก่อนการเดนปาตี เพราะได้เชิญคนไว้มาก แลจะให้ปรินศเวลส[๒]มารับที่สเตชั่น จึ่งเปนการจำเปนที่ฉันต้องออกจากปารีสในวันที่ ๒๑ เวลาบ่าย ๔ โมงนั้นเอง ปัญหาเรื่องตราเกิดขึ้นอีกซึ่งไม่เปนการประหลาดใจอไรแก่ฉัน แต่เล่าพอให้รู้เรื่อง มี

๒. คือพระเจ้ายอร์ชที่ ๕ แห่งประเทศอังกฤษ

เจ้าพนักงานฟอเรนออฟฟีศมาเทียบที่พระยาวิสูตร[๓] ว่ากิงเอดเวอดอยากจะให้ตราวิกตอเรียนออเดอมีสายสร้อย ซึ่งเคยให้แต่เจ้าแผ่นดินแลพระญาติวงษ์ต่างประเทศ ฉันจะรับฤๅไม่ เพราะเหตุที่ตราซึ่งกิงเอดเวอดจะให้ได้ มีดวงเดียวเท่านั้น ทั้งการที่มาครั้งนี้ก็เปนไปรเวต ถ้าตรากาเตอ จะต้องขออนุญาตจากรัฐบาล ซึ่งน่าที่จะไม่เปนการตกลง ที่แท้เพราะเหตุที่เมืองเราเขารู้จักน้อย ทั้งกำมลอไม่มั่นคง ทั้งเปนเวลาเปลี่ยกำลังเสียโน่นเสียนี่อยู่ ก็ไม่น่าจะให้ เพราะใกล้กันกับให้ยี่ปุ่นนักเราก็ห่างกันกับยี่ปุ่นนัก ฉันไม่มีความมุ่งหมายว่าจะได้เลย แต่คงเปนความรำคานใจของอังกฤษ ที่เราไปแล้วไปถึงสองเที่ยว ช่างไม่ได้ให้อ๊ไรเลย ครั้นจะบอกตัดไม่รับ ก็ดูเปนเราช่างไม่รู้สำนึกตัวเสียจริง ๆ ไปทเยอทยานจะเอาอย่างยี่ปุ่นซึ่งไม่เหมือนกัน ครั้นจะตกรุมตกรามรับเข้าไปก็ดูเซอะซะอย่างไรอยู่ ฉันจึ่งได้ให้พระยาวิสูตรนิ่งไว้จนเขาเตือน จึ่งให้บอกว่าฉันมีความยินดีที่กิงเอดเวอดรับรองเปนอันมาก ให้ตอบเฉไว้อย่างนี้ ถ้าแกจะยัดเยียดให้ เกรงใจก็ต้องรับ ผิดนักก็ใส่ถวายตัววันนั้นวันเดียว แล้วก็ไม่ใส่อีก เมื่อเขียนหนังสือฉบับนี้แล้วนึกไม่แน่ใจขึ้นมา จึ่งได้โทรเลขหาฤๅเข้าไป คงจะอยู่ที่วินดเซอจนกระทั่งวันที่ ๒๔ กลับมาลอนดอน วันที่ ๒๕ เปนวันจะได้รับดีกรีเคมบริช เรื่องรับดีกรีนี้ประดักประเดิดมาก เหตุด้วยเวลาไม่เหมาะตามโปรเกรม ทั้งรพีแลจรูญ

---

๓. พระยาวิสูตรโกษา (ฟัก สาณะเสน)

ตักเตือนว่าการที่จะไปรับนั้น บางทีสตูเดนต์อยู่ข้างจะคะนองมาก ไม่ไปเหนจะดีกว่า ฉันจึ่งได้กะเวลาคลาศเสีย เมื่อพูดกันไปมาก็ตกลงเปนยอมเอามาให้ที่ลิเกชั่นอย่างดีกรีออกสฟอด ลอดเคอซันก็ยังมาลเมอบอกให้ดีกรีออกซเฟอดอีก ซึ่งจำเปนต้องบอกว่าได้รับแล้ว มีวันที่ ๒๖ ว่างวันเดียว ต่อนั้นไป ไปนอนออสเตนด์แลแฮมเบอค จะไปถึงโคเปนเฮเคนวันที่ ๓๐ เรื่องไปที่เดนมากก็เกิดพิพักพิพ่วนกันอีก กงซุลมีโทรเลขมาเร่งว่าให้ไปก่อนวันที่ ๓๐ เพราะเยอรมันเอมเปอเรอ[๔] จะไปเวลาจะมีอยู่เดนมากแต่วันเดียว ป่วยการ ฉันจึงบอกเบิดให้เอาเรือมารับที่กีล ภายหลังท่านผู้แกมาสืบที่ทูตเรา ได้ความว่าเราจะออกจากโคเปนเฮเคนวันที่ ๓ แกเลื่อนไปวันที่ ๔ ตกลงเปนกิงออฟเดนมากถูกรับแขกเมืองแย่เอง ปรินศเฮนรีกำหนดจะพบกันต่อกลับจากโนรเว ดุ๊กโยฮันอัลเบรต ได้เปนริเยนต์เมืองบรานสวิก จะรับฉันที่บรานซวิค นอกนั้นยังไม่ได้กำหนดต่อไปอีกเปนแน่ ๆ อื่น ๆ ก็สบายดี แต่เมื่อยยังไม่หาย ข้อตีนมันยิ่งเดินมากยิ่งปลกเปลี้ย เพราะไม่ได้นวด ขึ้นกันไป ถ้าอยู่บางกอกจะไม่เปนอไรช้าอย่างนี้ ความรัญจวนป่วนใจคิดถึงบ้านแรงจัดขึ้นทุกที แต่ฉันเปนคนมีทิฏฐิ ที่ทำอไรอยากจะใคร่เหนความสำเรจ เมื่อเหนการล่วงไปก็มีความรื่นเริงในความสมปราถนาซึ่งเกิดขึ้นโดยลำดับนั้น จึงประทังสนุกอยู่ได้ ไม่หงิมหงอยสร้อยเศร้าอย่างใด ถือเอาการที่

---

๔. เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๒ แห่งประเทศเยอรมันนี

เปลี่ยนแปลงพลัดพรากจากบ้านเปนส่วนข้างความสนุก ซึ่งเหนว่าเปนเครื่องบำรุงร่างกาย แลบำบัดโรคภัยให้เบาบาง ทั้งเวลาที่กินยายังไม่ครบกำหนด พึ่งได้กินมาเดือนเศษ ยังอีกเดือนเศษ จึงจะครบจำนวนถ้วนสามเดือน ซึ่งว่าโลหิตจะเปนปรกติ แต่เมื่อนับจำนวนที่มาก็เกือบถ้วนถึงพระวสาอยู่แล้ว เธอจะเหนขันว่าหนังสือฉบับนี้ทำไมจึงได้เขียนใบลาน ไม่ใช่สั่งให้ทำขึ้นใหม่ ของเขามีขาย เหนกัดแก้มเข้าที จึ่งได้ซื้อมามีไปถึงพระยาสุขุมเปนฉบับแรก เหนว่าเธอก็ควรจะได้รับอีกคนหนึ่ง จึ่งเขียนมา ถ้าสบช่องเหมาะจะเขียนถวายกรมหลวงวชิรญาณ ซึ่งเชื่อว่าฉันเล่นเหนจะไม่ฉุน คิดถึงจริงๆ ไม่ใช่ว่าเล่นเปนการเคอตะซีเลย

จุฬาลงกรณ์ ปร.

วิลลาสตูรดซา บาเดนบาเดน
วันที่ ๑๖ มิถุนายน ร. ศก ๑๒๖

กรมดำรง ได้ส่งของโดยโปสตสามหีบด้วยกัน หีบหนึ่งเปนเขมกลัดคอเปนตุ้มหู หวีกระ อีกหีบหนึ่งเปนสร้อยรัดคอทอง หีบหนึ่งเปนตราประจำครั้ง ขอให้เธอรับส่งเจ้าสายด้วย

สยามินทร์

วิลลาสตูร์ดซา เมืองบาเดนบาเดน

วันที่ ๑๗ มิถุนายน ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ได้รับหนังสือลงวันที่ ๑๓ เดือนพฤษภาคม คราวนี้ฉันตอบช้าไปเอง เพราะความรู้สึก ๒๐ วันที่นี่เร็วกว่า ๑๕ วันที่ซันเรโมเปนอันมาก ดูมันยุ่งไปยังค่ำ ข้อใหญ่ใจความนั้น เรื่องอาบน้ำเข้ามากินเสียสองชั่วโมงเศษ ขวางโลกย์อย่างยิ่ง ขอบใจในการที่ได้เอาเปนธุระเรื่องหญิงเล็กเจ็บ ซึ่งฉันมีความวิตกกลัวจะไม่หายขาด แต่มีความยินดีที่ได้ทราบอาการคนอื่น ๆ เปนที่เรียบร้อยอยู่ เรื่องหนังสือเมล์แลของเมล ไปไม่ใคร่จะถึง ฉันออกรำคาญมาก แต่ที่จริงพึ่งไปพึ่งมาก็ออกไม่มีอไรหาย เปนที่พอสบายใจ รูปโปสตก๊าดที่บ้านเกาวแมนนั้นได้รับแล้ว เวลานี้เกาวแมนไม่อยู่ ถูกเนรเทศไปอยู่เมืองอิงค์แลนด์ เพราะแกโสมมเหลือเกิน นี่หากว่าผู้ที่มาจัดการบ่าวไพร่ชื่อดิกซันเขาเปนคนมีอัชฌาไศรยดีอยู่ ถ้าหากว่าปล่อยแต่ลำพังบ่าวเหนจะได้ฉาวเหมือนชาออฟเปอเซีย ยากที่แกอวดรู้เสียหมด จะตักเตือนว่ากล่าวอไรก็ไม่ได้ แก้ไขปลิ้นปล้อนเอาตัวรอดสด ๆ ร้อน ๆ ไปข้าง ๆ คู ๆ ซึ่งแลเหนว่าแก้ไม่พ้นฉันอยากจะให้กลับเสียก่อนอย่างยิ่ง แต่ตัวนั้นเปนธรรมดาไม่อยากกลับ ไม่ใช่แต่จะกลัวเสียรัศมี สนุกไม่มีใครเหมือนด้วย

.... มหาดเล็กคราวนี้ก็เต็มที ....

เพราะเหตุที่ไม่มีผู้ใหญ่ว่ากล่าวกัน คอยแต่แก้แทนกัน นอกจากความหยาบคาย ยังมีการทอดทิ้ง เช่นที่เกิดวันนี้ เกือก

ซึ่งฉันสั่งให้ไปเย็บมา เขาทำเสรจแล้วมาส่งไว้สามวัน นายพินิจ[๑]รับไว้ไม่ได้บอกให้ใครรู้ จนเกือกชั้นที่ ๒ มา เกิดถามหาเกือกเก่ากันขึ้น เปนนานจึ่งได้ค้นได้ แต่ยังหายอีกคู่หนึ่ง พระยาบุรุษเข้ามายืนยันเองว่าไม่มีเปนแน่ ฉันสั่งเองต่อปากจำได้ ให้ไปสอบถามช่างก็ว่าส่งแล้ว ให้ไปค้นอีกก็ออกจะไม่ยอมค้น ขึ้นให้ไปค้นจนได้ ก็ได้เกือกซ่อนไว้ซอกตู้ เอาออกจากห่อเสรจสรรพแล้ว คงจะได้ลองใส่เสียแล้ว การถือเอาของที่ไม่รู้ว่ามาแต่ไหน ออกจะเปนธรรมเนียมซึ่งเปนที่ไว้ใจยาก ฉันจึ่งได้สั่งให้ส่งกลับเข้าไปกรุงเทพฯ เมื่อวานนี้ ตาเว้อ[๒] มา ดูผิวพรรณเปล่งปลั่งเนื้อหนังตึงกว่าแต่ก่อน เหวเปนอย่างยิ่ง ในการที่เปนเมมเบอออฟปาลิเมนต์ แกว่าเปนไลฟ์เวิกของแก พึ่งจะสมความปราถนาครั้งนี้ แอดมอสเฟียในเฮาสออฟปาลิเมนทำให้แกอ้วน มาฮุบเรื่องตรากาเต้อเข้าไป จะไปจัดการ แต่ฉันเชื่อว่าไม่สำเรจ เปนน่าพิศวงด้วยความเขลาของคนอังกฤษ เช่นตาเว้อนี้ไม่รู้อไรจริงๆ สักนิดเดียวในเรื่องตรา มาขอให้จดบาญชีตราต่างประเทศที่ฉันได้รับอีก ฉันขี้เกียจจด ขนตราออกมาให้ดูทั้งหมด ตาลุกขึ้นไปอยู่ขมองซึดเจ๊าะต่างๆ เกือบตาย แต่ใช่ว่าจะจำได้ฤๅเข้าใจอไร เปล่าทั้งนั้น เหนอันไหนมีเพชรพัด ก็คลำป้วนอยู่เท่านั้นเอง ที่อังกฤษจะยอมแก้ครั้งนี้ไม่ยอม เพราะเลยไปแล้ว คงจะดัน

๑. นายพินิจราชการ (แฉ่ง)

๒. มิสเตอร์เวอนี อังกฤษ เคยเป็นเลขานุการในสถานทูตที่กรุงลอนดอน

จนตลอด มันรำคาญนิดเดียวที่เราก็เรียแก แกก็เรียเรา เพราะมันเปนเรื่องกินใจกัน ก็ต้องทนไปเช่นนั้นเอง การไปอิงค์แลนด์คงเปนการเรีย ๆ เช่นครั้งก่อนมันหายไม่ได้ เพราะถึงยังจะไม่ทำในเวลานี้ มันก็เปนความคิดที่ปองร้ายกินใจกันอยู่ฯ แต่ในเมืองฝรั่งเศสนั้นเชื่อได้ว่าดี เพราะมันเปนผีเข้าผีออก เวลานี้กำลังผีออก เบอนาด์เลกเช่อ เชิญจรูญไปด้วย เดลองเคอลนั่งเปนประธาน พูดชมเมืองไทยเช่นเขาเคยชมที่บางกอก เดอลอง-เคอลสปี่ชลงปลายคอมปลิเมนต์ถึงฉัน แลให้แอชชัวเรนศในการที่จะรับโดยน้ำใจดี เปนปับลิกสปี่ช คงจะมีในหนังสือพิมพ์จึ่งไม่ได้คัดส่งฯ ส่วนความศุขสำราญในตัวฉัน นับว่ายังดีอยู่น่าจะเรียบร้อยไปได้ตลอด เว้นแต่ข้อที่จะหายฉันไม่เชื่อ นึกว่าไม่หายแต่ไม่ตาย นานเข้าคงโทรมใหม่ เพราะการรักษาดูไม่เปนสำคัญเท่าอากาศ ฉันเข้าใจว่าความที่ฉันสบายครั้งนี้ด้วยอากาศ ไม่ใช่ด้วยแรงหมอ แต่ตัวหมอเอง ฉันเชื่อว่ายังไม่มีหมอที่อัชฌาไสรยดีเท่าคนนี้ เปนเยนตลแมนแท้ มีตระกูล ใจเยน แต่ลัทธิเปนลัทธิข้างทำอไรไม่ฝืนธรรมดาโลกย์เช่นหมอไฟลเนอ คือใช้ยาน้อยอย่างที่สุด ไปคิดตั้งต้นว่าธรรมดามนุษย์เกิดมาควรจะเปนอย่างไร ถ้าเปนอย่างไทยเราที่เคยเหนมา ก็อยู่ในหม่าม้นออกลูกได้เองฉันใด คนก็เช่นนั้นถ้าจะไม่ชอบกันก็ไม่ชอบข้างฐานไม่แก้ตามใจคนไข้ บัดนี้ได้ทำสัญญาจ้าง แกไม่กำหนดทีเดียวว่าเงินเท่าไร ไม่ใช่อย่างเงินหรือ มาสิ แต่ฉันได้กำหนดให้พันบาท จ้างสามปีไม่มี

ลีฟ คอนดิชั่นที่ฉันต้องการ เคยพูดนั้น รับโดยความเต็มใจ ไม่มีอิดเอื้อนเลยฯ พรุ่งนี้เปนวันเริ่มที่จะเปลี่ยนโปรเกรมใหม่ กลายเปนท้าวเสนากุฏเข้าเมือง จึ่งรีบตัดตอนการงานทั้งปวงให้แล้วสำเรจ วันนี้อยู่ข้างจะยุ่ง

จุฬาลงกรณ์ ปร.

ได้พบกล้องถ่ายรูปเยอรมันใหม่ดีจริงๆ ถ่ายด้วยฉากแต่ไม่เคยมีง่ายเท่านี้ จะซื้อมาฝาก

จปร

HAMBURGER HOF
HAMBURG

แฮมเบิก

วันที่ ๒๙ มิถุนายน รศ ๑๒๖

๔๐

ดำรง ตุ๊กไม่ได้มา การส่งของตกน่าที่เจ้าพระยาสุรวงษแต่เพียงส่งไปให้ตุ๊กที่ลอนดอนฤาปารีศทำไม่ได้ ทั้งของเสียด้วย จึงจะต้องให้กงซุลส่งทุกแห่ง จะได้เขียนหนังสือนำบ้างไม่ได้เขียนบ้าง เพราะจอแจในการเดินทาง จะหอบไปด้วยก็ไม่ไหว จึงต้องขอให้เขาส่ง มันยิ่งน้อยตัวเข้ายิ่งเหนไม่มีประโยชนมากขึ้น ฉันอยากมาแต่สัก ๓/๔ คน อยากได้ฝรั่งทั้งนั้นด้วยซ้ำไป เวลานี้ฉันวุ่นนักขอจบเท่านี้ที

จุฬาลงกรณ์ ปร.

HÔTEL BRITANNIA, Trondhjem

ที่ ๘ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖ [๔๐]

ถึงกรมดำรง เวลานี้ฉันตกอยู่ในที่แปลกมาก ข้อที่บ่นว่าเวลาช้านั้นไม่มี ถ้าหากว่าไม่คิดถึงบ้านจะบ่นปากฉีกว่าเวลามันหมดเร็วเหลือเกินนัก เหตุใดเวลามันถึงได้หมดเร็ว จนจะตอบหนังสือก็ไม่ได้ ข้อ ๑ ในทเล เกี่ยวข้องแก่การวิงเวียน ข้อ ๒ ติดอยู่ในพระราชวังเปนพระราชา ถูกเขารับเรื่อย ไม่มีเวลาเปนของตัว ข้อ ๓ อยู่ในรถไฟสั่นสท้านทำอะไรไม่ได้ ข้อ ๔ ถึงไหนเที่ยวแล้วไปต่อ ถ้าจะขึ้นเขียน ไม่ได้กินได้นอน เวลามันหมดไปด้วยประการฉนี้ ครั้งนี้ได้ซื้อของจากตรอนธ์เยม เพราะเหตุที่ไม่ได้ตุ๊กมาด้วย เดิมวางน่าที่ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ ก็ได้แต่ Squabsagses แล้วมิหนำซ้ำก่อเหตุผล ให้ฉันแลกรมสมมตเกิดความเรียราดบ่นบ้าที่คริสเตียเนีย ด้วยความ Squabsagses ให้มีความสงไสยว่าศัพท์นี้ เธอจะโปรเนานศไม่ถูก จะเขียนลงเปนภาษาไทยก็น่าจะไม่ชัดเจน แต่พอให้รู้เค้าสะควับสะคะเสส ถ้าสามารถจะเปล่งเสียงพ้าผ่าหมาเท่าไรให้เปล่งลงไปให้เต็ม แต่จะแปลว่ากะไรนั้นไม่บอก

ของทั้งปวงที่ส่งไปแจ้งอยู่ในบาญชีที่จดหมายถึงเจ้าสายบางที่ตุ๊กก็จะจดหมายไปถึงด้วย ขอออกอุทานในที่สุด ว่าเมืองนอรเวนี้สนุกมาก อย่าได้นึกว่าเสียทีที่มาเลย ไม่มีแห่งใดเหมือน

จุฬาลงกรณ์ ปร.

เรืออัลเบียน เหนือโบดือ
วันที่ ๑๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖.

ถึงกรมหลวงดำรง,

ความเหลวไหลของฉันหมู่นี้อยู่ข้างจะจัดเต็มที่ ได้รับหนังสือวันที่ ๒๐ เดือนพฤศภาคม เขียนตอบแล้วไปได้สักครึ่งน่ากระดาด ติดอะไรต่ออะไร พอว่างลงเขียนใหม่ ได้สัก ๖–๗ บรรทัดค้างอีก เลยจนรู้สึกว่าหนังสือฉบับนั้นไม่เป็นรศ มีอินเตอรับชันมากนัก จึ่งเขียนเสียใหม่ ในเวลาว่างวันนี้ ซึ่งมีหนังสืออยู่ตั้งพะเนิน ข้อที่เหลวไหลไปเช่นนี้ ด้วยเหตุ ๔ ประการ ประการหนึ่งในทเลทำอะไรไม่ได้ ประการ ๒ ในรถไฟทำอะไรไม่ได้ ประการ ๓ เป็นพระราชาไปอยู่ในวังพระราชา ถูกเขาเอ็นเตอเทนเสียงอม ประการ ๔ ต้องไปอยุดคั่งในเรื่องรักษาตัว บทจะเที่ยวขึ้นมา วิ่งร้อนกันเป็นไฟจุด ปารีส ๓ วัน ลอนดอน ๓ วัน พอหรือไม่? ขอให้พิจารณาดูเหตุไฉนจึ่งต้องทำโปรแกรมเช่นนี้ ไม่เฉพาะแต่ถูกหมอบังคับการข้างหลัง ถูกบังคับข้างหน้า จำจะต้องขึ้นไปนอรเวในเดือนยุไล พ้นไปก็เลต แต่ความจริงฤดูผ่อนให้ แต่หากเรารู้ไม่เท่า ฤดูเมืองฝรั่งเวลานี้เลตหมดทุกอย่าง ถ้าจะขึ้นมากลางเดือน ยุไล กลับ กลางเดือนออกัสต์ ขยับจะเป็นเวลาดีซ้ำไป และมิใช่เขลา ไม่รู้สึก แต่เลื่อนไม่ได้อีก เพราะเหตุที่ไปนัดเขาระไว้ตลอด ตั้งแต่บรันซวิก ซานเซบัส-เตียน มุนิก วิเอนา ผูกคอตายไว้หมดแล้วทั้งนั้น จึ่งต้องแล่นอยุดไม่ลง ซึ่งอะธิบายมากเช่นนี้ เพราะเป็นหลอดไฮโปร-

แกรมเมเกอร์ คงจะเห็นความลำบากในการกะโปรแกรมเช่นนี้ บัดนี้จะกลับกล่าวถึงหนังสือที่มีมา

เรื่องที่เปิดหนังสือผิดนั้น ขออย่าให้มีความวิตกเลย ไม่มีความรังเกียจ ว่าด้วยการที่จะคิดพิมพ์หนังสือ ตามวิธีที่จะคิดแก้ไขเอดิตนั้นเป็นที่พอใจแล้ว ที่จะพิมพ์ในกองลหุโทษก็เป็นที่ชอบใจ แต่ที่จะคอยตัวพิมพ์ซึ่งกรมสมมตจะหานั้นเห็นจะช้าเวลานัก จะสำเร็จหรือไม่สำเร็จไม่แน่ ขนาดสมุดได้บอกไปทางโทรเลข หวังว่าจะเป็นที่เข้าใจแล้ว ฉันไม่อยากให้เล่มโต ถืออ่านยาก อยากจะให้เท่าสมุดแตรเวลลิงบุ๊กทั้งปวง เพราะหนังสือนี้ไม่ใช่เป็นตำหรับตำรา หวังจะให้เห็นเป็นหนังสืออ่านเล่นอย่างคัดจากไดอรีมาลง ตั้งชื่อเผิน ๆ เช่นกับให้ชื่อว่า "ไกลบ้าน" คล้าย ๆ กับที่คัดจากไดอรีของควีนวิกตอเรีย ส่วนหลักถานนั้นเอาไว้ให้พระยาศรีกับหม่อมนเรนทรเขากล่าว ฉันจะอ้างพุ่งไปถึงหนังสือ ๒ ฉบับนั้น

ส่วนรูปที่ทำ ฉันได้ให้บริพัตรจัดการกับอัลเบิส[๑] จ้างเขาพิมพ์เป็นแผ่น ๆ กว้างไว้หน่อยหนึ่ง เวลาจะเย็บเข้าสมุดตัดที่เหลือออกเสียได้ ได้สั่งให้พิมพ์ไว้ ๕๐๐ กระดาดก็ได้สั่งแล้ว จะให้ส่งในเดือนอ็อกโตเบอร์

เรื่องของฝากที่เป็นความลำบากแก่เธอมากนั้น หวังว่าจะเป็นที่เรียบร้อยดีหมดแล้ว ส่วนของที่ฝากออกมานั้น อย่าฝากเลย เสียเงินและลำบากเปล่า ๆ มหาดเล็กของฉันถ้าใครฝากของออกมาให้แล้วหน้าเขาง้ำลงไปอยู่สดือ โกรธทุกที

๑. มิสเตอร์อาลเบอส รับราชการอยู่ที่สถานทูตเบอร์ลิน

เพราะลำบากที่จะต้องเก็บเขี่ย ป่วยการนอน และต้องนึกมากนัก ขาดเวลาเข้าฌาน

เรื่องการรับส่งเมือง เข้าใจว่าเป็นที่สำเร็จเรียบร้อยกันหมดแล้ว ยังมีความวิตกอยู่อย่างเดียวแต่เรื่องเมืองไทรย์ ฉันได้รับหนังสือ ฮาตฉบับหนึ่ง คาร์เน็ก[๒]ส่งมาให้ดูด้วยฉบับหนึ่ง ปรากฏว่าเจ้าพระยาไทรย์[๓]ลุกขึ้นเต้นดีใจ ในการที่ราชามุดดา[๔]ตาย และคิดจะไม่มีราชามุดดาต่อไปอีก ไม่คบฝรั่งต่อไปอีก ในหนังสือฉบับนี้ กล่าวตรงถึงว่า เจ้าพระยาไทรยเมด แต่วิไสยฝรั่ง การเรื่องมีเมียเป็นการใหญ่ ราชามุดดาตาย ทำให้แกต้องรอแต่งงานไปด้วย บางทีจะหงุดหงิดมาก ในท้ายหนังสือลงขอพาเมียเฝ้าที่ปีนัง แต่การที่ฉันจะกลับนั้นมันก็เก่งอยู่บ้าง จะเอาเรือแฮมเบิกอะเมริกาไลนไม่ได้ เพราะมันเกรงใจกัน นอดตอยเชอลอยด์[๕]จะให้เรือลำอื่นก็ไม่ได้ จำเพาะต้องซักเซนลำเก่า เมื่อขามาว่าขาดทุน เพราะต้องตกแต่ง ขากลับจะไม่ขึ้นเงิน เอาเท่าเมื่อมา แต่จะงดไม่แวะเอเด็นและปีนัง ซึ่งฉันก็ชอบ แต่ขาดเรื่องเมืองไทรย ซึ่งไม่รู้ว่าเธอจะให้ทำอะไรบ้าง แต่ถ้าจะให้ทำอะไรในเมืองไทรย จำจะต้องให้ฉันรู้ล่วงน่าเสียก่อนโดยเลอียดรอบคอบที่เมืองโคลัมโบหรือก่อนนั้นบ้างก็ตาม ถ้าหากว่าเป็นการจำเป็นจะมีประโยชน์

๒. มิสเตอร์ริเวตคาแนก อังกฤษ เคยเป็นที่ปฤกษากระทรวงคลังอยู่แต่ก่อน

๓. เจ้าพระยาฤทธิสงคราม (ฮามิต)

๔. พระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์ (อับดูลอาสีส)

๕. บริษัทเดินเรือ

ในราชการ ฉันจะคิดแวะเมืองปีนังให้ได้ อย่างน้อยก็ไม่ต้องขึ้นบก อยุดเพียงสักชั่วโมง ๑ หรือ ๒ ชั่วโมง คงไม่มีข้อขัดขวางอันใด

หนังสือวันที่ ๒๗ เดือนพฤศภาคม ได้ฟังเรื่องวิสาคะเป็นที่ชื่นใจ แต่เรื่องโมโตคาร์นั้น มีประโยชน์แต่ในเมืองเล็กๆ แต่ถ้าใน เตาน ใน ซิตี อยู่ข้างจะไม่สู้คอนวีเนียนต์นัก เหตุด้วยคนขับรถของเราไม่รู้แห่ง ว่าที่ใดอยู่แห่งใด นึกจะไปแห่งนี้มันพุ่งไปแห่งโน้น เสียเวลามากๆ สู้ขึ้นรถจ้างในเมืองนั้นไม่ได้ อ้ายสาระถีมันปรุ จะเที่ยวทางยาวก็ได้ทางสั้นก็ได้ ถ้ายิ่งในเมืองใหญ่เช่นลอนดอนและปารีส เป็นอันไม่ต้องการโมโตคาร์ของเราเลย เปลืองเงินเปล่าๆ ทั้งประดักประเดิด ไปมาที่ไหนก็ยาก โอโตโมบีลมันเกลื่อนไปตามถนน จะอยากไปรถอะไร ตั้งแต่ ออมนิบัส รถเป๊ด รถบี๊ด จนกระทั่งรถแก๊ปมันขับก็คล่อง หลบหลีกว่องไวจะไปไหนก็รู้จักทาง ไอเดียที่คิดเอารถโมโตคาร์มาขี่เมืองฝรั่งนั้น ดีอยู่แต่เมืองเช่นซานเรโมแลเวลาเดินทางผ่านเมือง แต่ก็มีริสก์มาก ตั้งแต่ตากฝนเป็นต้น จนกระทั่งโดนรถไฟเป็นที่สุด อย่าริเอามาเลยดีกว่า ความสนุกและความสบายไม่คุ้มความลำบาก

เรื่องรถกรมนเรศร มีความยินดีที่จะได้ไปเห็น คราวนี้เงียบเชียบไม่เห็นมีหนังสือมาเลย ลูกได้ตราก็ไม่อนุโมทนา ครั้งก่อนเคยอนุโมทนา เรื่องอาการหญิงเล็กนั้น ฉันเห็นว่า

อย่างไร ๆ ก็ไม่หาย โดยจะหายเรื่องนี้ ฉันเห็นว่าคงจะเป็นเรื่องอื่น เพราะร่างกายไม่บริบูรณ์เลย

ขออวดว่า ตั้งแต่พ้นตรอนเจ็มมานี้ ยังไม่มีคนไทยเคยมา พระราชาได้มาเป็นคนแรก เที่ยวแถบนี้ เก่งหรือไม่? จะบอกว่ากะไรให้ย่อสั้นยิ่งกว่าที่เขาเขียนรูป อาร์กติก เอกสปี-ดิชัน ในสมุดและในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ นั้น จริงหมด เหมือนจริง ๆ ทั้งนั้น จะยักเยื้องบอกอย่างอื่นไม่ได้ มีอะไรเล่าถมไป แต่ไม่เล่า ขอจบเท่านี้ เพราะมากแล้ว คิดถึงจริง ๆ

จุฬาลงกรณ์ ปร.

เรืออัลเบียน

วันที่ ๑๐ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖ [๕๐]

ถึงกรมดำรง หนังสือฉันไม่ได้ตอบรับฉบับหนึ่ง เปนฉบับเล็กลงวันที่ ๒๐ เดือนพฤษภาคม เปนแต่บอกด้วยเรื่องส่งหนังสือ ดูก็ไม่ควรจะตอบ แต่พาลตอบเพราะอยากจะเล่าเรื่องอไรนิดเดียว ว่าเวลาที่อยู่ปารีสก็มีแต่เพียงสามวันเท่านั้น มีเรื่องอไร ๆ ร้อยแปดอย่างที่จะต้องไป สู้แบ่งเวลาไปหาอ้ายซัมเมอ[๑] หมายจะซื้อกล้องไปฝากพวกพ้อง มันก็ไม่รู้จัก เพิกเฉยเขลาเสีย ไม่สมกับที่ว่าคนไทยเปนต้องไป น่าจะรู้จักคนไทย มันจะนึกว่าเขมรฤๅอย่างไรก็ชั่งเถิด แต่ให้ได้กล้องพอซื้อได้บ้าง นี่แต่สักคันเดียว ไม่มีดีเท่าที่เราสูบอยู่ ฤๅจะเลว

๑. ร้านซอมเมอร์อยู่ที่เมืองปารีสมีชื่อเสียงในการทำกล้องบุหรี่กล้องยา ด้วยแมร์ช่อมเป็นอย่างดี

กว่าแต่ให้เข้าท่าสักนิดก็ไม่ว่า นี่ดู ๕ มินิตหมดร่าน กลับกันได้เท่านั้นเอง เพราะฉนั้นขออย่าให้หวังใจว่าจะได้กล้องฝากไม่รู้ว่าอะไรมันกินร้านนั้นเสียแล้ว

ไปสำเรจกิจดีอยู่หาเรื่องเป็ด เจ้าพระยาสุรวงษ์ยังทำโดยความเขลาเปนอันมาก ตาขรัวเป็ดแกทำเก่งกว่า ดูกจะคิดเอาเป็ดชนิดนั้นส่งไปให้เจ้าสายเลี้ยงบางกอก จะให้อ้ายสังฆามารตากับประสันตาคุมไป ซึ่งฉันไม่รับประกัน หนทางมันก็ไกล บางทีจะปล่อยให้อดตาย ถ้ารอดไปถึงบางกอกก็เปนบุญของสัตว

ในเวลาเขียนหนังสือมาถึงที่ตรงนี้ เสียงแอดมิราล[๒]โว้กเว้กอยู่ที่แคมเรือยังไม่ทันมาถึงห้อง ฉันก็ทลึ่งลุกขึ้นด้วยเปนเวลา ๒ ยามตรง ออกไปเหนพระอาทิตย์แจ่มเต็มดวงอยู่เหนือยอดเขา ฉวยกล้องวิ่งออกไป หมอพี่สเตอก็วิ่งมา ถ่ายได้ ๔ เนกาตีฟเข้าเมฆ ฉเพาะไปตรงเขาสูงนึกว่าจะหมดโหป เพราะตั้งแต่ ๔ ทุ่มมาไม่ได้เหนดวงเลย เปนเมฆหมอกคลุ้มฝนตกด้วย ได้เท่านั้นร้องว่าพอ แลเหนแสงสว่างยังหรี่ ๆ อยู่ที่บนยอดเขา เขานั้นก็ยาวเกินประมาณ แต่ยังไม่สิ้นหวัง คอยชำเลืองชำเลืองอยู่ อีกสักสิบนาทีเท่านั้นเป็ดให้อีก วิ่งตาลีตาลานขึ้นไปบนหัวเรือ ถ่ายได้อีก ๔ รูป คราวนี้เข้าเมฆหายทั้งหมอทั้งพระยาชลยุทธว่าโผล่หน้าขึ้นมาให้ฉันถ่ายรูป เท่านั้น

---

๒. พระยาชลยุทธโยธิน (เดอ ริชลิว)

เปนเดชะพระบารมีตรง กลับเข้ามาในเก๋งประเดี๋ยวหนึ่งกลายเปนสว่าง คือท่านพระอาทิตย์คนนั้นเอง หลบหน้ากลายไปขึ้นเสียทางตวันออก ที่ซึ่งเหนนั้นตรงเกาะเรียกว่า ดาร์เออ Dar Ö แลติตยูด ๖๔ ดีกรี ๕ มินิตเหนือ ลองติตยูด ๑๗ ดีกรี ๓๕ มินิตตวันออก รู้สึกดีใจยิ่งกว่าสุริยุปราคา น่าแจกเงิน แต่ไม่ต้องแจกเพราะไม่มีใครเหนกี่คน ด้วยไม่ได้ประโคม ขอจบเท่านี้ เสรจธุระแล้วจะได้นอน

จุฬาลงกรณ์ ปร.

เรืออาลเบียน

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันได้รับหนังสือของเธอฉบับลงวันที่ ๓ เดือนมิถุนายน ที่เขาอุส่าหพยายามส่งขึ้นมาให้ถึงตำบลนาวิก ความจริงหมายใจว่าขึ้นมาข้างฝ่ายเหนือนี้ คงจะไม่ได้รับหนังสือตลอดทั้งเดือน จะไปพลั้กใหญ่เมื่อถึงเบอลิน นี่กลับได้รับ แล้วยังจะซ้ำได้พรุ่งนี้อีกเมล์หนึ่ง ซึ่งจรูญได้ส่งขึ้นมาไว้ที่คริสเชียนซุนด์

มีความยินดีที่ได้ทราบว่าการวิสาขะเปนผลสำเรจใหญ่ ดังที่ได้เล่ามานั้น ฉันมาได้ทราบความ ว่าคริสมาสนั้น ต้นเดิมไม่ได้เปนวันพระเยซูเกิด เปนวันนักขัตฤกษประจำปีซึ่งเขาได้มีงานประจำปีกันมาก่อนพระเยซูช้านาน นักปราชฎ์ฝ่าย

สาสนาเขาเหนว่าเปนนักขัตฤกษ์เก่า ซึ่งจะกำหนดให้คนเข้าใจง่าย พระเยซูเกิดใกล้ๆ เวลานั้น จึ่งได้กำหนดเอาวันนั้นเสียทีเดียว ให้เปนการง่ายขึ้น ด้วยเหตุเช่นนั้น คนจึ่งรู้สึกคริสตมัสง่าย เมื่อมาคิดดูถึงวิสาขะของเรา ก็ได้ความว่าพระอรรถกถาแต่ก่อนได้กำหนดเอาวันนั้น ซึ่งฉันเข้าใจว่าคงจะเปนนักขัตฤกษมีกำหนดอยู่แล้ว อย่างเดียวกัน เรื่องนี้ได้นึกไว้ว่าจะไว้เล่าถวายกรมหลวงวชิรญาณ แต่มันเข้าเรื่องเหมาะกับความปรารภที่เธอกล่าว จึ่งได้ปล่อยมาเสียในครั้งนี้

ฉันได้เตรียมไว้อีกตอนหนึ่งเรื่องเข้าพรรษา ปรารภก่อนนาน ถ้าสำเรจเสียแต่แรกแล้วจะไม่มีคลาศเคลื่อนเลย ข้อที่ไม่สำเรจก็ขี้ริ้วเต็มที่ คือเราเหนครอบแก้วที่มีดอกไม้สี ปนกับลูกองุ่นเขียวๆ ที่ติดตาอยู่ว่าเปนของอื่น ตามร้านแขกร้านเจ๊กมีเต็มๆ ไปในบางกอกนั้น คงจะมีถมไปในยุโรป ไปมุ่งหมายจะเอาครอบแก้วนั้นถวายต่างต้นไม้เข้าพรรษา ตาอาลเบอสเปนผู้ไปเที่ยวหา หาเท่าไรก็ไม่ได้ แกก็นิ่งอยู่เปนนานด้วยความตั้งใจว่าจะหาให้สมประสงค์จงได้ จนสิ้นฤทธิ์เข้าแล้วจึ่งมาดิแคลร์ว่าไม่มี ฉันก็ตกลงยอมให้หาซื้อดอกไม้แห้งมาปักขวด เทียนนั้นซื้อได้ที่กาลสรูห์ จนลงเขียนหนังสือส่งของแล้ว จึ่งมาบอกว่าเดี๋ยวนี้อ้ายครอบแก้วนั้นได้แล้ว ฉันก็สั่งให้ส่งเข้าไป เหตุฉนี้การส่งเทียนจึ่งได้ช้าไป ได้ส่งต่อเมื่อวันที่ ๑๔ ซึ่งฉันสงไสยว่าคงจะไม่ทันเข้าพรรษา น่าเสียดาย

จริงๆ แต่จะคลาศก็คงไม่กี่วันนัก ช้าเพราะของหีบใหญ่ แล บางทีจะไม่เหมาะเมล์ด้วย

ของถวายพระพุทธรูปตามเคย เดิมคิดว่าจะทำเชิงเทียน ก็ออกจะไม่สำเร็จ ตุ๊กแกมือซ้ายอยู่ในเรื่องทำบุญนั้นข้อหนึ่ง อีกข้อหนึ่งแกฉุน ว่าไปอยู่ที่บาเดนบาเดนหาประโยชน์อไรมิได้ ป่วยการเวลา ตามแปลนของแกนั้น อยู่ลอนดอนสักสองเดือน ปารีสสักสองเดือนฤๅสามเดือน เบอลินสักสิบห้าวัน อิตาลีสักสิบห้าวันเปนพอกัน กลับบางกอกได้ แกแอดโวเคตอยู่อย่างนี้เสมอ ที่จริงอ้ายเวลาที่จะพูดปฤกษาหาฤๅกันในเมืองปารีสฤๅลอนดอนมันน้อยไปจริงๆ จึ่งได้ค้างอยู่ แต่ฉันมีของประหลาดอย่างหนึ่ง คือซื้อตุ๊กกะตาบรอนซได้คู่หนึ่งเหมือนกันเท่ากันกับอ้ายยืนข้างธรรมาศน์วัดพระแก้ว อาจจะไปตั้งซ้อนชิ้นกันได้

อีกอย่างหนึ่งตั้งแต่ไปซื้อของฤๅค้นของกิมตึ๋งมา ไม่เคยสนุกเท่าห้างเมเปอลแอนด์เวบครั้งนี้ จะเชื่อฤๅไม่ว่าฉันได้กิมตึ๋งชิ้นเก่าๆ กว่าร้อยชิ้น อ้ายเจ้าของยืนตาลายยิ้มแห้ง ของถูก ๆ จนราคาชิ้นละ ๓ บาทก็มี อ้ายราคาแพงอยู่กับมัน ราคาถูกเราเอามา อย่าได้เสียใจว่าของแพงจะมิดีกว่าของถูก ฤๅ อย่าได้หมายว่าชิ้นที่เหลืออยู่ฝาจะถูกฤๅไม่ขาดฝา มันเลือกเอาแต่ชิ้นโต โอ่งน้ำเปนที่ตั้ง พวกขึ้นโต๊ะไม่ได้ ฤๅสิ่งไรเปนคู่ พื้นคราม บ้าเท่าบ้า เปนราคาแพงหมด ได้พลั้งก็

หลายชิ้น ไปมัวค้นอ้ายนี่กันเสียเกือบครึ่งวัน มีกรรมการสามคน คือฉัน บริพัตร ดุ๊ก ต้องตั้งพระราชบัญญัติใหม่ ห้ามไม่ให้จุ๊ๆ ฤๅ ซี้ด ดุ๊กเสียค่าจุ๊ค่าซี้ดหลายร้อยแต้ม เอาไว้ไม่อยู่เฉยๆ ดุ๊กเปนบอตัม ด้วยความอดไม่ได้เช่นนี้

เรื่องเมืองไทรฉันมีความวิตกรำคาญมาก ได้จดหมายไปฉบับก่อน ฉันขอรู้การว่าจะทำอย่างไรก่อนเวลาที่จะไปถึงปีนัง

ข้อซึ่งเจ้าเม้า[๑]กล่าวโทษดุ๊กสามข้อนั้น เมื่อกลับไปถึงเบอลินจะได้ตั้งคอตมาเชลชำระ ฉันเปนผู้ได้รับความลับของดุ๊กอย่างหนึ่ง บอกฉันว่าคิดถึงตาหนิด[๒]มากกว่าเจ้าเม้าเสียอีก แล้วห้ามอย่าให้ฉันบอกเจ้าเม้า แกจะด่า ดูแกคิดถึงของแกมากจริงๆ บ่นถึงร่ำไป เหนเด็กเปนออกชื่อตาหนิดทุกครั้ง ลางทีมาในรถไฟด้วยกัน นั่งเซา หาว่าแกคิดถึงเจ้าเม้า สบถสาบาลได้ว่าคิดถึงตาหนิด เพราะเหตุฉนี้ แกถึงได้มีโทรเลขถามกันไปร่ำไป ตาเชื้อ[๓]นั้นกรี้วว่ามันโซ้ด[๔] ตาต่อ[๕]อี๋มากขึ้นกว่าเมื่ออยู่บางกอก แต่ข้างฝ่ายเกาวมันนั้น เข่นเขี้ยวเคี้ยวฟันคำรามจะกำหราบอ้ายรอด[๖] ต่างๆ นาๆ ครั้นถึงตัวเข้า อ้ายรอดทูลหัวทูลเกล้า ออกจะกลัวอ้ายรอดส่งเข้าไป ข้อประหลาด

๑. ม.จ. เม้า ทองแถม ชายากรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ

๒. ม.จ. ทองบรรณาการ ทองแถม

๓. ม.จ. ทองเชื้อธรรมชาติ ทองแถม

๔. หมายความว่าฝรั่งจัดแท้

๕. ม.จ. ทองต่อ ทองแถม

๖. ม.จ. ทองทีฆายุ ทองใหญ่

นั้นดูเหมือนเกาวแมนจะเปนคนกล้าคนเก่ง แต่ที่จริงมายุโรปเข้าปรากฏชัดว่าเปนภิรุกชาต ขี้ขลาดกลัวฝรั่งเปนอย่างยิ่ง ถ้าไปเที่ยวด้วยกัน รู้แล้วว่าจะไม่หลง แต่ขอให้แยกเดินกันไปอย่าให้เปนหมู่ เกาวแมนไปเหลี่ยวเลือกลาก พอเผลอกลับมาติดก้นเราอยู่แล้ว แกไปไหนแต่ลำพังไม่รอด ถ้าให้ไปไหนกับคนที่ไม่เกี่ยวเปนไทยเปนไปไม่รอด ในการที่จะเนียรเทศไปเก็บไว้เสียที ก็สมัคไปอยู่ลิเกชั่นลอนดอน พอได้อาไศรยคนไทยที่นั้นเขาไปเที่ยวบ้าง แต่โดยมากนั้นกรุกอยู่ในห้องเปนพื้น แกกำมลอน่าสงไสยว่าจะเปนเก๊า เดินทางรถไฟตั้งหกเจ็ดชั่วโมงเปนเจ็บทุกครั้ง ที่สำราญของแกก็อยู่ในห้องนั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้น อ้ายบ่าวฝรั่งนั่งไขว่ห้างบนเก้าอี้ ที่สำราญซึ่งชอบเที่ยวอยู่ก็ร้านขายยา ไม่ว่าแห่งหนึ่งแห่งใดคงจะเปนเพื่อนได้ตพัดไป ประหลาดที่แอปโซลูตลิ อิกโนรันตออฟ ดิ ยิโอคราฟี่ รู้จักแต่ลิ้นดินเท่านั้น ฉันไม่นึกว่าแกจะเขลาถึงเพียงนี้เลย ได้อยู่ที่นั้นพอใจอย่างยิ่ง

กรมสมมตได้เรื่องใหม่ซึ่งเปนของติดตัวอย่างหนึ่ง คือคำว่า แคนเคตชี่เปออินลิ้นดิ้น แต่เราแก้ว่า แคนเคตฉิบเบ๊ออิน ลิ้นดิ้น ตาอ้น๗เปนวิกติมของคำอันนี้ สาเหตุเภทผลนั้น อ้ายบ่าวฝรั่งไม่ว่าบ่าวใครต่อใคร สุดแต่นายจะต้องการอไร บอกว่า แคนเกตชี่เปออินลิ้นดิ้น ใคร ๆ ก็ได้ยินด้วยกันทุกคน แต่ไม่ติดลึกเหมือนกรมสมมต ยกคำนี้ขึ้นกล่าวเนือง ๆ จึงกลาย

๗. พระยานิพัทธ์ราชกิจ (อ้น นรพัลลภ)

เปนของกรมสมมต ข้อซึ่งเกี่ยวข้องแก่ตาอ้นนั้น คืออยู่มาแต่ไหนแต่ไรก็อยู่มาได้ ไม่เคยเกิดเหตุผลซึ่งหาตัวมหาดเล็กไม่ได้ แต่ครั้นเมื่อไปถึงลอนดอนซึ่งเปนเวลาหารหว่างหยุดมิได้ ฉันต้องเข้าออกจากบ้านในวันเดียวถึง ๕ ครั้ง มหาดเล็กตั้งแต่พระยาบุรุษเปนต้น เตกลิเบอตีที่จะไปเที่ยว จนกลับมาไม่พบใคร ด้วยสามารถแห่งอินฟลวนศอ้ายบ่าว ที่แคนเกตชีเปออินลึนดึนนั้นประการหนึ่ง ด้วยตาอ้นอวดว่าชำนาญในถิ่นฐานเมืองลอนดอน รู้จักฟอตแพ้ตอไรต่างๆ เพราะเคยไปอยู่ถึงเดือนหนึ่ง ริซัลตที่ไปเที่ยวมีผลอย่างไร ซื้อร่มผู้ชายคนละสองคัน ราคาคันละ ๓๐ ชิลลิงส แพงกว่าซื้อในบางกอกนี่ตรงกันกับแคนเกตฉิบเป้ออินลึนดึน จริงดังนี้

อนึ่งเปนข้อที่ควรจะบอกให้รู้อีกเรื่องหนึ่งนั้น ตาอ้นนี่หกคะเมนคล่องมาก อยู่มากาลวันหนึ่งขึ้นรถไฟมาด้วยกัน ฉันถามถึงตำบลที่เรามาแล้วว่าแกรู้ว่าตำบลอะไรบ้าง ไม่ทราบโดยมาก แต่ที่ทราบก็เรียกเคลื่อนคลาศ ซึ่งเราเปนธรรมดาอดหัวร่อไม่ได้ จะยกตัวอย่างให้ เช่นกับแฮมเมอเฟสต แกเรียกหลายอย่างกว่า ๗ ถามทีก็เรียกอย่างหนึ่ง ถามทีก็เรียกอย่างหนึ่ง แต่ที่จำได้แน่นอน คือแมงเควต อีกอันหนึ่งเทามันเฟี่ต ดังนี้เปนต้น ถ้าเวลาพื้นแกดี แกเรียกคำมาให้เราหัวเราะเล่นได้ ถ้าเวลาพื้นแกไม่ดี แกไม่ดี วันนั้นผเอินในรถไฟ ถูกพื้นแกไม่ดี ไม่ว่าเราถามอไร แกไม่ทุกอย่าง มัน

นั่งเปนมามากหนัก จึ่งไกล่เกลี่ยบอกว่าให้เล่นิทานเถิด ก็ไม่ขู่ก็ไม่ ปลอบก็ไม่ บอกว่าไม่ได้ทั้งนั้น จึงถามว่าแกหกคะเมนได้ไหม แกรับว่าได้ ก็บอกว่าหกสิ ด้วยความเชื่อใจว่าแกไม่หกเปนแน่ อ้ายที่ที่ยืนฤๅก็อยู่ในหว่างเก้าอี้แลโต๊ะ กรมสมมตแลบริพัตรก็นั่งอยู่ห่างแกไม่ถึงสอก ฉันก็นั่งห่างอยู่สักสองสอก ที่ไหนตึงตังหกคะเมนเปรี้ยงลงมา ตีนฟาดลงมารหว่างฉันกับบริพัตร ออกจะฟาดเอาเก้าอี้ด้วยซ้ำไป เลยมึนตลอดลงภายหลังจึงรู้สึกว่าตัวไม่ควรจะหกคเมนเลย หัวเราะกันเกือบขาดใจ อุรุพงษ์พลาดไปไม่ได้เหน จะไปเตี่ยวให้แกหกอีก แกเลยฉุนเอาใหญ่

มีเรื่องอไรอีกมากนักเขียนไม่ไหว ว่าด้วยเรื่องโปสตก๊าดฉันไม่ได้ตั้งใจเก็บจริง ๆ เสียแต่แรก แลเหนมันมากมายก่ายกองนัก หาเวลาเขียนส่งก็ไม่ใคร่จะได้ เพราะติดเสียเวลาการแต่งรายวัน จึงตกลงเปนส่งตามแต่ที่มีวันว่าง ภายหลังมา ดูชาวบางกอกพอใจกันขึ้น จึ่งได้ตั้งเก็บส่ง แต่ก็ยังกระบ่อนกระแบ่นอยู่ เมื่อได้โทรเลขต้องการสมุดกันขึ้นมา ฉันจึ่งได้ไปสั่งใหม่ที่ห้างเมเปอลให้ทำส่ง มีส่วนของเธอด้วย มอบดุ๊กไว้ให้คอยส่งเมื่อทำแล้ว จะได้ส่งแล้วฤๅยังก็ไม่ทราบ แต่การที่เก็บอย่างเช่นฉันส่งนั้นมันไม่เก๋ ด้วยไม่มีลายมือเขียนลงในนั้น แต่ครั้นจะเขียนลายมือลงก็มากเตมที ด้วยคอเลกเตอมากคนด้วยกัน

ฉันได้ตั้งปณิธานไว้อย่างหนึ่งว่า จะหาของฝากข้างใน จากตำบลที่ฉันได้ไปทุกแห่ง แต่ตำบลที่ขึ้นมาข้างเหนือนี้ มันเปนตลาดปลา หาอไรฝากกันไม่ได้ จึ่งได้คิดเก็บโปสตก๊าด ซื้อสมุดเก็บตั้งแต่ตรอนธเยม จะไปส่งที่กีล เดี๋ยวนี้กำลังเติม อยู่เสมอทุกวัน หวังว่าจะเปนที่พอใจ แลจะยกโทษข้อที่ไม่มีลายมือ เพราะได้เขียนลงไว้ในน่าสมุดบอกให้ ขอให้เข้าใจว่าได้นึกถึงทุกเวลาเมื่อได้เก็บโปสตก๊าดลงในสมุดนั้น บางทีก็จะไม่เต็มเล่ม จะส่งทั้งไม่เต็มเช่นนั้น

ประฏิทินได้รับแล้ว มีความเสียใจที่จะบอกว่าผลเปนอย่างไร ได้จับเปนสามส่วน ส่วนที่ ๑ ฉีกออกเสียเปนอดีต ส่วนที่ ๒ เปนอนาคตในเวลาก่อนถึงบ้าน ส่วนที่ ๓ ตลอดปีจับเข้าดูแล้วอึดใจ จะต้องฉีกอีกครึ่งหนึ่งที่เหลืออยู่ จึ่งจะไปถึงบ้านได้ แต่ตาหมอแกบอกให้สบายก็จะสบายไว้

ฉันเจ็บเมื่อวานซืนนี้ แต่ไม่ใช่ได้ความทุกขเวทนาด้วยเจ็บนั้นมากนัก เปนด้วยกินยาปัดมันแรงฤๅท้องเรามันไม่ดี อาเจียนเสมหะพลั่กใหญ่ แต่ไม่ม่วง ลักษณอย่างเดียวกันกับที่เปนที่หลังเรือนต้น ได้อาไศรยอ้ายพ้อน[๘]เปนกำลัง การพยาบาลบริพัตรกับกรมสมมต หาเข้ากันกินขลุกขลัก อุรุพงษ์กับบริพัตรทำกับเข้า แต่มันก็ไม่มีอไรมา อ้ายสังคามารตากับอ้ายประสันตาทำยุ่งหมด มันหยิบอไรต่ออไรออกเสีย เช่น

---

๘. พระยาราไชสวรรยาธิบดี (พ้อน ศิลปี)

น้ำตาล กับเข้าเข้าต้มเปนต้น ฝ่ายรเด่นมนตรี กับตำมหงงดิแคลร์ว่าไม่ได้เอามา ไม่มี นี่หากว่าอ้ายศรีทหารเรือ[๕]หอบหิ้วเอามาด้วย จึงได้กิน ตามบุญตามกรรม ตาตำมหงงยังดีที่หุงเข้าได้ แต่อ้ายพ่อรทวยอิเหนานั้นเหลือสติกำลัง ทำอไรไม่ได้หมด เหนรากก็ยืนดูเฉย แต่จะหาน้ำร้อนให้กินก็นึกไม่ออก มหาดเล็กเหมือนเมรที่ชำรุดร้าวแยกจนกระทั่งถึงรากเหตุด้วยความเกียจคร้านทอดธุระของจางวาง เปนธรรมดาของเมืองเรา ถ้าเสียหัวหน้าแล้วข้างปลายก็เสียหมด ฉันรู้สึกตัวเหมือนเปนพระ มีแต่ลูกผู้ดีเขามาฝากให้เปนศิษย์ ใช้ได้แต่ตำหมากแลประเคน จะใช้ให้พายเรือจุนตาม่อกฎิไม่ได้ก็ต้องอดทนไป ได้ความลำบากกว่าครั้งก่อนเปนอันมาก แต่ความลำบากหนักหนาอย่างไรฉันก็ไม่ท้อแท้ เพราะด้วยความเคยอดทนมาก็มาก ถ้าหากว่าไม่มีลูกมีน้องไปด้วยแล้ว เหนจะไปไหนไม่ได้ทีเดียวในเวลานี้ คิดถึงดุ๊กที่ไม่ได้อยู่ คิดถึงกรมมหิศรที่ตายเสีย คิดถึงดำรงที่ไม่ได้มา

ขออนุโมทนาในข้อที่ได้เหนรูปน้ำตกที่แม่น้ำไรน หวังว่าคงจะได้เหนรูปดีซึ่งไม่แมว อันจะได้ไป เขียนมามากแล้วขอจบเท่านั้นที

สยามินทร์

---

๕. พระยาราชวังสัน (ศรี กมลนาวิน)

เรืออัลเบียน

วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรงฉันได้รับหนังสือวันที่ ๑๔ มิถุนายน ส่งตัวอย่างตัดหนังสือรายวัน แลตัวอย่างพิมพ์มานั้นได้อ่านแล้วเปนที่พอใจเปนอันมาก เพื่อจะย่นเวลาให้สั้นเข้าจึงได้ทำโทรเลขตอบ จะไว้ส่งเมื่อโอกาศแรกที่จะส่งได้ มีตัวหนังสือที่แก้ผิดอยู่สองแห่ง ได้หมายมาแล้ว ถ้าข้อความเช่นนี้สงไสยขอให้ตรวจสอบที่หญิงน้อย เพราะลายมือที่เขียนนั้นฉันจำได้ว่าเปนลายมือนางรวย[๑] ถ้าเวลาจะพิมพ์ให้ส่งหญิงน้อยตรวจเสียด้วย ฉันเชื่อความสามารถของเธอว่าทำได้เสียแล้ว จึงไม่เหนจำเปนที่จะรอจนฉันกลับจึงจะพิมพ์ อาจจะทำให้เวลาหนังสือออกช้าไป แต่ฉันอยากให้เธอบอกตำบลไว้ในมายืน เพราะเหตุว่าหนังสือที่ฉันแต่งมีตำบลมากนัก แลขนาบคาบเกี่ยวกันด้วย ถ้าจะอยากดูตำบลใดจะต้องค้นลำบาก ถ้ามีบอกชื่อไว้เสียที่มายืนจะได้พลิกง่ายขึ้น

อนึ่งหนังสือนี้ยาวมาก จะต้องตัดเปนแชปเตอ แต่ฉันเหนว่าถ้าตัดตามคราวหนังสือที่ฉันมีไป ลงเลขนับเสียว่าฉบับที่ ๑ ที่ ๒ ต่อ ๆ ไป จะเปนอันแบ่งแชปเตออยู่ในตัวเอง ไม่ต้องเรียกอไรกโดกกเดก ซึ่งเปนเอาอย่างฝรั่ง

๑. เจ้าจอม ม.ร.ว. จรวย ในรัชชกาลที่ ๕

ส่วนคำนำฉันนึกว่าฉันไม่ต้องนำอไร ควรจะมีแต่คำนำของเอดิเตอเท่านั้น ด้วยฉันไม่ได้แต่งให้ปับลิกอ่าน จึ่งจะต้องแอดเดรสปับลิกเอง เปนหนังสือฉันมีไปถึงลูก ฉันยอมให้เธอเปนผู้รวบรวมข้อความเอาไปลงพิมพ์ ควรที่เธอจะกล่าวนำแต่เล็กน้อยก็พอ ส่วนคอปีไรตนั้นฉันให้ลูกหญิงน้อย ขอให้ลงทเบียนไว้ด้วย

กระดาษที่ส่งตัวอย่างมานั้น ที่จดว่าอย่างดีที่เปนมันนั้นใช้ได้แล้ว ขนาดต้องจำใช้ขนาดเล็ก เช่นตัวอย่างที่หมายเลข ๔ เพราะเหตุว่ารูปที่ให้ไปทำไว้เปนขนาดเล็กเท่าโปสตก๊าดทั้งนั้น ถ้าใช้ขนาดผิดไป จะเกิดกระดาษไม่พอขึ้นแต่ฉันก็ยังไม่ได้เหนว่าเขาทำอย่างไร ต่อกลับไปถึงเบอลินจึ่งจะได้ตัวอย่าง เมื่อได้ทำแล้วเท่าไรจะรีบส่ง ถ้าหากว่าพอเล่มข้างต้น ๆ จะเข้าเล่มไปพลางก็ได้ หนังสือฉบับนี้ฉันให้ชื่อว่า ไกลบ้าน กำลังคิดใบปกอยู่ ฉันจะใช้เปนยอดเสาเรือชักธงสแตนดาด แล้วมีตัวหนังสือว่าไกลบ้าน แปลเสรจอยู่ในตัวว่าใครเปนผู้แต่ง ที่ใช้แต่ปลายเสานั้น เพราะเหตุว่าลงเรือหลายลำ ด้านหลังจะบอกชื่อประเทศที่ได้มาเที่ยว อยากจะตีใบปกเข้าไปจากยุโรป เหตุด้วยใบปกตีในบางกอกสกปรกเตมที แต่ขัดข้องด้วยเรื่องความรู้ในการเย็บหนังสือ ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ดุ๊กแกว่าเขาปิดใบปกต่างหาก สันต่างหาก ถ้าทำหลังเข้าไปแล้ว สันผ่อนให้แคบให้กว้างเท่าไรก็ได้ ฉันไม่

เชื่อ เปนความสัตย์ ดึกแกเฒ่าเก่ง แกจะพุ่งไปอย่างไรใคร จะไปรู้ อยากจะได้ไอเดียสักหน่อย ว่าเขาทำกันอยู่อย่างไร ในบางกอก มีท่าทางที่จะทำจากนี่สำเร็จได้ฤๅไม่ การที่จะร่าง ก็ไม่สำเร็จได้ที่นี่ เพราะนายมุ่ย๒คลัมซิเตมที่เขียนไม่ไหว ต้อง การโบลดแฮนด์ คงต้องสำเร็จต่อภายหลัง ให้ฝรั่งเขียน เมื่อ ควรจะทำอย่างไรจึ่งจะบอกเข้าไปให้ทราบ

ขอกลับคำในข้อที่ว่ามีที่แก้แต่สองแห่งในหนังสือที่คัด นั้น เพราะฉันอ่านฉบับที่หญิงน้อยส่งออกไปดูรอยที่เธอวงแก้ ไม่มีผิดมาก ครั้นได้ดูฉบับที่คัดตัวไตปไรเตอเลวไปอีกมาก เหตุด้วยผู้คัดรู้ภาษาไทยไม่พอ เช่นคำว่าเย่าเรือน เขียนเสีย ว่าเร่าเรือนตามคำพูด หนังสือฉบับนี้จะปรากฏว่าเปนหนังสือ ฉันแต่ง จำจะต้องให้เปนภาษาไทยอย่างดี ซึ่งบางทีนักเลง แต่งหนังสือโซ้ด ๆ เขาจะเหนฉันโซ้ด ด้วยได้มาเมืองฝรั่งมังค่า จะเลียนถ้อยคำสำนวนไปแต่งบ้าง มันจะได้หายกะโดกกะเดก อย่างภาษาหนังสือพิมพ์ที่เปนครูของพวกโซ้ดอยู่ เพราะฉนั้น จึ่งขอคอลแอตเตนชั่น ว่าเมื่อให้ใครพิมพ์แล้วให้ตรวจดูเสีย อีก อย่าให้ปล่อยความเข้าใจผิดไม่รู้ภาษาพอของคนพิมพ์ติด อยู่ได้ ตัวอย่างที่ส่งมานี้ ได้ให้กรมขุนสมมตตรวจแก้ตัว หนังสือก่อนแล้วจึ่งส่งเข้าไป ขอให้สังเกตความบกพร่องของ ผู้พิมพ์ไตป ให้รู้ที่อ่อนของเขาไว้ จะได้จับง่ายต่อไป ยังภาษา

๒. พระสรลักษณลิขิต (มุ่ย จันทรลักษณ์)

ต่อมาข้างนี้ประดักประเดิดมาก ต้องระวัง ด้วยเหตุที่คนไทยเราสนัดแต่อังกฤษเท่านั้น ถูกภาษาอื่นเข้าจะแก้โดยเดาไปตามความรู้ จะพาให้เลอะเทอะมาก ที่จริงความปราถนาของฉัน อยากจะใช้ประเทศใดเขาเรียกชื่อเมืองของเขาเองอย่างไรให้ทั่วไป แต่ไม่สำเรจเพราะเหตุที่พึ่งนึกขึ้นภายหลัง ข้อซึ่งเธอว่าเหนว่าฉันคงไม่มีสำเนานั้นถูก เพราะแต่ต้นหนังสือยังเต็มที่ หาคนเขียนไม่ใคร่จะพอ แต่ชั้นนายศรีทหารเรือหม่อม นเรนทร์ ต้องไป เอม ปลอย เอา เปน เสมียน อีก ต่อ หนึ่ง เพราะคนรู้ภาษาไทยมีมาน้อย หวังใจว่าเรื่องนี้เหนจะเอาตัวรอดได้ตลอด เพราะล่วงเข้ามากว่ากึ่งแล้ว แต่หาเวลาเขียนหนังสืออื่นไม่ใคร่ได้เลย จึ่งได้ออกจะอึด ๆ ไปบ้าง ไม่ได้เขียนหนังสือประปรายทั่วถึง จำจะต้องขอโทษ เพราะฉันถือว่ารายวันนี้เปนการใหญ่อยู่ ถ้าเผลอดินก็จะพอกหางหมูขึ้นไม่ทันรู้ตัว

จุฬาลงกรณ์ ปร.

เรืออาลเบียน

วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ร. ศก ๑๒๖ ๕๐

ถึงกรมดำรง ฉันได้รับหนังสือวันที่ ๑๘ เดือนมิถุนายนแล้ว มีข้อความประหลาดใจอย่างหนึ่ง เรื่องสร้อยคอไข่นกการเวก ซึ่งเธอได้กล่าวในบาญชีของได้ไปถึง แต่ตุ้มหูคู่หนึ่ง

เปนไข่นกการเวกเหมือนกัน ฉันได้ซื้อที่เมืองนี้ส่งทางไปรสนีย์ให้สดับ[๑] ได้รับหนังสือสดับตอบรับสร้อยคอ แต่ตุ้มหูว่ายังไม่ได้รับ ตุ้มหูส่งก่อนมันไปวนเวียนเสียทางใดจึ่งไม่ถึง เกิดความสงไสยขึ้น จึ่งได้โทรเลขถามเข้าไปในวันนี้ แลขออย่าให้เข้าใจไขว้กันไป ฉันได้ส่งไปอีกคู่ ๑ สำหรับให้เอิบ[๒] จากปารีส รวมเปนสองคู่ด้วยกัน ส่วนของที่ส่งไปหายสูญไม่รู้ว่าจะพลัดแพลงแห่งใด เธอขอให้ส่งทางเมล์เยอรมันทางเดียวนั้น จะได้ให้เปนไปดังนั้นต่อไป

รูปดอกกุหลาบแลตาปะโรดีที่พิมพ์นั้น พิมพ์ได้ดีทีเดียว แต่เนกกาตีฟรูปปะโรดีไม่ใช่อันดี อันที่ดีฉันได้พิมพ์ที่นอกส่งเข้าไป ป่านนี้คงถึงแล้ว

ขอเพ้อด้วยเรื่องถ่ายรูปเสียสักแหล่หนึ่ง ฉันรู้สึกมีความเสียใจแลคิดถึงกล้องวิเชียร เหมือนกับไม่ได้เอาเมียมาแลคิดถึงเหมือนเมีย ถ้าหากว่าได้มาในเมืองนอรเว จะได้รูปที่ดีวิเศษอัศจรรย์ไม่น้อยกว่า ๔ อัลบัม ทั้งที่จะถ่ายอย่างน้อยที่สุดไม่ใช่ถ่ายเปนเครื่องจักรอย่างในบางกอก นี่มันสารพัดจะอึดอัดขัดข้อง ตั้งต้นเกาวแมนก็เอากล้องตรีเนตรไปเสีย เปนประฐม อ้ายกล้องนี้เดียตพานช้างก็หักโครงเครงง่อกแง่กไปหมด จะต้องส่งไปแก้ถึงเมืองแก้ว[๓] อ้ายวาศนาเรามันก็ไม่ถึง

---

๑. เจ้าจอม ม.ร.ว. สดับ ในรัชชกาลที่ ๕

๒. เจ้าจอมเอิบ ในรัชชกาลที่ ๕

๓. หมายความว่าประเทศอังกฤษ

เมืองแก้ว จึ่งได้ซื้อกล้องคะเมียวที่ซันเรโม รูปดอกกุหลาบแลตาปะโรดี่ก็เปนผลแห่งกล้องคะเมียว ต่อภายหลังจึ่งได้ไปเอาอย่างตาหมอพี่สเตอใช้กล้องเยอรมัน ซึ่งฉันเชื่อว่าเกิดมาเปนฉากหลังแล้วไม่มีอไรจะเปอเฟกต์เท่า ได้สั่งเผื่อสำหรับจะฝากเข้าไปให้กล้องหนึ่ง แต่ก็ยังไม่ได้ พึ่งได้เมื่อมาถึงแฮมเบิค เปนส่วนที่ฉันจะเอาไปใช้สองกล้อง ไนน ไบ เถวลฟกล้องหนึ่ง สเตเรสโคปกล้องหนึ่ง กล้องหลังยายมารี่ชอบใจได้ให้เสียแล้ว จึ่งได้ใช้อยู่สองกล้อง ตาหมอพี่สเตออวดว่าตัวเปนคนถ่ายรูปดี เคยถ่ายมามาก จะให้เอากล้องโฮลเปลตสักอันหนึ่งก็ไม่เอา ชอบอ้ายขนาดโสกกะโดกอย่างเยอรมัน แต่แกเงื่องอย่างวิเศษ เหนประดักประเดิดไปเสียทุกอย่างด้วยเหตุที่แกไม่เคยใช้คน ที่จริงจ้างเขาหิ้วไปไม่ยากเยนอไรเลย แต่แกเหนยาก ได้ถ่ายน้อยที่สุด กว่าจะตั้งแล้วแต่ละทีตั้งแปดปี่เหมี่นเบื่อ ล้างรูปก็ช้าเท่านั้นเอง เยนตราแกพิมพ์รูปได้ ของเราพิมพ์ไม่ได้สักแผ่นเดียว พระอาทิตย์เที่ยงคืนก็ต้องวานเยนตราพิมพ์ ตาหมอยาวยืดเปล่าไม่สำเรจอไร ต้องเก็บไปพิมพ์ที่เบอลินทั้งนั้น

ของให้วันเกิดลูกเอียดนั้นฉันก็บอกไม่ได้ว่าอไร เพราะเปนฉลาก มันดำเนินอยู่ในจักรราษี ก็แล้วแต่จะไปโผล่ออกเมื่อไร

ขอขอบใจในถ้อยคำที่สำแดงความไม่เบื่อหน่ายในการรับธุระส่วนตัว ทั้งได้รับหนังสือเจ้าสาย บอกว่าได้รู้สึกบุญคุณเธอเปนที่สุด

มีความยินดีที่ทราบว่าได้กินสลัดน้ำพริกลาวอร่อย เปนอาหารอย่างแร้นแค้นของฉัน แต่ถึงว่าแร้นแค้นปานนั้น ก็อดไม่ได้กินต่อมาอีก เพราะเหตุอ้ายกาลกิณีกุม มันทำเสียเจ็บแสบมาก เวลาจะมานี้เจ้าคุณท่านก็ไม่เอาธุระอไร คุณพระนายก็ไม่เอาธุระอไร ถามว่ามีมาฤๅไม่มี ตอบว่าไม่มีทั้งสองคน นี่หากว่าอ้ายสี่[๔]มาเปนโจทบอกว่ามี จึงได้ได้อไรมากินแก้อยากบ้าง แต่ก็ถูกอ้ายสอิ้ง[๕]ปสันตาทำเสียป่นแล้ว น้ำปลามีมาก็ขวดก็ขวดมันเอาออกหมด เหลือให้มาไม่ถึงครึ่งขวด น้ำตาลหม้อไม่ให้เลย ได้เคยติดตามค้นคว้ากันได้ที่บาเดนบาเดนครั้งหนึ่ง ครั้นจะมานี้มันเอาโยนเสียแล้ว ไข่เคมไม่มีสักลูกเดียว พริกทั้งเม็ดทั้งป่นไม่มีสักอย่างเดียว กับเข้าก็สำหรับกินกับเข้าต้ม โยนหมดไม่เอามาแต่สักอย่างเดียว มีแต่อ้ายสิ่งที่จะประสมกันไม่ได้ ข้างฝ่าย..............นั้นทำกิริยาอาการเหมือนหนึ่งว่าไม่ใช่น่าที่ของตัวในเรื่องกินเรื่องอยู่ ใครจะไปรู้ว่ามีอไรมาบ้าง ไม่รู้ว่าจะมากินเช่นนี้ ที่จริงฉันได้พูดจะระไนสิ่งของซ้ำแล้วซ้ำเล่าตั้ง ๑๐ จนตัวเองได้เข้าไปหาเจ้าสายจัดเสบียงเอง แต่เดี๋ยวนี้ทำเปนทีว่าไม่รู้ไม่เหน อไรก็มาลงเอาตัว ความจริงนั้นไม่รู้ไม่เหนจริงๆ ไม่ว่าแต่สเบียงอาหาร จนกระทั่งผ้านุ่งผ้าห่มสารพัด สั่งให้ตาอั้น[๕]จัดบ้างให้สังคามารตาบ้าง ประสันตาบ้าง จัด ตัวลอยชายเข้าวัง

๔. พระยาราชวังสัน (สรี กมลนาวิน)

๕. พระยานิพัทธราชกิจ (อั้น นรพัลลภ)

เย็นๆ เสดจขึ้นก็กลับไปบ้าน ครั้นถึงที่จะเอาอไรเข้ามัน ไม่รู้ว่าอไรอยู่ที่ไหน เอามาฤๅไม่เอามาก็ไม่รู้ เรื่องนอนจะรับประมูลท่านภาส[๖] ถ้ายังจะเลวกว่าก็เพียงยืนหลับไม่ได้อย่างเดียวเท่านั้น ข้อที่มนุษย์เสียคนไปได้ถึงเท่านี้ด้วยเหตุใด เหตุด้วยไม่ได้ใช้ความคิด ความจำ แลความดูแลของตัวเลย มีบริวารมากก็ใช้แต่บริวาร อ้ายบริวารทำไปไม่ไหว มันก็หักกลาง แต่ก่อนตัวทำคนเดียวทำได้ เพราะได้ใช้ความคิดความจำแลทำด้วยตัวเอง เพราะเหตุฉนั้น ฉันจึ่งได้ปลดส่งกลับเข้าไปเสียบางกอกสองคน เพื่อจะให้รู้สึกว่ามีน่าที่ต้องทำ หาไม่อไรขัดข้องขาดเหลือ ก็ซัดคนที่ตัวให้ทำ ตัวเองคงดื้ออยู่ยังค่ำ .... ขี้เกียจสำรวยตามกันไปหมด เพราะอยากจะโตแลจะเก๋ด้วยกันทุกคน ตาอ้นอยากจะทำมั่งเหมือนกัน เว้นแต่แกเขลาถอนแก้เสียได้ การที่จะทำกับเข้ากินฉเพาะกินได้แต่ในเรืออย่างเดียว เหตุที่ครัวมันอยู่ใกล้ๆ ตาอ้นมีน่าที่แต่หุงเข้าต้มเข้าอย่างเดียว ในการที่จะทำกับเข้าก็ฉันบริพัตรอุรุพงษ์สามคนเท่านั้น ฉันเจ็บเสียก็เหลือสองคนนั้นไปทำ เยนตราอยู่ข้างจะแขงแรง เลื่อนขึ้นจากกองล้างชามเปนพนักงานจัดผัก แต่พ่อระทวยอีเหนานั้นหลบมิดตั้งแต่แรกมาจะเข้าครัวกลัวถูกไอไฟร้อน ถ้าจะนั่งจะยืนอยู่ใกล้ๆแถบนั้นกลัวจะใช้ให้หยิบของเปื้อนมือเหม็นคาว ถ้าจะถูกของหวานมีปอกลูกไม้ ก็เปื้อนมือเหนียวมือ จับไม่ได้ทั้งนั้น มันออก

๖. เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

เปนกะเทยกะเทยอไรไม่รู้ หมดปัญญาที่จะแปล ทั้งนั้นทั้งนี้ก็เลื่อนขึ้นเปนสมเดจอย่างเดียว เปลี่ยนมนุษย์เปนหมา ซึ่งใคร ๆ อยากจะส่งของมาให้ฉันรู้สึกขอบใจจริง ๆ แต่ดูมันช่างลำบากประดักประเดิดเสียจริง ๆ ยากที่ผู้ใดจะรู้ว่าฉันเวลาใดอยู่ในเทวโลกฤๅอยู่ในนรก ฤๅอยู่ในเปรตวิสัย ซึ่งจะได้รับทักขิณาทานซึ่งคนจะอุทิศให้ แต่ถ้าจะถือว่าทำบุญจะถึงมิถึงก็ชั่งแล้วก็ได้ ฉันก็จะคอยรับแต่อนุโมทนาส่วนกุศล แต่ไม่ควรที่จะต้องให้เปลืองทรัพย์สมบัติไปในการที่ไม่เปนประโยชน์แก่ตัวฉัน จึ่งได้ขอห้ามเสีย ชาที่ยายล้อม๗ให้นั้นก็รู้สึกขอบใจแกเปนอันมาก แต่ของจะตกไปอยู่ทิศานุทิศใด ๆ ก็ขอให้รับส่วนกุศลเถิด ที่ฉันเจะอยู่ในสวรรค์ฤๅนรกเวลาที่ของมาถึง ไม่ใช่อยู่ในเปรตวิไสย

เรื่องบวชไวศดุ๊กนั้นสนุกมาก อีกสักสี่ห้าวันจึ่งจะได้พบดุ๊ก จะได้เล่าให้ฟัง

ขอบใจที่ได้โปสตก๊าดเรื่อย ๆ อยู่เสมอ มีความกระสันอยากจะเหนอไร ๆ ไม่ว่า เสกึดเมืองไทยก็ยินดี หญิงน้อยส่งรูปที่ถ่ายมาให้ ความยินดีจนมือสั่นใจเต้นตึก ๆ รู้สึกซ่าไปทั้งตัว มีความยินดีที่กรมศิริ๘อาการดีขึ้น แต่วิตกด้วยเรื่องจิระเหลือสติกำลัง ถ้าหากว่าไม่รักษาตัวให้ดี เปนอย่างไรไป จะเปนทุกขเวทนาอันหยาบกล้าเผ็ดร้อนแก่ฉันเปนอันมาก

๗. นางล้อม เหมชะญาติ

๘. กรมขุนสิริธัชสังกาศ

ขอแสดงอาบัติเรื่องหนึ่ง คือได้นึกเกลียดตาพู้เหลือสติกำลัง ว่าอีตานี่จองหองเพ้อใหญ่ ดูถูกเราจริงๆ ขอเฝ้าก็ไม่ให้เฝ้า ปรินซเฮนรีก็หลบ อดัลเบิตก็หลบ มันเนระคุณ แต่ครั้นภายหลังพระยาศรีธรรมสาสน์[๕]โทรเลขมา ว่าเอมเปอเรอจะรับที่วิลเลียมสเชอ ซึ่งเปนเมืองหลวงของเฮสคาเซอล ที่จริงจะต้องออกไปไกล แล้วย้อนกลับมาบรานสวิก ถ้าเปนคนอื่นก็อินคอนวิเนียน แต่นี่หากว่าเปนเอมเปอเรอต้องฮุบ ขอขมาลาโทษที่ได้ด่าแกเปล่าๆ แต่เรื่องสเปนไม่สำเรจ วันไม่เหมาะ ฉันก็ทอดธุระมีหนังสือเบิดไปแล้ว เพราะได้นัดหมายคนอื่นไว้เสียก่อน

มีวันเบิดออฟฟิศอยู่วันนี้วันเดียว พรุ่งนี้ก็จะต้องขึ้นบกไปจนวันที่ ๑ เดือนสิงหาคม จะเขียนอีกก็ไม่ได้ หนังสือยาวหนักแล้ว จึงขอจบเสียที

จุฬาลงกรณ์ ปร.

วันที่ ๖ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

๕๐

ของฝากจากเบอรลิน ให้กรมหลวงดำรงราชานุภาพ จาก

จุฬาลงกรณ์ ปร.

---

๕. พระยาสุวรรณศิริ (ทองดี สุวรรณศิริ)

เบอร์ลิน
วันที่ ๗ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

ดำรง ตั้งแต่เหนสแนบช็อดมาไม่ดีเหมือนเขาถ่ายที่น่าโฮเตลไกเซอโฮบแผ่นนี้เลย จึงส่งมาให้ดูแลขอให้ส่งให้เจ้าสายดูต่อไป

เสียแต่อาหารเตมที เลี่ยนไม่เปนรศกินเข้าไม่ได้สองวันแล้วจะต้องไปกินอื่น ตั้งแต่มาพึ่งกินไม่ได้ที่นี่ โฮเตลนี้น่าจะร้างเพราะครัวไม่ดี แต่อยู่สบาย

รูปนี้ให้เธอ ที่ในวังจะส่งภายหลัง เธอจะได้ให้ใคร ๆ ดูได้

ความคิดถึงบ้านนั้นเหลือกำลัง ปรฏิทินพับเปนตอน ๆ ไปหมดตั้งแต่ ๑๐ วันแลเดือนทุกระยะ ลงเล่นบอกศักราชด้วยกรดาดทุกคืน บอกด้วยปากไม่พอแล้ว

จุฬาลงกรณ์ ปร.

Schloss Wilhelmshöhe

๙ สิง รศ ๑๒๖

ดำรง ใครว่าเอมเปรอ[๑]พู้[๒]นั้น ฉันจะรับยืนยันว่าไม่มีพู้เลย ได้คุยกันเล่นมาก ถ้าจะกล่าวว่าหรูนั้นควรอยู่ ขอถอนคำที่เคยกล่าวว่าพู้นั้นเปนอันได้กล่าวผิดไป

---

๑. เอมเปอเรอ วิลเลียมที่ ๒ แห่งประเทศเยอรมันนี
๒. วิกลจริต

แต่แอมเปรศมีเรื่อย ๆ แลอืด ๆ ไม่คล่องเช่นกวีนอาเล็กซันดรา[๓] เหนจะเปนด้วยคุ้นคนยาก แลไม่มีเชื้อ รู้สึกโล่งจริงจึงบอกมาให้อนุโมทนา ฝากหนังสือด้วย

จุฬาลงกรณ์ ปร.

เมืองปารีส

วันที่ ๑๔ สิงหาคม ร. ศก ๑๒๖ (๕๐)

ถึงกรมดำรง ฉันได้ส่งของฝากจากคอลองเย คือน้ำอบโอเดอคอลอนย ๔ หีบ ขวดเงินสองใบ ขวดแก้ว ๔ ใบ กับขวดเครื่องลูกห้อย ๗ ใบ สำหรับส่งที่เจ้าสาย กับเหรียญจากกะทิดรัล ๑ เหรียญให้เธอเปนที่รลึก ส่วนของของฉัน ช้างเผือกเงิน ๑ ช้างหีบ ๑ ถานศิลารองหีบ ๑ เปนของโยฮันอัลเบรตให้ ติดมาที่นี่ ได้ให้ดุ๊กส่ง มอนิเมนต์สิงห์โต ของเฮนรี ดิไลออน เขาจะส่งที่เบอลิน ฉันจึงบอกให้พระยาศรีธรรมสาสนส่งมาที่เธอ สมุดเรื่องโดมแลเบิค ที่เมืองบรานสวิกเขาให้เล่มหนึ่ง สมุดเก็บรวบรวมบรรดาฝีมือช่างที่เอมเปอเรอเยอรมันทรงคิดแลให้การ เปนของเอมเปอเรอให้ฉันเองเล่มหนึ่ง สมุดเล่มนี้ ควรที่กรมหลวงนริศรจะดูเปนอย่างยิ่ง ฉันจะได้จดหมายเข้าไปฉบับหนึ่งต่างหาก ถ้าสมุดไปถึง กรมหลวงนริศรจะดูขอให้ดู แล้วขอให้เอาขึ้นไปเก็บรักษาไว้ที่พระที่นั่งให้จงดี จะเขียนหนังสืออไรให้ยาวก็ไม่มีเวลา จอแจนัก

๓. กวีนอาเล็กซันดรา มเหษีพระเจ้าเอ็ดวาร์ดที่ ๗ แห่งประเทศอังกฤษ

แต่จะขอฟ้องดุ๊กอย่างหนึ่ง ว่าถ้าพระพุทธองค์ยังอยู่ดุ๊กไปเฝ้า คงจะไปยื่นมือจับกุดมอนิงเซอจริง ๆ พระพุทธองค์ได้ฉุนแน่ จารึกเชิงเทียนที่จะถวายพระแก้ว แกเขียนว่าที่รลึกในการเสดจพระราชดำเนินประพาศยุโรป

สยามินทร์

ปารีส

วันที่ ๑๕ สิงหาคม ร. ศก ๑๒๖ [๔๐]

ถึงกรมดำรง เรื่องกล้องถ่ายรูป ซึ่งฉันได้กล่าวไว้ในหนังสือฉบับหนึ่งว่าจะส่งไปให้ แต่ไปเสียเมืองนอรเวย์จึงค้างอยู่นั้น บัดนี้ได้ส่งกล้องนั้นมา ๖ กล้อง คือของเธอ ๑ กล้อง ของหญิงกลาง ๑ กล้อง หญิงน้อย ๑ กล้อง นางเอิบ ๑ กล้อง นางเอื้อน ๑ กล้อง นางสดับ ๑ กล้อง แต่วิธีซึ่งจะใช้อย่างไรจะบอกมาที่เธอคนเดียวด้วยความหวังใจว่า คงจะคลำถูก แลจะไปฐูกให้ลูกเมียฉันเข้าใจได้ ดีกว่าที่จะบอกไปให้เจ้าของกล้องลองเอง

กล้องนี้ใช้แต่ด้วยฉากหลังอย่างเดียว เปนวิธีม่านอย่างง่ายแลแน่นอน ไม่มีอันใดจะเหมือนได้ เวลาที่จะตั้งโปสตหมุนดุมฉากขึ้นถึงที่ ฤๅไม่ทันถึงที่ก็เลื่อนฉากได้ ไม่มีอันตรายหมุนซ้ายก็ได้ ขวาก็ได้ ในเวลาซึ่งจะตั้งฉาก ถ้าจะถ่ายไตม์เอกสโปเชอ ให้หันเม็ดที่แลเหนเปนทองอยู่นั้น มาไว้ตรงตาแปดครึ่ง แล้วหันตัวเซด z ขึ้นตรงเส้น เปนอันถ่ายไตม-

เอกสโปเชอได้เหมือนเปิดน่ากล้อง ถ้าจะใช้อินสแตนตินัสด้วยฉากใหญ่เปิดหมดก็ได้ หันตัวเอ็ม m ขึ้นไปไว้ตรงเส้น

ถ้าจะให้เร็วขึ้นกว่านั้นก็ตั้งเลขที่เร็วขึ้นไปอีก จนถึงขึ้นสปริงตามลำดับด้วยก็ได้

แต่ที่ฉันใช้อยู่ในประเทศยูโรปนี้ ไม่ได้ใช้ตาอื่นเลย นอกจากเลข ๔ สตอป ๑๒ เปนได้ทุกครั้งไม่มีเสีย ถ้าเปนทุ่งกว้างฤๅทเล สตอป ๘ สตอป ๖ ถ้ามืดสตอป ๑๗ ฤๅหว่าง ๑๗ กับ ๑๒ เปนได้ทุกทีไม่มีเสีย ง่ายอย่างที่สุด สปริงเปนอันไม่ต้องใช้เลย กระจกเปนไนนไบเทวลฟว์ซึ่งหาได้ในบางกอกโดยง่าย เหนว่าต้องการอธิบายแต่เพียงเท่านี้ เธอจะเข้าใจได้ตลอดดีแล้ว กล้องนี้ควรจะส่งได้ก่อนนี้เดือนครึ่งนึกว่าจะได้เหนรูปที่ถ่ายส่งออกมา แต่เวลานี้ก็เหนจะช้าเกินไปเสียแล้ว เพราะวันที่จะกลับนั้นก็น้อย ตกลงเปนส่งเข้าไปให้ถึงได้เปนดี จะได้เล่นไปพลางในเวลาฉันไม่อยู่

จุฬาลงกรณ์ ปร.

PRÉSIDENCE
DE LA
RÉPUBLIQUE

รองบุเย
๒๑ สิงหาคม ๑๒๖

กรมดำรง เวลานี้นั่งคอยเวลาจะไปเที่ยวกับเปรสิเดน มีเวลาว่างนิดหนึ่งจะเขียนเรื่องเหลือกลั้น

เปรสิเดนนี้อยากรู้ว่าเขาเอาเกนอไรเลือก จะว่าสง่าราษี ไม่มี จะว่าถ้าทางเฉียบแหลมไม่มี จะว่าคล่องแคล่วในร่าอาการ ไม่มี ออกจะตรงกันข้ามทุกอย่าง จะสปีชก็อ่านหนังสือแล้ว ยังมือสั่น ไข่กบท้องอยู่นานเกือบเท่ากรมพระราชวัง[๑] ถ้าจะ ว่ารวบยอดไม่อัศจรรย์อันใดกับตาปโรดีนัก นี่เลือกกันด้วย คุณวิเสศอันใดหนอ ฤๅเลือกด้วยเกนไม่น่าอิจฉา ถ้าเช่นนั้น ยอม แต่จรูญยังไม่รับลงสนิทเช่นนั้น แต่อยู่ในพยักๆเหน จริง ถ้าจะเทียบคนไทยเดี๋ยวนี้ไม่มี ต้องชั้นเจ้าพระยามุข มนตรี[๒] เจ้าพระยาธรรมามั่ง[๓] พระยาศรีสิงหเทพเสือ ลักษณ นั้น

นี่ตาศรีสวัสดิ[๔]แกมาเหน แกจะนึกว่ากะไร ข้อนี้เปน ปัญหาที่จะถามให้เธอตอบ

จุฬาลงกรณ์ ปร.

วิลลา เฟอสเตนรูห์
เมืองฮอมเบิค

วันที่ ๒๕ สิงหาคม ร. ศก ๑๒๖ [๔๐]

ถึงกรมดำรง ด้วยฉันไม่ได้ตอบหนังสือเหลวไหลมาก เหตุด้วยตั้งแต่กลับจากกีลมา ก็ได้รับเมล์ถี่ๆ ดังเช่นที่คาด

---

๑. กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ
๒. เจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ สิงหเสนี)
๓. เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (มั่ง สนธิรัตน)
๔. สมเด็จพระศรีสวัสดิ พระเจ้ากรุงกัมพูชา

หมายไว้ว่าจะพลั่กนั้น ออกจะสำลักสำลัก แต่ถ้าหากว่าไม่ประกอปด้วยเหตุผลดังเช่นจะพรรณาต่อไป หมู ดินก็คงไม่พอกหางถึงเพียงนี้ ข้อขัดขวางนั้นเปนไฉน คือต้องหยุดทำอไรอไรหมด ในเวลาเดินทางแลเวลาไปที่คาสเซล บรันสวิกรังบูเย ในการรับรอง ไม่ให้หายใจ ยังอีกส่วนหนึ่งนั้นเบอลินแลปารีส คราวก่อนนับว่าไม่ได้เที่ยว ครั้งนี้ได้เที่ยว แต่มีวันกำหนดน้อยที่สุด จำต้องตเกียกตกาย จึ่งจะเหนอไรเท่าที่เขาเหน จึ่งตั้งใจไว้เสียว่าจะมาเขียนที่นี่ ครั้นเมื่อมาถึงที่นี่ซ้ำถูกหมอบังคับให้นอนอยู่ในที่นอน เพราะกินยาสูง ยาอันนี้คือลิยิสตาลิศ กระทำให้หัวใจแรง ซึ่งหมอเขาครึกันมากการที่จะไปวางยาเช่นนี้ในบางกอกเปนพ้นวิไสย ยาไปไม่ถึงกลายเสียแล้ว หมอฟอนนอรเดน แลหมอเบอมา ก็ไม่สามารถจะวางได้ จะวางยาขนานนี้ได้แต่เฉเพาะเปนโปรเฟสเซอที่ชำนิชำนาญมาก ท่านโปรเฟสเซอทั้งหลายสมมติให้โปรเฟสเซอเกรลเปนผู้วาง ผู้ที่จะวางยาต้องเปนหมอวิเศษแล้วแลยังซ้ำครึว่าถ้าใครวางถูกต้องดี ยิ่งประเสริฐขึ้นไปอีก จะกำหนดว่าจะให้กินกี่วันก่อนไม่ได้ วันละกี่ครั้งก็กำหนดไม่ได้จะให้กินต้องตรวจหัวใจทุกครั้ง แล้วผ่อนผันหันเหียนตามหัวใจเดินอย่างไร แลยานั้นกลับกลายเร็ว ที่ผสมให้กินวานนี้กับวันนี้ ว่าพรุ่งนี้จะต้องเปลี่ยนแล้ว มันเซ็งฤๅมันกลายไปเสียจู๊กันมาก ประชุมกันเสียออกหน้าสพรั่ง ข้อห้ามปรามนั้นก็มีเพียงต้องให้นอนเหยียดๆ อย่าให้ทำงานมาก ออกจะขยับ

ห้ามอาบน้ำ แต่ไกล่เกลี่ยกันก็พออาบได้ แต่ต้องให้หัวเย็น วันแรกห้ามไม่ให้ออกจากเรือน วันที่ ๒ จะให้ออกได้แต่เวลาบ่ายเล็กน้อย ห้ามไม่ให้กินเค็ม อไรจืด ๆ จาง ๆ ให้เหวยเข้าไป ดูก็ไม่สู้กะไร ไม่เดือดร้อนอไร เสียแต่อ้ายที่นอนฝรั่งมันนุ่ม พึ่งพาบเขียนหนังสือไม่ได้ หาไม่ก็จะสำราญเราอยู่

หนังสือที่ได้รับนั้น วันที่ ๒๕ แล ๒๙ มิถุนายน วันที่ ๒ ที่ ๙ ที่ ๑๓ ที่ ๑๖ แลที่ ๒๓ กรกฎาคมตามลำดับ จะขอถวายวิสัชนาตอบตามลำดับ

เรื่องจีน ฉันได้รู้จากหนังสือฉบับนี้เองเปนเครื่องเตือนให้ฉันนึกได้ ว่าทำรายงานพูดกับราชทูตจีนค้างไว้ที่ปารีสไม่ได้ส่งไป แต่ได้ส่งข่าวคราวทางโทรเลข นับว่าเปนการสงบไปคราวหนึ่งแล้ว

เรื่องเปลี่ยนที่ลิเคชั่น หวังว่าจะเปนที่ตกลงกันได้ในบางกอกแล้ว เรื่องไล่ผักตบชวาก็เปนการขันอยู่ เรื่องรถไฟแม่กลองสำเรจได้นั้นก็ดี แต่ใจไม่สู้จะอยากเที่ยว เมื่อนึกเหลียวหลังไปดูการเที่ยวในเมืองไทยของเรากลิ่นจะออกหืน ๆ เพราะเที่ยวที่นี่มันได้เปรียบกันเสียจริง ๆ น่าจะกลับไปอย่า ๆ จนกว่าจะโซ จึ่งจะออกสนุก รูปที่ถ่ายซันเรโม ไม่ดีอไรเลย เพราะเปนช่างต้น แต่ฉันแค้นเรื่องถ่ายรูปไม่สำเรจ ก็เลยนับเอาว่าดีไปชั่วคราว รูปไปภายหลังคงจะดีกว่า

ฉบับวันที่ ๒๙ พรรณาถึงเรื่องเลศนั้น ฉันเชื่อว่าคนไทยเราถักได้ดี ไม่ต้องสงไสยเลย จะเปนก็แต่ร้อนนัก เหื่อมือ

จะมาก กับจะหาคนทำยาก ถ้าทำหนักเข้าจะออกเปนฝีในท้องเอา เพราะนั่งกริ้ง แต่ถ้าทำขายได้ก็ไม่เปนไร กลัวจะขายไม่ได้ด้วยซ้ำไป เลศที่ใช้ในเมืองไทย เหนว่าตัดเอาม่านที่ทำด้วยตีนใช้ คนก็จะชมว่าสวยเท่ากันกับเลศ ที่ทำด้วยมือ การที่ฉันเอาเข้าไป เพื่อจะให้เหนว่าดีอย่างไรเท่านั้น

เรื่องรับเมืองตราด ได้เหนรายงานพระยาศรีเปนอันเรียบร้อยตลอดหมดแล้ว เปนที่พอใจ ซึ่งเธอตอบเมืองเสียมราฐไปนั้นดีแล้ว

เรื่องเมืองกลันตันน่ารำคานอยู่ เมื่อมันโง่ป่านนั้น จะเอาอไรกับมันต่อไปอีก คงรำคานเช่นนี้เสมอไป เรื่องเมืองไทรเปนที่น่าสังเวชอยู่ มันกระเทือนกลับไปถึงเจ้าพระยาไทรอะมะตายูดิน ฉันเข้าใจว่าแกสูบฝิ่นเหมือนกันเสียแล้ว อ้ายพวกชาติเล็ก ๆ อย่างเช่น.................... หัวหน้ามันไปอย่างไรมันก็จะโอนไปตามกันได้ง่าย ๆ เพราะเหตุที่ไม่มีผู้ซึ่งเปนใหญ่เกลียดอยู่เสียคนหนึ่งฤๅทั้งหมู่ เหนว่า...............มันครองตัวเองไม่ได้ แล้วกลับหวนนึกว่าฝรั่งมันจะเหนเราครองตัวเองไม่ได้ เหมือนอย่างเราเหน....................เช่นนี้กระมัง ถ้าให้กรมมเหศวร[๑]ขึ้นเสวยราชก็น่าจะเปนเช่นนั้น เพราะสักเซสเซอของท่านก็แลเหนหน้าเจ้าเดชขึ้นมาโผล่ จนนึกไปว่าเรื่องตั้งไลนออฟสักเซสชั่นขึ้นไว้ ดีฤๅร้าย ถ้าว่าสายของเราเปนเช่นนั้นต่อไปจะทำอย่างไร เรื่องนี้ฉันพึ่ง งดไว้ที

๑. กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส

เรื่องชายยุคลได้เข้ารับราชการในที่ปลัดทูลฉลองชั่วคราวทำการไปได้ เปนที่ยินดีเปนอันมาก ฉันให้มีความวิตกอยู่ข้อเดียวเท่านั้น ที่เปนผู้ได้รับเอดุเคชั่น จากเมืองแก้วแท้ ความรู้แลความสามารถคงจะมีจริง กลัวแต่จะใจเสาะ หาความศุขมาก ทนกรากกรำไม่ไหว ตามลักษณะแก้วๆเช่นนี้ แต่เด็กคนนี้ก็ยังไม่เคยเห็นอัชฌาไศรยเมื่อโตขึ้นแล้ว ว่าจะทนทานฤๅไม่ ความทนทานในราชการของเมืองเรา ต้องการถึงห้าสิบเปอเซนต์ในความดีอื่นๆ เพราะฉนั้นจึงขอดีใจไว้ครึ่งหนึ่งที่กว่าจะได้เหนความทนทานต่อไป

เรื่องผลไม้เมืองฝรั่งเข้าไปถึงได้ ฉันมีความยินดีนัก ได้ตั้งใจว่าจะส่งเข้าไปอีก จะสำเรจฤๅไม่ กำหนดไม่แน่ แต่ฉันถือว่าฉันเปนออทอริติในเรื่องลูกไม้ ไม่ใช่แต่ชอบเองแต่เดิมมา ซ้ำถูกตาหมอสั่งให้กินด้วย เชื่อว่าบันดาผลไม้ที่กินได้ในเมืองฝรั่ง ฉันจะได้กินแล้วหมดทุกอย่าง อาจจะบอกความลับได้ ว่าหายคิดถึงลูกไม้เมืองไทย ได้มากินลูกไม้เมืองฝรั่งเสียฤดูหนึ่ง แล้วจึงกลับไปกินลูกไม้เมืองไทยทุกปีไป ไม่มีความเสียใจเลย ประสาน[๒]ตายนั้น ไม่อัศจรรย์อไรฉเพาะตัวเธอ แต่เปนที่สลดใจ ว่าในหมู่นี้พวกเราร่วมเข้าไป ๕ แล้ว ยิ่งช้าไปมันจะมิเปนเจ้านายแก่ๆ หล่นหยอยๆ ไปฤๅ เรื่อง.............
ฉันได้รับโทรเลข.........มีมา ซัดว่า...........รู้เหนเปนใจพึงดูไม่รู้ที่จะเข้าใจอย่างไรได้ จึ่งตอบไปว่าฉันอยู่ทางไกล จะ

๒. พระองค์เจ้าประสานศรีใส

ว่ากะไรยังไม่ได้ ครั้นได้รับหนังสือที่มีมาแต่บางกอกจากลูกโต[๓] เปนต้น ก็ยิ่งฉงนฉงายใจมากขึ้น ไม่รู้ที่จะเข้ารูปไปทางไหน เพราะรู้น้อยเต็มที จึ่งมากระทำในใจว่าจะนิ่งไว้ดูไปก่อน ได้ข่าวการเจ็บไข้ในบางกอกก็เปนที่ท้อใจ นึกว่าถ้าตัวฉันอยู่ คงจะได้อยู่ในลิสต์นั้นอีกคนหนึ่ง มีความยินดีที่หญิงเล็กนับว่าเปนหายขึ้นได้

การที่รับส่งเมืองพระตบองเปนที่เรียบร้อยไปได้นั้น ก็ดี ฉันได้รับโปสตก๊าดฉบับหนึ่ง มีรูปปราสาทเขมร จากผู้ใดไม่ปรากฏ ตราฆ่าสแตมป์ เขียนว่า บัตตัมบอง แกมโบด เสรจแล้ว บางทีเธอก็จะได้รับเหมือนกัน

หนังสือซึ่งเขียนมาเบื้องต้นนั้น เปนเวลาหยุดพักเมื่อกินยาครั้งแรก แล้วได้ลุกขึ้นไปถ่ายรูปเสียครั้งหนึ่ง เสรจแล้วกลับมากินน้ำชา แล้วกินยาเปนครั้งที่ ๒ บัดนี้ถึงเวลาพักอีก จึ่งขออนุสนธิหนังสือฉบับนี้ต่อไป โปสต์ก๊าดที่ส่งมานั้น เปนที่ยินดี จะได้เก็บรวบรวมในเล่มหนึ่ง หนังสือใบลานได้ร่างไว้ถวายกรมหลวงวชิรญาณฉบับหนึ่งไม่สำเรจ ทายกันอยู่ว่านี่จะฉุนฤๅไม่ ฉันอาจจะอวดอ้างว่า ถ้าฉันทำแล้วไม่ฉุนเปนอันขาด เรื่องเมืองสตูนเหนจะไม่เปนการยากบากอันใด

เรื่องบอกศักราชนั้น เปนการที่กะถูกต้อง ข้างนี้ก็ได้บอกภาษามคธด้วย แต่ชะนะบางกอกที่มีผู้บอกภาษาฝรั่งอีกครั้งหนึ่งเปนที่ ๓ ได้ฮาเนืองๆ ด้วยเรื่องจ๋าม ขอให้ทาย

---

๓. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ว่าใครเปนผู้บอก การเลี้ยงวันพุฒวันเสาร์ ดูเปนการน่าสนุกสนานดีอยู่

เรื่องลูกชายเล็ก[๔]เจ็บนั้น ฉันเหนว่าคนที่เข้าไปจากยุโรปคงจะอ้วน ๆ เข้าไป กลับไปอยู่หน่อยหนึ่งก็ผอมลงทุกคน ลูกชายเล็กกลับไปครั้งนี้ผอมไปแล้ว จึ่งได้เจ็บเร็ว จิระกับลูกนั้นกลายเปนขี้โรคยับเยินไปเสียแล้ว

เรื่องส่งของคงยังจะมีเนือง ๆ ต่อไปเสมอ แต่ไม่ใช่เปนของใหม่ สิ่งของที่จะส่งทางเมล์ ออกจะหมด ๆ ไม่มีอะไรแล้ว สิ่งใดที่จะต้องส่งต่อไปอีกบ้าง คงจะเปนส่งทางโปสตโดยมาก

เรื่องเกาวแมนนั้น เดี๋ยวนี้พ้นโทษ ได้ออกจากคลังแก้วซึ่งเก็บไว้สองเดือน บัดนี้ได้มาด้วย เรียบร้อยดีขึ้นมาก จะได้ตามไปทุกแห่งจนกว่าจะกลับ อนุโมทนาในการทำบุญเลี้ยงโต๊ะฝรั่ง ในเรื่องจะเปลี่ยนทูตนี้ ไม่ได้ระแคะระคายที่ปารีสเลย การซึ่งเธอได้เปนธุระในเรื่องเจ็บไข้ เปนที่ขอบใจอย่างยิ่ง ซึ่งไม่ต้องพรรณา แต่มีความวิตกด้วยเรื่องเจ้าสารภี[๕] เปนอันมาก ด้วยแกได้เจ็บมาหลายหนแล้ว เจ็บเปนโรคภายใน เหนว่าอาการลึกอยู่ ถ้าปล่อยให้หมอไรเตอหลง ๆ ลืม ๆ อยู่อย่างนี้ เหนจะเอาชีวิตรไม่รอด ซึ่งเธอเอาหมอบัวไปรักษานั้น นับว่าเปนได้ทำบุญคุณแก่ฉันอย่างยิ่ง นึกวิตกไปว่ากลัวจะออกมารับที่สิงคโปร์ไม่ได้ ถึงว่าได้มาเที่ยวแส่กินกับเข้าฝรั่ง

---

๔. สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

๕. ม.จ. สารภี ลดาวัลย์

ดีอย่างไรที่ไหนได้กินหมด ก็ไม่หายอยากกับเข้าไทย การที่จะไปในเรือเมล์ซักเซนไม่วิตกอันใด กลัวเวลาไปเรือมหาจักรกรีกินกับเข้าฝรั่งก็ไม่ได้ กับเข้าไทยก็ไม่ดี จะโซเสียก่อนถึงบางกอก เพราะท้องฉันเปนคนแก่ กินเข้าไม่ได้สองวันก็สิ้นแรง

เมื่อเขียนหนังสืออยู่นี้ ได้รับเมล์อีกสองฉบับพร้อมกัน คือหนังสือวันที่ ๒๖ เดือนกรกฎาคม ฉบับหนึ่งตอบรับของวันเกิดลูกเอียด มีความยินดี ที่พระประธานวัดราชนัดดาไม่งาม ถ้างามก็ยังจะอยากไปดูไม่หาย

ในหนังสือฉบับนี้ ว่าพระยาคทาธรเข้ามาถึงเมืองกระบินทร์ แต่ได้ทราบโทรเลขว่าเข้ามาถึงบางกอก ฉันได้มีโทรเลขไปแล้ว เรื่องที่นายตุ่มให้การถึงเมืองเขมรนั้นก็แปลกดี ....นี่บัดซบเต็มที่ มาก็มาถูกฝรั่งเศสเม้ก[๖] ต่าง ๆ มันระวังแสนสาหัสแล้ว จะว่าท่านดีทุกอย่าง อ้ายปาวียังอดหัวเราะไม่ได้ ถามกันถึงเรื่องเล่นลคร ว่าได้เล่นที่ปารีสสองวันเท่านั้น คือเล่นที่ชองซิลิเซวันหนึ่ง เล่นที่บัวเดอบุลอนยวันหนึ่ง นอกนั้นเขาก็ขี่รถเที่ยว ต้องเอารถหลังใหญ่ประทุก เที่ยวได้ลอยแพไปตามปารีส ท่านผู้ที่มาอาตั๊ดฉันก็เล่าถึงเรื่องลคร กริ้วอย่างฝรั่ง คือไม่เหมือนอย่างลครฝรั่งเปนต้น จรูญหลบไม่ไปดู ทั้งที่ได้ก๊าดเชิญเพราะกลัวจะไปเจอ.................... ไม่รู้ที่จะทำท่าอย่างไร

---

๖. หลอกล้อ

เธอคงจะอยากรู้เปนอันมาก ว่าฉันได้พูดกับอ้ายปาวี อย่างไร มันเจ้าถ้า๗เหลือสติกำลัง เปนอย่างที่คุ้นเคยกันมา เก่าแก่ ถามถึงท่านเล็ก๘ ถามถึงพระยาสุรศักดิ์ พูดไทยทั้งนั้น แต่เสียงพูดไทยนั้น...............มากกว่าอย่างอื่น ดังแกว่ง กะร่องกะแร่งเสียงเปนลาว เข้าใจรัว ๆ ราง ๆ เข้ามารับอาสา เปนล่ามฉัน พูดกับลูกสาวเปรสิเดนต์ ฉันก็ออกจะไม่อยากพูด กับมัน จำใจต้องพูด ครั้นเวลาเลิก ออกมายืนเกะกะกัน ตามเคย ฉันจึงไปจับหัวไหล่เขย่าเปนการหยอก มันบอกว่า มันมีความยินดีที่การตกลงกันเรียบร้อย ฉันว่าข้าต้องการจะให้ เรียบร้อยมานานนักหนาแล้ว มันเรียบไม่ได้ก็เพราะเจ้า ถ้าเจ้า พูดเสียตรง ๆ อย่างเช่นที่ได้ตกลงกันครั้งนี้ ที่ไหนมันจะลำบาก มาเปนสิบเอ็ดสิบสองปี ข้าไม่โทษคนอื่น โทษเจ้าทั้งนั้น มัน หัวร่อ เรี่ยมากจนหน้าแดง บอกว่ามีความเสียใจเปนอันมาก ที่จริงความที่วุ่นวายมากไปเพราะอังกฤษเข้าแซก ฉันเหนพอ แล้วก็เลยพูดเรื่องอื่นต่อไป ตาเปรสิเดนต์นั้นไม่มีบาปจริง ๆ แกหมายว่าฉันชอบปาวี อ้ายปาวีเหนจะคุยไว้มาก ไปจากฉัน ยังไปคุยกับอ้ายปาวีอยู่เปนนาน อ้ายนั่นกุ๙อไรกลุ้มทีเดียว ความไม่รู้สึกของเปรสิเดนต์นั้น จนกระทั่งฉันมาปารีสครั้งก่อน แกก็ไม่รู้ ถามเออออว่าเคยมาแล้วฤายัง ดูอัธยาไศรยไม่เปน

๗. นบนอบอย่างยิ่ง

๘. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

๙. ทำหรือกล่าวเกินจริงไป

พวกไหน ไม่จมอยู่ในทางราชการอย่างใด จนน่าที่ของแกเอง ก็ต้องมีมองสเออโมลาต์ ชีฟเดอโปโตโคล พุ้ยไม่ว่าอไรต่ออไร จนจะเดินทางไหนกลับเมื่อใดก็พุ้ยกันเรื่อย เดินไปแล้วบอกว่าใต้เท้าเดินทางโน้นเหนจะดี ต้องย้อนกลับ แกไม่ร่ม๑๐เลย ชาส่วนบุคคลของแกก็ยังมี เปนคนแก่ชาๆ เช่นไข่เปื้อนหนวดไม่รู้สึกตัว บ่าวเข้าไปเตือน ไม่ได้ยิน แกถามหา สามหนสี่หน ดังนี้เปนต้น ท่านผู้หญิงอยู่ข้างจะว่องไวกว่ายายคุ้ม แกออกชอบฉันมากทีเดียว ถึงออกอุทาน เสียแต่พูดภาษากันไม่ได้ ต้องอาไศรยคนอื่นเปนล่าม

การที่มารักษาตัวฮอมเบิคนี้ ฉันก็เหนกิริยาเอมเปอเรอ๑๑อยู่แล้วว่าชอบ แต่ยังไม่คิดเหนเลยว่าจะโปรดอื้มากถึงเพียงนี้ เวลาฉันอยู่ปารีสสู้เสดจมาเองถึงที่นี่ เปนลักษณะปรูดไปปรูดมาของเอมเปอเรอ สั่งให้ลูกชายที่ ๒ คอยรับ สอนจนกระทั่งให้ติดตราจักรกรี อย่างที่เอมเปอเรอนึกเอง เสดจไปตรวจควัร์-เฮาสแลที่ต่างๆ สั่งให้จัดการรับรอง ให้รับเหมือนอย่างเอม-เปอเรอเสดจมา ถ้าหากว่าเปนคนอื่นมิใช่เอมเปอเรอก็จะเฉยๆ นี่แกเปนคนอย่างที่เรียกว่าตัชชิจริงๆ ที่อาบน้ำอันนี้เปนของเอมเปอเรอคิดบำรุงขึ้นเอง ที่มาที่นี่นั้นก็ถูกใจเข้าไปกระทงหนึ่งแล้ว ยังซ้ำหมอก็เปนเยอรมัน เปนที่เลื่องลือด้วยคุณวิชาของชาติ ถูกพระไทยเข้าไปอีกกระทงหนึ่งด้วย ตา

๑๐. ดึงดัน

๑๑. เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๒ แห่งประเทศเยอรมันนี

โปรเฟสเซอไบเยอแลตาอ้วน ซึ่งไม่ได้เข้าในราชสำนัก แต่เอมเปอเรอมาหาฉัน พบ ยังหยุดคุยได้ตั้ง ๑๐ มินิต ๒๐ มินิตทุกคราว ลูบคลำเรื่อยทีเดียว ตราตาอ้วนไม่ได้ขอได้ร้องอไรเลย หยอดมาให้เฉยๆได้ เวลานี้กำลังเที่ยวหาหมอกันขุ่นอยู่ทั้งออสเตรียแลเยอรมนี ในว่าทั้งสองประเทศตกลงไว้ ว่าถ้าโปรเฟสเซอ ๔ คนนี้ตกลงเลือกเอาผู้ใดสำหรับรักษาฉัน จะตั้งให้ผู้นั้นเปนโปรเฟสเซอสำหรับเข้าไปเมืองไทย อย่างเดียวกันกับที่ไปรักษาสุลต่านออฟเตอกีก็ได้รับที่ตั้งเปนโปรเฟสเซอภายหลังเหมือนกัน การรักษาภาใจท่านพวกหมอเหล่านี้อยู่ข้างสู้ส้ามาก ประจงกันจริงๆ เกี่ยวแก่การรับสั่งรับเสียอไรด้วย ไม่ใช่แต่จะได้เงินจากเรา จะทำให้มีชื่อเสียงเปนที่โปรดปรานทางนี้ได้ด้วย ฉันเชื่อว่าคงจะได้รับรักษาอย่างเต็มที่ที่เขาจะรักษาได้ แต่เสียแต่เรื่องเมื่อยไม่รู้จักจริงๆ บอกเข้าออกจะตกใจเกินๆไป จึ่งต้องตกลงเปนระงับ ให้แกรักษาอย่างอื่นเมื่อยเรานวดเอาได้ รวบรวมใจความว่าถ้าหายอื่นแล้วก็จะหายเมื่อยด้วย เทจจริงฉันใดก็จะได้พึ่งไปดู ฉันรู้สึกมีความสบายเปนอันมาก

จุฬาลงกรณ์ ปร.

เมืองฮอมเบิค

วันที่ ๓๑ สิงหาคม ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันได้รับหนังสือวันที่ ๓๐ เดือนกรกฎาคม

ว่าด้วยเรื่องพิมพ์หนังสือเปนต้นนั้นแล้ว การที่จะรอไว้ให้ฉันไปถึงแล้วจึงจะพิมพ์นั้นก็ไม่ขัดขวางอไร ข้อความทั้งปวง ได้มีโทรเลขตอบไปโดยย่อแล้ว หนังสือฉบับนี้จึ่งเปนแต่คำอธิบาย

ในข้อ ๑ มีคำถามกันที่นี่แล้ว แต่ความคิดฉันไม่ได้คิดจะใช้ว่าพระราชนิพนธ์ ฉันให้รู้สึกไปว่าพระราชนิพนธ์นั้นมันเปนคำกลอน นี่ว่าตามความจริง มันเปนสำเนาพระราชหัตถเลขาดูเหมือนจะมีน้ำหนักมากกว่าพระราชนิพนธ์ ชื่อหนังสือที่ควีนวิกตอเรียแต่ง เรียกว่า ฟรอมดิลีฟวซออฟดิกวีนวิกตอเรียส์ไดอรี ฉันเหนว่าหนังสือที่เปนพระราชนิพนธ์ จำจะต้องเปนข้อความแม่นยำรอบคอบถ้วนถี่ หนังสือมีไปถึงลูกเช่นนี้จะขาดบ้างเกินบ้าง ผิดบ้างถูกบ้าง ก็ไม่มีที่เสียหายอันใดที่ตั้งชื่อว่าไกลบ้าน แล้วไม่บอกว่าพระราชนิพนธ์นั้น เพราะมีสแตนดาดเปนสำคัญ แทนบอกว่าพระราชนิพนธ์ เหมือนจะรู้ว่าผู้ใดไกลบ้านก็ให้ดูธงเปนสำคัญ จ่าน่าข้างใน ไม่คิดจะให้มีรูปเหมือนใบปก มีแต่ว่าไกลบ้าน แล้วบันทัดล่างว่าสำเนาพระราชหัตถเลขา ถึงผู้นั้นผู้นั้น เมื่อเสดจคราวนั้น ความคิดนั้นดังนี้ หาได้เล่าลเอียดไปไม่ ข้อ ๒ ฉันรักอย่างที่แบ่งตามระยะทาง สมุดจะใหญ่บ้างเล็กบ้างก็ไม่เปนไร อย่าให้ผิดกันมาก ฉันประมาณไม่ถูก เพราะหนังสือรายวันนี้เขียนตลีตลานส่งเสมอ แต่จะได้อ่านทานก็ไม่มี เขียนแล้วก็แล้วไป ไม่จำไว้ จึ่งประมาณไม่ถูก ๓ ส่วนแรก ๆ กับส่วนหลัง ๆ ไม่

ต้องกัน แรก ๆ คิดกะว่าสามวันสี่วันส่งครั้งหนึ่ง ภายหลังมาด้วยความจำเปนบ้าง ด้วยความคิดเกิดขึ้นใหม่บ้าง กลายเปนหลาย ๆ วันไป ถ้าเหนว่าย่อยนัก จะจับย่นเข้าเสียเปนฉบับเดียวกันก็จะได้ ๔ จำนวนหนังสือที่จะพิมพ์นั้น เมื่อเธอกะว่าห้าร้อย พวกข้างนี้ร้องกันเอ็ดว่าไม่พอ ที่จะพิมพ์พันหนึ่งก็ดี แต่ความพลาดพลั้งนั้นน่ากลัวเปนอันมาก ๕ หนังใบปกนั้น เปนข้อขัดข้องที่ฉันไม่รู้ว่าจะเย็บได้ฤๅไม่ แต่โจทกันที่นี่ว่าได้ คิดจะเอาหนังเข้าไป พิมพ์ลวดลายเสรจ เพราะความคิดฉันมันหรู ซึ่งคิดเหนว่าทำในบางกอกไม่ได้ คือหนังหุ้มสมุดนั้นจะใช้หนังขาวขอบแดง เปนลักษณะธงช้าง มีเส้นทองเปนรูปทวีปเอเซียแลยุโรป ลายทองเปนพื้น สแตนดาดทับอยู่ข้างบน ด้านหลังบอกประเทศ เดี๋ยวนี้กำลังเขียนตัวอย่างอยู่ จะสำเรจฤๅไม่ ไม่ทราบ แต่ถึงไม่สำเรจ ฉันไม่เชื่อฝีมือไทยตีตัวทอง เหนว่าสกปรกทั้งนั้น จึ่งอยากจะตีเข้าไปแต่นอก ข้อ ๖ กินกันอยู่ในข้อ ๕ แล้วโดยมาก ยังแต่เรื่องชื่อฝรั่ง จะควรมีฤๅไม่ ฉันเหนด้วยว่าในการที่จะตีแซกกำกับตัวไทยลำบาก เพราะต้องเรียงบ่อย ๆ จึงมาเหนอย่างใหม่ว่าข้อที่ตีตัวฝรั่งกำกับลงไว้นั้น เพราะเหตุที่สำหรับจะให้ผู้รู้ภาษาฝรั่งสอบสวนด้วยว่าตัวไทยที่เขียนภาษาฝรั่งเวลานี้ไม่ยั่งยืน ถ้าจะเรียกคนมาสามคนให้เขียนชื่อที่ได้ยินพร้อมกัน คงจะเขียนต่างกันตามหูแก้ว หูเยอรมัน หูฝรั่งเศส ผิดกันอยู่เปนนิจ ถ้ามีตัวฝรั่งกำกับแล้ว จะหายบ่นกันไปได้ อีกอย่างหนึ่งนั้นได้

หมายใจจนถึงเมืองใดจะเรียกตามภาษาเมืองนั้น ไม่ให้เหนเปนลำเอียง แลตามที่นักปราชญเขากำลังคิดจะทำแผนที่กันอยู่ แต่ความคิดนี้มันมาเกิดขึ้นเสียที่หลัง แล้วอ้ายเราก็แก้วเต็มที่พอดีกัน หลงๆลืมๆ ประเดี๋ยวก็แก้วหลุดออกมา ไม่มีเวลาจะประจงแต่ง จึงออกจะเฟ่เลียร์ แต่จะได้จดลงไว้ในหีบบุหรี่ที่รลึกเปนภาษานั้นๆ

เรื่องอากาศไม่ดี ไม่ค่อยมีแดด เมืองฝรั่งมันเปนมากกว่าเราเท่าหนึ่งเท่าใด ไม่เหนมันเปนอไร ฉันพิจารณาด้วยความอิจฉาเปนอย่างยิ่ง ได้ความว่าของมันหนาวเปนพื้น ชื้ดมันก็หนาว ไม่ชื้ดมันก็หนาว ของเรามันชื้ดจริงอยู่แล แต่อ้ายร้อนมันเปนพื้น ร้อนกับเยนมันกระทบเข้ามันก็เล่นงานเอาเรางอม เปรียบเหมือนอยู่ในฮอตเฮาส ถ้าเข้าไปเมื่อไรให้นึกถึงทุกครั้ง ถ้าเราทนหนาวไม่ได้เสียเหมือนต้นไม้ก็เหนจะสบายดี นี่เกิดเมืองร้อนสิมาทนหนาวได้ดีกว่าต้นปามเปนอันมาก ซ้ำจะเหี่ยวๆเอาเมื่อถูกร้อนด้วย มันผื่นเนเช่อกันอยู่อย่างนี้จะทำอย่างไร ฉันเพ้อใหญ่เสียแล้ว ที่หญิงเล็กหายขึ้นได้คราวหนึ่งนี้เปนที่ยินดี กลัวแต่ถึงฤดูน่าก็จะมาอีก กดเอาเอียลงไปทุกปีทุกปี ข้อนี้ลำบากมาก ฉันไม่ใคร่จะเชื่อว่าคอนซัมชั่นมารักษาเมืองฝรั่งหาย มันออกจะน่ากลัวตายมากกว่าหาย ถ้าอยู่ชายทเลเรา เหนจะสบายกว่ามายุโรป ชายเพ็ญดูไม่สู้เปนที่น่าไว้ใจนัก เรื่องคลองเรื่องถนนอไรมันก็ทั้งนั้น มันยังเดินไม่ถึงที่ ฉันไม่แลเหนคนไทยผู้ใดที่ได้เคยเอาใจใส่ จำ

ไปเล่าถึงเรื่องถนนรนแคมให้เพื่อนกันเข้าใจได้ เพราะเรื่องที่จะยวนตาให้ดูอย่างอื่นมันมีมากกว่า ทั้งผู้บัญชาการศุขาภิบาลจำจะต้องเปนผู้มีอุปนิสัยแลมีวาศนาได้อบรมมาแต่กาลปางก่อน คือเคยเหนแต่ถนนดี ๆ เหนถนนไม่ดีคลองไม่ดีทนไม่ได้ อย่าได้ปริปากเลยว่าเท่านี้ก็ดีนักหนาแล้วจะเอาอย่างไร ถ้าได้คนเช่นนี้เมื่อไร ศุขาภิบาลจึ่งจะดีได้ คำที่ว่าวาศนาแลอุปนิสัยนั้น ไม่ได้หมายความว่าคนเคยมาเมืองฝรั่งฤๅเกิดเมืองฝรั่งมาแล้วห้าร้อยชาติ ไทยก็เหมือนกัน ฝรั่งก็เหมือนกัน มาไม่รู้ว่ากี่เที่ยว เกิดไม่รู้ว่ากี่ร้อยชาติ ก็อาจจะแลไม่เหนถนนได้ ฤๅเห็นก็ที่หรูเกินไป จนใช่ความจำเปนที่จะมี เรื่องผื่นพระยาสุริยา[๑] ลงไปนั้นก็ดี พระยาสุขุมเหนจะเคืองฉันเสียแล้วว่าไม่ตอบหนังสือ ไม่เหนมีมาอีก ที่จริงฉันหลงไปว่าแกไปเมืองตวันตก

เรื่องโดนรถรางของชายยุคลมาเตือนให้ฉันนึกขึ้น ในข้อซึ่งนึกว่าจะไปพูดที่บางกอกว่ารถรางที่ไหนในโลกย์นี้ ไม่มีเดินเร็วเท่าบางกอกแล้ว มอเตอคาร์ก็เหมือนกัน ไม่มีเมืองไหนที่จะอนุญาตให้เดินในหมู่คนเร็วเท่าเมืองเรา พูดขึ้นกรมนเรศรก็คงจะฉุน เอาไว้กลับไปบ้านจึ่งค่อยพูดกันใหม่ นึกยังไม่ยักออกว่าจะทำอะไรที่บ้านในคราวนี้ จะต้องดูไปก่อน ว่ามันจะไปได้ทางใด บ่นถึงบ้านหนักเข้าจะนอนไม่หลับ ขอจบเท่านั้นที

สยามินทร์

---

๑. พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค)

GRAND HÔTEL

J.C. SCHWEIMLER BAD HOMBURG V.D. HOEHE

วันที่ ๕ กันยายน ร.ศ. ๑๒๖

ดำรง เปนความลับที่มีความปรารถนาอย่างหนึ่ง คือวันไปถึงนั้น เข้าใจว่าข้างในเคยลงมารับที่ตำหนักแพ ฉันได้ขอแก้โปรแครมไปให้ได้ขึ้นไปพระที่นั่งจักรกรีก่อน ความปรารถนาจะไป......................ล้างหน้า เพราะคงจะต้องแต่งตัวไปนาน ในเวลานั้นอยากจะให้ได้พบพวกพระที่นั่งอัมพรมีเจ้าสายเปนต้นสักครู่หนึ่ง แต่ถ้าต้องรับแขกมากคงไม่มีเวลาพอ ควรที่ข้างในจะไปคอยเฝ้าวัดพระแก้ว พอล้างหน้าแล้วก็จะออกให้พวกนั้นกลับไปพระที่นั่งอัมพรทีเดียวไม่ต้องเฝ้าที่วัดพระแก้วก็ได้ ถ้าได้ดังนี้จะเปนที่พอใจมาก แต่ถ้าจะจัดการไม่สดวกจะให้พบที่พระที่นั่งอัมพร ทีเดียว ก็ได้เพราะ ประเดี๋ยว เดียว เท่านั้นขออย่าให้เปนการเอะอะมาก เพราะการที่ลงไปรับตำหนักแพแล้วจะขึ้นไปรับบนพระที่นั่งทั้งหมด แล้วจะวิ่งออกวัดพระแก้วทั้งหมด แล้วจะขนกันไปคอยพระที่นั่งอัมพรทั้งหมด คงจะเปนการปรดักปรเดิด ใครมีบรรดาศักมากก็ไปก่อน บรรดาศักดิน้อยไปทีหลัง ตกลงเปนไม่มีใครแม้แต่จะช่วยเปลื้องเสื้อแลแต่งตัวให้ใหม่ได้ ขอให้คิดอ่านผ่อนผันด้วย ได้จดหมายมาถึงกรมหลวงนริศด้วยฉบับหนึ่งแล้ว

จุฬาลงกรณ์ ปร.

เมืองฮอมเบิค

วันที่ ๕ กันยายน ร. ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง ฉันได้รับหนังสือวันที่ ๖ เดือนสิงหาคมนั้นแล้ว ข่าวที่ว่าเรือรบจีนจะเข้าไปบางกอก ที่หม่อมชาติ[๑]โทรเลขเข้าไปนั้น เหนจะได้จากดิลิเคตข้างฝ่ายจีน ซึ่งมาประจำอยู่ที่เมืองเฮค ไม่ใช่ข่าวในหนังสือพิมพ์ แลคงไม่เปนข่าวที่แน่นอนมั่นคง หม่อมชาติจึ่งไม่บอกให้ฉันรู้ คงจะเปนทางสนทนากันเท่านั้น ผู้ที่พูดคงพูดตามหนังสือพิมพ์จีนที่ตัวได้รับ ไม่ใช่พูดโดยได้รับคำสั่งให้พูด การซึ่งมีผู้พูดกับพระยารัษฎา พระยารัษฎาเขาตอบไปก็ดีอยู่ เพราะเปนการส่วนตัว ฉันยังเหนไปว่าการที่จีนเอะอะคราวนี้ ถ้าไม่ใช่ความคิดยี่ปุ่น จะเปนผลแห่งการที่จีระไปนั้นเอง จีนจะเข้าใจว่า เรามีความปราถนาใคร่ที่จะเปนไมตรีอยู่ เหตุใดเราจึงใคร่ที่จะเปนไมตรี เพราะเหตุว่าเราทำท่าขึงขัง คงจะอยากให้พ้นจากฉายาที่ว่าเปนเมืองก้องมาแต่ก่อน อย่างเดียวกันกับยี่ปุ่น จะประกอบกับเหตุผลที่มีผู้ใดอยากอย่างฝรั่งอย่างใหม่อไรด้วยก็ตาม เพราะเปนเวลาจีนกำลังจะเปลี่ยนโปลิซีใหม่ ไม่เคลมเมืองก้องอย่างแต่ก่อนด้วยเข็ดเมืองญวนแลเมืองเกาหลี เดินทางนั้นมีแต่จะหลุดลอย ที่จะเปนความคิดจีนมุ่งร้ายต่อเมืองไทยยังไม่แลเหินคงจะไม่ตีงูให้กาอิ่ม ฉันเหนว่าการตอบจะไม่สู้ยากนัก.........
.... ฉันจึงรักข้างเบิดได้ทีเดียวแลดี เรื่องที่ดินในเมืองตราดตามที่ได้บังคับไปนั้นดีแล้ว

๑. เจ้าพระยาวงสานุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์)

มีความยินดีที่ได้ทราบว่าเรื่องภาษีหมูทลุไปแล้ว

เรื่องเจ้าพระยาสุรศักดิ์[๒]นั้น ฉันไปถึงเมื่อไรก็คงได้รับเรื่องราวเมื่อนั้น เรื่องของเมืองวินิศ เปนของที่ซื้อบ้างสั่งบ้าง บางทีของจะยังไม่แล้วเสรจเขาจึ่งไม่ได้ส่ง ถามดุ๊กว่ายังไม่ได้มาเอาเงิน ของที่เมืองซุริคนั้น ดุ๊กโลเลไม่แน่ แต่ใจความนั้นคงเปนอันให้เบอลี่ส่ง เบอลี่จะส่งเข้าไปก่อนฤๅจะพาเข้าไปเองไม่รู้ ดุ๊กริเฟอให้ไปถามที่ห้างนั้น เรื่องสืบหาเยนเตอลแมนที่ชื่อพระอรรคชายานั้นเก่งมาก

หมู่นี้เหมนเบื่อเตมทีไม่สนุกเลย เที่ยวเตร่ทางไหนก็ไม่ได้ไป ฤดูก็เปลี่ยนเปนออตัมน์เอาจริงๆ เปนหมอกมัวมืดฝนตกหนาว ปรอดซันติกราตถึง ๗ ดีครี รู้สึกวันคืนเปนวันอยู่ในนิรยาบาย ท้องก็ไม่สบาย เจ็บตามฤดู แต่ไม่ใช่เกิดขึ้นเองเกิดขึ้นเพราะกระบวนรักษา ด้วยเหตุหมอไม่รู้ธาตุ ห้ามเสียไม่ให้กินยาบีด ให้กินแต่น้ำ น้ำก็ไม่ได้ให้กินมาก ด้วยกลัวจะลงมากไป เพราะยังไม่รู้ธาตุ มันก็เลยบีด แล้วเกณฑ์ให้ไปอาบน้ำ พอถึง ๓๒ ดีครี อยู่ในน้ำ ๑๕ มินิตท้องก็ขึ้นใหญ่เต็มไปด้วยแคซ ให้บีดก็ไม่พออีกถึงสองวัน จนฉันต้องขออนุญาตกินเอง พอยอม เข้าวันนี้ก็ค่อยฟื้น แต่ยังกินเข้ากินปลาไม่ได้ ยุ่งใหญ่ ยิ่งกินเนื้อกินหนังเข้าไปมันยิ่งแน่นมากขึ้นต้องหันลงกินเข้า ตาหมอก็กริ้วว่าไม่กินอไร กินแต่เข้ามันจะขึ้อย่างไรได้ ฉันบอกว่าเมืองฉันเขากินเข้า แต่เขาขึ้กันทุกคน

---

๒. เจ้าพระยาสุรศักดิมนตรี (เจิม แสง-ชูโต)

เหมือนกัน อ้ายกับเข้าไทยของเราก็เต็มทนจริง ๆ ด้วย มันขัดข้องไปเสียทุกอย่าง น้ำปลาเหลืออีกสักถ้วยชาเดียว ถ้าขายถ้วยน้ำนมละสัก ๔ บาทเปนซื้อ ทำอไรต้องใช้เกลือ เอาน้ำปลาเหยาะพอได้กลิ่น ส้มมขามก็ไม่มี กุ้งแห้งก็หมด น้ำตาลหม้อก็เก็บกันเหมือนเก็บทอง อยากให้เปรสิเดนต์ได้มากินกับเข้าที่นี่สักที ถ้าหากว่าเปนที่บางกอกก็ถึงโวตกันให้เทใต้ถุนศาลา แต่พวกเราก็อร่อยกันดี อย่างไรอย่างไรยังดีกว่าที่พระยาศรีธรรมสาสนทำ เมื่อก่อนนี้เราไม่ได้เล่นฤๅอย่างไรจึงได้กินได้ มาคราวนี้กลืนไม่ลงทีเดียว เวลาเช้าเข้าต้มเหยาะน้ำปลา อย่างดีก็ผักดองเหยาะน้ำปลาเคล้าน้ำตาล ต้องฉันแจเพราะไม่มีอื่น เวลากลางวันกับเย็นทำกับเข้าวันละสองสิ่ง มีแกงสิ่งหนึ่ง ผัดสิ่งหนึ่ง แกงเจ๊กทั้งนั้น น้ำพริกแกงที่เจ้าสายจัดมาไม่ได้แกงสักที แต่หมด อยากกินปลาแห้งผัดเหมือนใจจะขาด ไม่สำเรจ เพราะปลาแห้งไม่มี ไข่เจียวก็ต้องจิ้มน้ำส้มกับเกลือ จะตำน้ำพริกเสียดายน้ำปลา แต่กระนั้นยังกิน ต้องยำไก่ในวันหนึ่ง ไม่มีตะไคร้ มีแต่ตะไคร้หั่นตากแห้งของพระยาศรีธรรมสาสน ก็มีนิดเดียว เวลาจะเอาปนลงในแกงต้องกราน บอกว่านี่คือตะไคร้ น้ำพริกก็ละลายด้วยเกลือแลมนาวฝรั่งเปรี้ยว ๆ หวาน ๆ กระเทียมที่จะตีก็เปนกระเทียมฝรั่งหัวโตเท่ากระเทียมดองเหมือนฉกาจฉกรรจ์ ต้องใช้แต่พออัตถตังได้ กินกันอร่อยเหื่อแตกเหื่อแตน แกงขึ้นโถซุปหนึ่งกินกันสี่คนเกือบหมด สเบียงที่เตรียมมามันทิ้งเสียมากเต็มที

เพราะมันเปนเยนกะละแมน โซ้ดกันเปนกำลัง จะไปดูเข้าของเช่นนี้ก็อาย ถ้าจะว่าข้างขาขัดสน คราวนี้ขัดสนมากกว่าคราวก่อน เพราะคราวก่อนมีเรือครัว เว้นแต่คนทำ ทำไม่เปน คราวนี้มีคนครัวมาก ตั้งแต่พระราชาลงไป แต่ไม่มีอไรจะทำ ถ้ากินกินกับเข้าไทย ก็ไม่ผิดอไรกับไปทัพ จำจะต้องเปนฝรั่งที่ยอมเปนไทยเสียที เพราะท้องไม่สบายจริงๆ ไม่มีอไรจะเล่าให้สนุกสนาน เพราะหมู่นี้มันไม่มีสนุกเสียจริงๆ

จุฬาลงกรณ์ ปร.

GRAND HÔTEL NATIONAL
LUCERNE

วันที่ ๒๗ กันยายน รศ ๑๒๖

ดำรง ฉันเขียนหนังสือฉบับนี้ในเวลาแรกมาถึงนี่ ซึ่งเปนเวลาใจคอค่อยกว้างขวางขึ้นสักนิดหนึ่ง

เมื่อคืนนี้ก่อนจะมาได้ไปกินเข้าที่กาเฟอวงเดล ซึ่งเปนที่กิงเอดวาด[๑]ไปเสวยทุกคราวมาปารีศนั้น......................... เวลาในอิตาลีมาก คิดจะกรจายเวลาไปเสียที่อื่น กับกลัวอ้ายแมลงพิศมอิยิบทด้วยดุ๊กเปนผู้กลัวมากกว่าเพื่อน จึงเปนความคิดดุ๊กว่าควรจะย่นวันเข้าไปแกว่งอยู่ในอาณาเขตรเราดีกว่า ที่จริงความคิดอันนี้เปนส่วนดุ๊กเหนแก่ประโยชนตัว ก็แต่พลอยตกลาม ส่วนดุ๊กแกแก่ง่ายกินไข่เสียเวลาละ ๕ ลูกหมูแฮม ๘ ชิ้น

๑. พระเจ้าเอ็ดวาร์ดที่ ๗ แห่งประเทศอังกฤษ

อไรก็คุ้มได้วันหนึ่ง ๆ แต่ความจริงแกปรานีฉันมากกว่าเพราะกินไม่ใคร่จะได้จริง ๆ ปรกอบกับอ้ายคนใช้สอยพยาบาลไม่มีความสามารถพอ เหนไม่มีความศุข จึงได้คิดผ่อนผันเข้าไปหาสเบียงเท่านั้น

ความคิดจรูญมาต่อไปอีกว่าควรจะไปเมืองตราศ ความคิดเขากัดแก้มเข้าทีมาก จึงเหนพร้อมกันว่าเข้าทีดีนัก ลงมือร่างโทรเลขแต่ปาริศจะมาส่งถึงเธอที่นี่ ฉันเหนอยู่ว่าคงจะเปนความลำบากชิงกันกับการรับรองที่กรุงให้เธอพว้าพวัง แต่ไม่ควรจะให้เปนการปรกาศ ให้เปนแวะเยี่ยมคือขึ้นไปมีคนประชุมรับพร้อมกันแล้วสปี่ชอไรก็กลับเท่านั้น เหนเปนเข้าทีนักหนาเปนเราไปแลกเอาคืนมาได้ก็รีบแวะไปทีเดียว ฝรั่งเศสจะเหนเปนดิมอนสเตรชันอย่างไรก็ไม่ได้ เพราะเปนการแลกเปลี่ยนกันโดยดี เมื่อคิดเพลินไปถึงต้องแวะเกาะกรดาดเก็บหอยแลลูกกรบวย จรูญยังขอให้ส่งฝากมาให้ถึงปาริศให้ได้ หนังสือฉบับนี้คงจะไม่เปนประโยชนอันใดนอกจากเปนอดิตนิทานเพราะกว่าจะไปถึงก็คงเปนเวลาที่จะต้องทำอย่างไรเสียแล้ว

ความกำเริบต่อนั้นไม่ได้เกิดขึ้นจากตันหาราคาอไรเลย แต่ฉันได้รับความลำบากทรมาณกายเหลือทนมานานแล้ว ต้องอยู่กับพวก... ....ต่าง ๆ ที่ไม่มีน้ำใจเลย เมื่อคืนนี้ปวดขาไม่หลับยังรุ่ง อ้ายพ้อนจะกดให้ก็ไม่ได้ พระชนีเสวยอายุวานซืนนี้ถึงดุ๊กต้องช่วยนวดจึงนอนหลับ การที่มาครั้งนี้ดูยัง

คงได้สำรับกันแท้แต่ดุ๊กคนเดียว มีประโยชนแก่ฉันยิ่งนัก คนชั้นหนุ่มก็หม่อมนเรนทเปนหลักหลายมั่นคงมีความคิด นอกนั้นจะเอาเปนสารอไรไม่ได้นัก เปนแต่ประดับพระเกียรติยศฤๅได้บ้างบางอย่าง ที่.........กวนใจมากกว่า ฉันเหนว่าเปนการพ้นวิไสยที่คนต่างชั้นต่างอายุจะเปนเพื่อนเที่ยวด้วยกันได้ ลงปลายเปนการคอมอิปสิชั่น คราวนี้ไม่ใช่เปอเฟก จนแยกหมู่เปนน้อยคนเข้าก็ยิ่งเหี่ยวมากขึ้น เช่นชายอุรพงษก็ไถลไปจับตัวไม่ติด บางวันนั่งซึม ๆ คิดถึงลูกหญิงกลาง หญิงน้อยจนใจรอญ ๆ เพราะเคยนั่งพูดกันอยู่เปนนิตมากกว่าเจ้าจอม ความคิดนั้นคือรำคาญเรื่องอาการเจ็บของหญิงกลาง ทราบว่าซุดโซมมาก อย่างไร ๆ คงจะต้องพาเที่ยวจึงจะหายได้ หญิงเล๊กก็ต้องการเที่ยวปลายไข้ ถ้าไปถึงใหม่ ๆ จะไปเที่ยวฉันก็เบื่อเหลือทน พึ่งที่แม่เล๊กเล่าเรื่องไปเที่ยวให้บังเกิดความเหมื่นเบื่อเหลือที่จะเหมื่นเพราะเที่ยวที่นี่เสียมากนักแล้ว ถ้าจะเที่ยวก็มีแต่ความจำเปนที่จะรักษาร่างกายคนที่ต้องกักขังอยู่เท่านั้น ถ้าหากว่าให้ลงเรือมหาจักรกรีมารับที่ปีนังจะได้ประโยชนทั้งส่วนเปลี่ยนอากาศแลได้พบกันเรวขึ้น ฉันได้นวดพร้อมกับได้กินกับเข้าไทย บางทีร่างกายที่กลับโทรมไปแล้วนี้จะฟื้นทันก่อนถึงบางกอก แต่มีการที่น่าจะขัดข้อง ถ้าเปน...................... จะต้องมีการออฟีเชียลอไรในสิงคโปรแลปีนังเพราะคงจะเปนเรื่องที่ต้องบอกให้ทูตอังกฤษรู้ แต่ถ้าไม่เสด็จดูก็จะเปนการเสียพระเกียรติยศว่าเลวฤๅโปรดน้อยกว่า

คนอื่นไป ถ้ามีคนเจ็บแค้นไปแหย่ฝรั่งให้ด่าว่าอไรก็จะเปนไปได้ เพราะฉนั้นจึงเปนการท้อใจ ได้แต่เพียงอาหารกินนับว่าเปนบุญลาภก็เอาเถิด

ถ้าหากว่ามีผู้หญิงมาแล้ว ไม่เหนใครจะเปนที่วางใจได้เท่าเธอ ถ้าเธอมาพบฉันที่ปีนังจะได้ประโยชนในราชการเมืองไทรด้วย กะวันออกจากกรุงเทพ ไม่แวะสิงคโปร ให้ไปถึงปีนังก่อนฉันถึงเพียงวันเดียว ฤๅในวันนั้นซึ่งคเณว่าจะเปนวันที่ ๔ พฤษจิกายน อยู่ปีนังจนวันที่ ๖ ก็ทัน ถึงสิงคโปรอยุดแต่พอเยี่ยมตอบกันแล้วข้ามฟากไปตราษ ขึ้นเวลาเดียว จันทบุรีขึ้นเวลาเดียว ในระยะนั้นถ้ามีวันพอเธอจะลงเรือมกุฎฤๅลำใดลำหนึ่งล่วงน่าเข้าไปบางกอกก่อนก็ได้ ถ้าเช่นนั้นจะมีความยินดีที่ได้พบกันเปนที่สุด

แต่ถ้าการจะเกิดเปนไม่งามไม่ดีฉันก็ไม่เดือดร้อนอันใด ขอแต่อย่าให้ต้องคาบลูกคาบดอก .... ซึ่งจะทำให้กลับมีอันตรายแก่ชีวิตฉันยิ่งขึ้นไปอีก ขอไปเท่าที่มานี้จนถึงบางกอก จะให้ใครมารับที่ตราศแลที่จันทบุรีก็ตาม ขออย่าให้คิดว่าฉันจะมีความขุ่นหมองว่าไม่ได้ดังใจเลย เพราะแปลนถึงบ้านทำสำเหร็จแล้ว นี่คิดไปตามทางที่น่าคิด ถ้าสำเหร็จไม่มีที่เสียก็เปนอดิเรกลาภเท่านั้น

เวลานี้ไม่สู้สบายโซมมาตั้งแต่อดที่ฮอมเบรอกไม่ฟื้นเตมที่ได้เช่นแต่ก่อนแต่ดีกว่าเมื่อแรกมาเท่านั้น คิดถึงเหลือที่จะคิดถึงแล้วไม่มีใครจะได้ดังใจเหมือนเธอ

จุฬาลงกรณ์ ปร.

GRAND HOTEL VILLA D'ESTE
CERNOBBIO
LAC DE COMO

วันที่ ๑ ตุลาคม ศก ๑๒๖

ถึงกรมดำรง

ฉันได้รับหนังสือจำนวนเดือนสิงหาคมของเธอถึง ๕ ฉบับ คือวันที่ ๑๐, ๑๓, ๒๐, ๒๓, ๒๘, ไม่ได้ตอบสักฉบับเดียว ดูเหมือนหนึ่งไม่พอใจที่จะอ่าน แต่ความจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น เวลาที่หนังสือมาถึง ฉะเพาะถูกเวลาที่ฉันไม่สบาย ฉันก็ไม่ได้จำวัดก็ไม่หลับ ใจคอเหือดแห้งโรเร ด้วยโรคภัยเบียดเบียน จะว่าเป็นผลแห่งการรักษา ตามที่หมอใส่ใจว่าเป็นเช่นนั้น หรือจะเป็นเพราะโรคประจำปีกำเริบในเวลาก่อนเฉลิมพระชนมพรรษาตามเคย ก็ออกจะถูกทั้ง ๒ อย่าง มันเป็นปัจจัยกันอยู่ แต่โรคภัยอะไร มันก็ไม่หนักหนารุนแรงเหมือนกับที่อยู่เปล่าไม่รู้ว่าจะทำอะไร เล่นอ้าย อ้อแอ้[๑] ก็แล้ว ที่สุดจนถึงเล่นต่อแต้ม มีความเสียใจที่เล่นไพ่ไม่เป็น จะหัดเล่นก็ขี้เกียจ รู้สึกว่าเหมือนกับละราชสมบัติออกทรงผนวช ซึ่งฉันได้สั่งไว้ว่าถ้าจะออกบวชเมื่อไร ให้คอยเตือน ด้วยรู้แล้วว่าคงจะตายในปีนั้น นี่ได้มาชิมรศความอยู่กินเช่นนั้น ถ้าขืนขังไว้ช้าก็เห็นจะไม่ได้การ เรื่องกับเข้าเยอรมันอย่าได้เชื่อถือสมาคมเลย มันกินไม่เป็นแท้ๆ ในการที่จะเอาเข้าไปกลับจะเทออกมา การที่ได้กินเลี้ยงในเยอรมันแต่ก่อน พอทนได้ เพราะเหตุที่เขาทำ

๑. แผ่นเสียง

อย่างฝรั่งเศส ถูกอย่างเยอรมันแท้เข้าเหลือสติกำลัง มาตั้งตัวได้ที่หนึ่งมาปาริส แต่ครั้นมาคราวหลัง ซ้ำเข้ามันก็สิ้นสนุกไป อาหารยังอร่อยแต่อ้ายเรามันเถร ต้องงดเล่นเรื่องที่ประกอบกัน มันก็สนุกเก้อ ๆ ไป ลงปลายก็เบื่อ โรคเบื่อนี้ร้ายกาจนัก ถึงจะมีงานทำเช่นจะเขียนหนังสือตอบ ใจมันไม่ทำ เขียนอะไรก็แห้งป่นปี้ ในที่นี้ไม่ต้องการที่จะกล่าวซ้ำ ว่าความคิดจะกลับนั้นเป็นอย่างไร ความคิดอันนี้มามีขึ้นได้ในปาริส เมื่อได้กินอาหารดี กำลังโซอยู่ที่ฮอมเบิค เหมือนดังกับตกอยู่ในก้นบ่ออันลึกนึกอะไรไม่ออก ความคิดอันนี้ที่จริงมีบริวารซึ่งมีผู้ยุ ด้วยเห็นว่าฉันได้ความลำบากในการอุปถากไม่พอ ไม่ได้มีความศุขเสียเลย ตั้งแต่หาคนนวดไม่ได้สักคนเดียว ควรจะรับเอาผู้หญิงที่เคยนวดพื้นปฏิบัติให้ออกมาด้วยเรือมหาจักรกรี ถ้าได้พยาบาลให้สบายใน ๙ วัน ๑๐ วัน ไปถึงบางกอกจะผ่องใสดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่บัดนี้ เพราะปีนั้งก็เคยมากัน ไม่มีที่ขัดขวางอันใด ฉันก็เห็นด้วย แต่ครั้นมาคิด ๆ ไปเห็นว่ามีคอมปลิเคตหลายอย่าง ในข้อต้นจะต้องร้อนถึง.............. ถ้า.............แล้วจะลักออกมาคโมยออกมาก็ไม่ได้ ต้องบอกทูตขรณ์ตรีเศียร กลายเป็นออฟฟิเชียลขึ้นที่สิงคโปร์ การมันใหญ่โตวุ่นวายมาก น่ารำคาน ถ้า..................... ให้คนอื่นออกมามันก็เป็นข้ามกราย จะมีคนพูดคนคิดไปต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่งนั้น ความตั้งใจของฉัน ที่คิดร่นเวลาให้เร็วเข้าเพื่อจะเอา

ไปใช้ฝั่งตวันออก ด้วยเห็นว่าจะเปนเกียรติยศและเปนคุณให้ผลดี จะกลายเปนต้องการจะไปพบผู้หญิง เอาราชการมาตั้งเพื่อเหตุ อีกอย่างหนึ่งนั้น มาด้วยกันก็เปนกอง ได้ความลำบากด้วยกันมากบ้างน้อยบ้างตามกำลังร่างกาย จะไปคิดหาความศุขก่อนเขามันก็ไม่สู้ดี จึ่งได้เลิกความคิดอันนี้เสีย แต่ความสัตย์ความจริง ใช่จะมุ่งหมายด้วยตัณหาราคะอย่างหนึ่งอย่างใด ความเดือดร้อนอย่างเดียวด้วยเรื่องการบำรุงร่างกายบกพร่องเหลือประมาณ ด้วยฉันเปนคนมีโรค และเคยได้รับความอุปถัมภ์บำรุงอย่างดี มาตกทุกข์ได้ยากเช่นนี้ ได้ความเดือดร้อนแสนสาหัส ตาอ้นเปนที่ว่าค่อยยังชั่วหน่อยในการนวดก็บอกป่วยไปเสียแล้ว และความเขลาของแกนะเหลือประมาณ อยู่ด้วยก็รู้สึกเหมือนอยู่กับยายลิ้มเผ้าที่ อ้ายพ้อนนั้นดีก็แต่ขับรถ ไม่ผิดอะไรกันกับอ้ายสงของดุ๊ก อ้ายหมาของเธอ จะเอาเข้ามาใช้อยู่ข้างที่นอน รศชาติอย่างไร ก็อย่างนั้น ถ้าเทียบกับฉันก็เหมือนเอาอีจูเผ้าที่มาใช้ในที่นอน ไม่รู้ว่าไลฟของผู้ดีเขาประพฤติอย่างไร ที่จะใช้ได้จริงก็แต่........ ....คนเดียว มันเปนผู้ดีและรู้อัชฌาไศรยกันมา เดี๋ยวนี้ดีขึ้นแต่ก็นั่นและ ธรรมดาคน ไม่ว่าผู้หญิงผู้ชาย ถ้าถึงความบริบูรณ์มากเข้า ความอดทนก็น้อยลง จะดีขึ้นได้ก็เพียงสองสาม ที่จะให้เต็มเกลียวอย่างแต่ก่อนไม่ได้ เพราะเขาเคยบริบูรณ์สบายมาเสียถึง ๑๐ ปีแล้ว เจ้านายก็ดี เจ้าจอมก็ดี

ที่มีความบริบูรณ์สบายเป็นคนโตคนใหญ่ขึ้นแล้วก็ห่างเหินไป ด้วยเรื่องปรารถนาความศุขกายซึ่งเราจะต้องลดให้ เมื่อเราไม่ยอมลดให้ก็ห่างออกไป ความจริงมันเป็นอยู่เช่นนี้ แต่ไม่มีใครจะคิดเห็นได้ มักจะเห็นไปว่าเก่าเข้าก็จืดไป ความปลงเห็นเช่นนี้ ฉันได้เคยพูดกับกรมหลวงนริศร แต่ไม่ใคร่จะได้พูดกับใคร เพราะไม่เห็นว่าใครจะเข้าใจได้ การที่จะคิดแก้ไขก็ไม่ได้เท่าใด เพียง ๑๐ วัน ทนมาแต่ไหนทนมาได้ ทำไมจึงจะต้องไปแก้ในเวลานั้น มีข้อที่น่าเสียดายอยู่อย่างเดียว เพียงหญิงเล็กที่หายฝีในท้องขึ้นมาได้ ถ้าได้มาเที่ยวทเลเสียจะเป็นเครื่องบำรุงร่างกายดีเป็นอันมาก หญิงกลางตั้งแต่ฉันมาไม่ได้เคยหายเป็นฝีเลย จนทราบว่าไผ่ผอมเต็มที่ ถ้าได้เที่ยวเสียสัก ๑๔-๑๕ วัน เข้าใจว่าคงจะหายได้ เมื่อไม่ได้มาครั้งนี้ เวลาใดซึ่งฉันจะออกมาทเลอีก ก็เห็นจะไม่ใคร่มีไปช้านาน เพราะเหมือนเบื่อไปเต็มที่แล้ว ถ้าจะให้มาแต่ลำพัง ก็คงไม่ยอมมา เพราะพวกนี้เขาถือลัทธิกันอยู่เช่นนั้น ข้อนี้และเป็นที่ฉันเสียดายนัก หนังสือฉบับนี้คงจะไปถึงก่อนฉันไม่กี่วัน ไม่ใช่ว่าเธอรู้ความประสงค์แล้ว จะคิดจัดการอย่างไรทัน เพราะฉนั้นจึงเป็นหนังสือที่ปรับทุกข์อย่างบริสุทธิ์แท้ ไม่ได้ทำกลอุบายอย่างหนึ่งอย่างใด อยากแต่จะให้มีผู้รู้ไว้ว่าน้ำใจฉันนึกอย่างไร เพียงเท่านั้น

หม่นี้ดูค่อยสบายขึ้น เหตุด้วยกินอาหารไม่ค่อยคลื่น เห็นจะเป็นลงปลายวีกที่ ๖ ด้วยตาหมอแกรู้แล้ว ว่าฉันจะเป็นเช่นนี้ เมื่อเวลาจะให้กินยาลิจิสเตลิซ จึ่งตั้งเขตรไว้ว่า ๖ วีก ฉันไปขอต่อแกเพียง ๔ วีก แกยอมก็คงจะเพราะนึกว่า ๔ วีก ก็คงยังชั่วขึ้นแล้ว แต่ที่แท้กินเข้าไม่ได้มาจนถึงวีกที่๕ เมื่อลักมาปาริส พอได้อาหารดีหน่อยหนึ่งก็มิใช่กินได้เต็มภูมเท่าขนาดที่เคยกิน วันแรกออกจะกลืนไม่ลงด้วยซ้ำไป ค่อยทวีขึ้นทีละน้อย ไม่ทันถึงกึ่งที่เคยกินก็ต้องกลับไป กลับมาคราวหลังอาหารก็ยังไม่ตั้งขึ้นได้เท่าปรกติ พึ่งจะมาค่อยดีขึ้นที่นี่เอง ร่างกายก็ไม่เต็มที่เหมือนเมื่อแรกยังไม่ได้ไปอยู่ฮอมเบิค แต่ชีพจรดีขึ้นจริง แรงมากขึ้น บางทีจะได้ผลในเวลาขากลับไปในเรือนี้เอง เสียดายมากที่ตั้งต้นช้าไป ถ้าลงมือเสียแต่แรกจะได้ผลดีกว่านี้เป็นอันมาก

วันนี้เป็นวัน แอกเซสชัน ครบ ๓๙ ปี ใจคอค่อยสบายขึ้น เห็นทีก็จะยังไม่ตาย

จุฬาลงกรณ์ ปร.